PERSIAN INTERMEDIATE COURSE

1914

انٹرمیڈیٹ فارسی کورس

مجوزہ سنڈیکیٹ الٰہ آباد یونیورسٹی

کی

تصحیح و تنقیح

از

میرزا محمد اسمٰعیل خان بی اے

پروفیسر عربی و فارسی کرسچن کالج الٰہ آباد

حسب فرمایش

لالہ رامدیال اگروالا پبلشر و بکسیلر الٰہ آباد

درنیشنل پریس الٰہ آباد بزیور طبع درآمد

قیمت مجلد ع　　　۱۹۱۲ء

PERSIAN INTERMEDIATE COURSE
1914

انٹرمیڈیٹ فارسی کورس

مجوزہ سنڈیکیٹ الہ آباد یونیورسٹی

کہ

بتصحیح و تنقیح

از

میرزا محمد اسمٰعیل خان۔ بی۔ اے

پروفیسر عربی و فارسی کرسچین کالج الہ آباد

حسب فرمایش

لالہ رامدیال اگروالا پبلشر و بکسیلر۔ الہ آباد

در نیشنل پریس الہ آباد بزیور طبع درآمد

قیمت مجلد عہ　　سنہ ۱۹۱۲ء

فهرست انتخابات

بسم اللہ الرحمن الرحیم

جنگ نامۂ نعمت خان عالی

محاربہ محمد اعظم و معظم شاہ

چون حکمت بالغۂ شاہنشاہ حقیقی کہ منشور خلافت سلاطین روزگار مختوم بخاتم حکم محکم اوست نظر بہ ضعف بدن و کبر سن بادشاہ گیتی پناہ عالمگیر شاہ اقتضای آن نمود کہ بار سلطنت عالم ناسوت کہ تعلق بقوای جسمانیہ دارد از دوش آن صاحب ہوش برداشتہ بہ سریر خلد برین کہ سلطنت ابدی و دولت سرمدی است متکی فرماید تا در قبۂ انوار تقدس استلذاذ از نعم روحانی نماید از ماہ ذیقعدہ ۱۱۱۸ ہجری دو روز ماندہ بود کہ آن بادشاہ جم جاہ داعی اجل را لبیک گفتہ متوجہ عالم قدس گردیدہ دولتخانۂ سلطانی ماتم کدۂ غم و الم گردیدہ و در ارد وی معلی قیامت قائم شد در روز سنجر در دیدۂ مردم نمودار گشت و پیش از آنکہ خبر یقین لقوم برسد مردم او باش دست تاراج ہمہ گرد در از نموندہ نواب تقدس احتجاب زیب النسا بیگم پیک سریع السیر بخدمت بادشاہ زادۂ اعظم شاہ فرستادہ ازین حال آگاہی داد کہ خورشید اوج سلطنت در برج خاکی آرمید

و عالم از ظلم ظلمہ تاریک گردید اگرچوں ماہ سرعت را کار فرمودہ ظلال فیض
نوال برین سرگشتگان بادیۂ غربت انداز ند بہتر و الا در صورت آگاہ شدن
خلیم حفظ ناموس تیموریہ و سائر بندہاے خدا متعذر خواہد بود۔ بادشاہ زادہ عالیجاہ
بمجرد استماع این خبر شباشب طے مسافت نمودہ پرتو عاطفت بر سکنۂ
احمد نگر انداخت و تا چہار دہ روز ماتم نمودہ اصلا بنواختن نوبت و دیگر اشتغال
سلطنت نپرداخت۔ بعد فراغ از ماتم باتفاق امرا و اعیان دولت بر تخت
جلوس نمودہ ہر یکے را بانعام و اضافہ و خطاب فراخور سربلند گردانید و فرمان عالیشان
بطلب غازی الدین خان بہادر فرستاد۔ آن دور اندیش عاقبت بین نظر برین
کہ بدون مقابلہ و مجادلہ با مہین وارث سلطنت و اقبال و بہین شریک خلافت
و اجلال محمد معظم بہادر شاہ استقرار سلطنت امکان ندارد و متابعت ایشان بدون
تشخیص وضع معاملہ دور از صلاح مینماید روزے چند بہ تجاہل گذرانیدہ در جواب
عرضداشت نمود کہ ما فدوی خاندان حضرت خلد مکانیم در حفظ و حرا است این ملک
کہ بہ تردد تمام بدست آمدہ است تا رسیدن یکے از بندہاے بادشاہی ضرورۃ کیچند
مرا در ینجا براے محافظت ملک داشتہ متوجہ اکبرآباد باید شد۔ عالیجاہ اگرچہ از
اداے این کلام مخالفت پیام مافی الضمیر آن رکن رکین دولت منافی آئین
عقیدت دانست اما بنا بر مصلحت فرمان صوبہ داری خجستہ بنیاد اورنگ آباد بنام
آن عمدۃ الملک و انتظام مہام برہانپور بہ حسین قلی خان مقرر فرمودہ ستمال ساخت۔

ومحمدامین خان کہ ملازم رکاب بود بنابر بعضے ادا ہا کہ بظہور آمدہ از رکاب جدا شدہ
در انجا رحل اقامت انداخت ÷ عالیجاہ بعد رسیدن باربرداری روے توجہ
بملک ہندوستان آورد و آنچنان حصار آہنین و سد رؤین از لشکر جرار
ترتیب داد کہ دران طرق پر آفت سراسر مخالفت صغیر و کبیر از مردم بہیر با
احمال واثقال واطفال بجمعیت خاطر و فراغ بال عبور داشتند چون خبر آوردند
کہ شاہزادہ بیدار بخت از طرف گجرات حسب الامر بجلدی تمام تندتک رسیدہ نظر
بر قلت جمعیت آن عالیجناب ذوالفقار خان وجے سنگھ کچھواہہ و خان عالم
دکنی وغیرہ امراے نامدار را حکم شد کہ بجناب عالی رفتہ تا ورود رایات عالیات
بگوالیار متوقف شوند چنانچہ بادشاہزادہ و امراے نامدار حکم والا را کاربند شدہ
بگوالیار مقام فرمودند ÷

اکنون قلم در بارہ لآلی اخبار خجستہ آثار قدوم میمنت لزوم بادشاہزادہ
محمد عظیم کہ مقدمہ حصول فتح و فیروزی و اولین شگوفہ بہارستان نصرت و بہروزیست
بسلک عبارت در آوردہ گوش و گردن شاہد روزگار را زیب و زینت میدہد ÷
مشتری جبینے کہ نیر طالعش بر اوج اعتلا و کوکب سعادتش بر مصاعد ارتقا باشد
شعشعہ ہر امرے کہ بے قصد آن برگزیدہ آفاق از مطلع غیب سر بر آورد و روشنی
افزاے شبستان اقبال آن نور پرور دالی شود و جنود ہر مطلبے کہ بے خواہش آن
مخصوص جناب کبریائی از طرفے پدیدار بود باعث امداد و اعانت آن والا نژاد گردد ÷

مصداق این حال تشریف آوردن بادشاہزادہ محمد عظیم الشان است از طرف بنگالہ ❊
تفصیل این اجمال آنکہ چون بندگان حضرت خلد مکان بوسیلۂ القاے ربانی پیش
ازین چند ماہ حکم مقدس بطلب بادشاہزادہ محمد عظیم فرمودہ بودند آن عالی درجہ از فحواے
آن منشور سراسر نور فال سعادت حصول آمال فرا گرفتہ بجناح استعجال متوجہ استلام
عتبۂ علیہ گردید ❊ بعد رسیدن بکوڑہ خبر انتقال خلد مکانی بعالم جاودانی ہوش ربائے
اعالی و ادانی شد ❊ عظیم الشان روزے چند در آنجا مقام فرمودہ بشاہبازہ اوج
شجاعت بازخان بہادر دلیرخان مرحوم درباب طلب سپاہ تاکید نمودند مردم از
اطراف و جوانب بامید بندگی رجوع آوردہ دامن خود ہا مالا مال گلہاے مراد
ساختند ❊ زرہا سپیر در سپیر قسمت یافت ❊ خیر اندیش خان در اٹاوہ شرف ملازمت
دریافتہ خزانہ و توپخانہ گذرانید ❊ و محمد مسیح نبیرۂ خود را با جمعیت ششرف اندوز
رکاب عالی ساخت ❊ چون سواد اکبرآباد مخیم سرادقات اجلال گردید خبر آوردند
کہ مختار خان بسبب بندگی کہ در جناب عالی جاہ دارد از جادۂ عبودیت انحراف
نمودہ و بستن پل بر دریاے جمن صورت نیافتہ ❊ از انجا کہ فتاح لایزال
مقالید فتوحات غیبی بکف اقتدار مہا در شاہ مفوض فرمودہ بود دریاے جمن
اکثر جا پایاب شد تمام لشکر و بہیر بجمعیت خاطر پایاب عبور نمودہ مستقر الخلافت
در سمون گڈہ نزول اجلال فرمود ❊ مختار خان اگرچہ روزے چند دم مخالفت
زدہ بہ رجوع نیاوردہ بود لیکن آخر کار تاب سطوت غضب سلطانی نیاوردہ

بوساطت بازخان استعفاے جرائم گذشتہ کردہ دریافت ملازمت نمود۔ بحر مواج فضل وکرم شاہی بموج آمدہ آن غریق بحر ندامت وتشویر را از ورطۂ ہلاک امان دادہ بساحل نجات وسلامت رسانید وبکیفر اعمال کہ ازان پیر بے تدبیر بظہور آمدہ بود براے عبرت مخالفت اندیشان دیگر اقبال واموال او بضبط درآمد۔ بعد ازانکہ درباب تفویض قلعہ بہ باقی خان حارس قلعہ تاکید رفت آن داناے دستور بندگی تفویض کلید حصار بدون فرمان اعظم شاہ مخالفت آئین قلعہ داری دانستہ مضائقہ نمودہ بہ تہیۂ اسباب حرب پرداختہ شاہ والاگہر بنابر قہرمان سلطانی سپاہ بمحاصرۂ قلعہ تعین فرمودہ بہ صداے توپ درہلکہ زلزلہ در زمین وزمان وغلغلہ در گنبد آسمان انداخت۔ نزدیک بود کہ از صداے توپہاے رعد مثال کہ چون صور اسرافیل بکمال ہیبت بود جگر شگان آن مکان ازہم پاشد حارس مذکور از عجز درآمدہ مہلت بست روزہ درخواست نمود۔ شاہ والاقدر از توجہ عقیدت از نقوش صداقت فراخواندہ التماس او را شرف اجابت بخشید وبعنایت خلعت سرفراز فرمودہ وبجمیع بندہاے متعینہ مستقر الخلافت اضافہ وانعام نوازش نمودہ قریب چہل ہزار سوار نوکر نگاہداشتہ وآلات حرب ہمہ ترتیب دادہ انتظار قدوم رایات عالیات بہادر شاہ مینمود۔

برہوشمندان خبیر وروشندلان صافی ضمیر ہویدا است کہ عمارت کائنات منوط

و مربوط بستون وجود شهریار با عدل و داد است و بقاے این کاخ بلند
نشأهٔ صوری وابستهٔ این ذات العماد و چون شادابی بقا باذن بادشاه حقیقی
که ذیل کمالش از الواث تبدیل مبرا و اساس افضالش از تزلزل زوال
معرا ست از جمیع مکونات زائل شده ٭ هرگاه شجرهٔ حیات فرمان فرماے
سرزمینے بصرصر اجل از پا در می آید درختے دیگر که عالمیان بسایهٔ رافتش
از تاب آفتاب حوادث در امان باشند نصب میفرماید ٭ در اوائل ایام بهار
که سلطان چار بالش ایام بتازگی بر تخت مریخ حمل جلوس فرموده بود به بهار
پیراے گلشن دولت و سلطنت بهادر شاه خبر دادند که برگ حیات شاه خلد
آرامگاه از تند باد خزان اجل فرو ریخت و آن زیب بخش اورنگ خلافت باورنگ
خلد برین زینت بخشید بادشاه دل آگاه اگرچه بمقتضاے بشریت ازین سانحهٔ
ناگزیر بغایت مغموم و متالم گردید لیکن چون مبشران عالم قدس بگوش الهام نیوش آن
صاحب فرهنگ هوش نداے بشارت در داده بودند که کاربندان قضا و قدر
بار سلطنت بر دوش اقدس شاه اند بکمال همت باید پرداخت و مرآت باطن
بغبار غم مکدر نساخته نیت بر انتظام امور باید گماشت ٭ باستقامت عزم درست
متعصم بعروهٔ الوثقاے فضل فیاض حقیقی گردیده بعزم تسخیر هندوستان و سیرابی
این بوستان اعلام نصرت فرجام برافراشتند ٭ وزیر شمشیر حقیقت نشان منعم خان
دیوان سرکار والا که ناظم مهام لاهور بود درین مقدمه وقوف یافته تهیهٔ اسباب

رکاب از توپ و رہکلہ و بان و شترنال دقیقۂ از دقائق تامرعی نگذاشتہ پیش از ورود رایات عالیات ہمہ را سر انجام دادہ بحسن تدبیر قلعہ را بصرف در آوردہ از خزانۂ عامرہ لب پاہ تنخواہ نمودہ بعد ازانکہ دار السلطنت لاہور بقدوم اقدس غیرت فردوس برین گردید با سائر بندگان بملازمت مشرف شدہ آثار عقیدت بظہور رسانید پادشاہ گیہان پناہ زیادہ از دو سہ روز دران جا متوقف نشدہ سمت مستقر الخلافہ متوجہ گردید

ازانجا کہ منشی قدرت منشور قوت دو الاعنشی بنام نامی آن پادشاہ محسن الزمان نوشتہ وخلاقی ذو الفضل وجود سراسر جود آن حضرت با آب و گل جوانمردی سرشتہ بنظر بدرفع فساد و قلع عناد بہ محمد اعظم شاہ پیغام فرستادند کہ اے نوگل باغ سلطنت وجہانداری و اے خجستہ گوہر بحر خلافت وشہریاری گوہر وجود ما و شما از یک بحر سر بر آوردہ و تازہ گل خلافت طرفین از یک شاخ نشو و نما یافتہ اگرچہ برادری اما بہتر از فرزند انت می شمارم و ہرچند ہمسری لیکن بہ کالۂ جگرت می پندارم ستودۂ آئین خردمندی آنست کہ بہ قسمت پدر بزرگوار راضی بودہ بانتظام مہام دکن کہ ملکیست وسیع و چندین پادشاہان نامدار در انجا خلافت نمودہ اند بپردازید و بہ تحریک ارباب غرض بیش ازین سرچشمۂ یگانگی بخاشاک بیگانگی مکدر نسازید اگر سوائے ملک دکن دو سہ صوبہ دیگر مثل گجرات و اجمیر مطلوب باشد مضائقہ نیست والا در صورت کشاکش فائدۂ مترتب نخواہد شد و تیغے

برحال عالمیان باید نمود ؛
گویند که چون مضمون این پیام بگوش عالیجاه رسید از تاب حمیت سلطانی چهرهٔ عالی برافروخت و موبراندام راست شد و چون تپ زدگان قشعریره بربدن محسوس گشت. نفسے سرد که اگر بر کرهٔ آتش رسیدے چون ز مهریر سرد گردیدے از دل برآورد و آہے که از حرقت آن برهٔ فلک کباب گردیدے از جگر برکشید و پاسخ گذارش که اے دانائے مراتب روزگار چه مصلحت بخاطر اقدس راه دادهٔ و این چه قسمت است که بقلم انصاف گذارش نمودهٔ؟ سلطنت را که پرتویست از ظلال افضال ربانی بورثه چه نسبت و خلافت را که نیابتیست از جناب عزت باشرکت چه مناسبت؟ این نور فیض مطلق است بر فرق هر کسے که مشیت اوست می تابد و این دولت وابستهٔ حکم اوست هر کرا در عالم قدم نوشته اند می یابد ؛ اگر تقدیر سرشتهٔ این امر خطیر بقسمت بانفتے هیچ پسر بحضور پدر برتخت نشستے ؛ کلید این در دولت بدست بادشاہے است که شهریاران قدیم را بطمورهٔ ادبار محبوس بسازد و گداے کوچه گرد پنج نوبت می نوازد ؛ چنانکه حرص بر پریشان مذموم است بادشاه قانع هم مطعون و ملوم ؛ باوجود این اگر طریق سویت مسلوک می بود معنا نقه نداشت چهار روه صدبه خود گرفتن و چهار صوبه دکن بمن سپردن بمیزان انصاف درنمی آید و این عقدهٔ لاانحل جز بناخن تاخن جگر دوز نمی کشاید **بیت**

عروس ملک کسے در کنار گیرد تنگ	که بوسه بر لب شمشیر آبدار زند

به بینیم تا بعد وقوع جنگ و جدال کرا نصرت و فیروزیست و پس از حریف قتال این دولت بکدام کس روزی :.

بهادرشاه بعد استماع این پیام مخالفت انجام بخاطر مبارک آورد که قضا را درین پرده کارها است و قدر را درین منازعت اسرارها بسا سرها بخاک و خون آمیختنی است و بسا خونها در عرصهٔ غبار ریختنی :. بسا سررشتهٔ حیات بتیغ از هم گسیختنی است و بسا فتنه و فساد درین زمین انگیختنی :. تدبیرے بے موافقت تقدیر سودے ندارد و سعی بدون سازگاری مشیت ایزدی نفعے نمی آرد :. چون اصول مخالفت در زمین بواطن طرفین استحکام یافت بترتیب فروع اسباب آن همت عالی مصروف فرموده یکران تهمت در عرصهٔ ملک گیری گرم عنان فرمودند :. و باندک فرصتے دارالخلافه محل نزول اجلال و مهبط انوار فیض گردید :. محمد یار خان حارس قلعه کلید عزت و سعادت بدست آورده احراز دولت ملازمت نموده مقالید قلعه بنظر اقدس گذرانید و بعد از ورود الویهٔ عالیه بمستقر الخلافه باقی خان نیز طریق اطاعت پیش گرفته کلید قلعه بنظر اقدس در آورد :. برخے خزانه از قلعه گرفته بطلب سپاه داده هریکے را استمال فرمودند :. چورامن جاٹ و گوپال سنگه جهدوریه و دیگر زمینداران اطراف برخے بقصد جانفشانی و بعضے باراده فاسد غارتگری آمده

احراز ملازمت نمودند۔

اے تماشائیان ہنگامۂ روزگار و اے نظارگیان کارنامۂ سپہر دوار بخشنے دیدۂ بصیرت بکشائید و نظارۂ نیرنگی این گردون دون بنمائید کہ ہر لحظہ چہ بازیہائے گوناگون برروے کار می آرد و در ہر آسے چہ ارقام بوقلمون می نگارد۔ باہر کہ نرد محبت باخت بانقش درششدر محنت انداخت و ہر کرا نوش داد نیشے بر دلش نہاد۔ این سپہر بے مہر جز آنکہ برادر را با برادر در انداز د واین فلک اژدہا پیکر غیر از آنکہ گردۂ گردنان طعمہ سازد بازی دیگر بروے کار نمی آرد۔ این ترک سپہر اگر نہ بر جدال و قتال کمر بستہ چرا ہر سحر خنجر بسپہر مہر بدست گرفتہ دل تنگا فی سیہ جبینان میکند؟ واین ہندوے فلک اگر نہ بقصد پیکار بر توسن کبود نشستہ از چہ بسح شہاب جگر دوزی مہر طلعتان مینماید؟ از ہلال کمانے از ان بدست گرفتہ تا بہ تیر ستم دلہا بدوزد۔ واز برق آتشے ازان برافروختہ تا خرمن ہستی مردم پاک بسوزد۔ کارش خونریزی تمام است۔ شفق برین حال گواہ است۔ و شغلش ہمہ مکر و کذب است صبح صادق ازین احوال آگاہ است۔ چون شیشۂ ساعت سراسر غبار است و چون درخت گل سراپا خار۔ سہراب بقہرش از دست پدر جفا دید۔ ہابیل بکاسۂ مکرش از دست برادر شربت ہلاک چشید۔ باآنکہ از دود جگر سوختگان رنگش نیلی گشتہ دل از جفا نمیگذارد۔ وجود آنکہ از آہ دل خستگان ہمہ تن داغ شدہ راہ وفا پیش نمی آرد۔ ہر کہ درین چمن چہ خارہ

و سے بستان گل بشگفت بخاکش سپرد و ہر کہ مانند سرو سرے بالا کردند بہ تهرش بر زمین آورده دعالبس کن این یاوه گوئی تا چند -

نظم

که داند که این دخمۂ دام و دد · چه بازیچها دارد از نیک و بد
چه نیرنگ با بخسروان باخته · چه گردن کشان راسر انداخته

بدعاے که داری تحریر آن پرداز و سمند بیان را در عرصۂ مطلب بتاز که چون خبر ورود الویۂ عالیۂ بهادر شاه بمستقر الخلافه بسمع عالیجاه رسید عنان عزیمت گرم خیز ساخته بعد تشریف آوردن بگوالیار و دیدن شاهزاده بیدار بخت داعیۂ آن نمود که بدستور حضرت خلد مکان در سواد دهولپور گذه طرح محاربه اتفاق افتد و بدین عزیمت اسد خان را با جمیع بهیر و بنگاه با چندے از خوانین دیگر بگوالیار گذاشته اوتوپهاے کلان را همراه برداشته جریده طور راز دریاے چنبل گذشته به دهولپور نزول اجلال فرمودند و بهادر شاه باستماع خبر آمدن ایشان از مستقر الخلافه کوچ فرموده بعزم آنکه در دهولپور هنگامه پرخاش رونق گیرد بتاریخ هفتم شهر حال بفاصله چهار کروه از جاجو خیام فیروزی فرجام نزول اجلال فرموده بود که وقت شب از السنۂ جواسیس عزیمت عالیجاه بسمت دهولپور گذه معروض حضور اقدس گردید حضرت بهادر شاه نیز عنان عزیمت از رفتن پیش منعطف فرموده دائره گاه متصل جاجو مقرر نموده بسبب

عدم تشخیص وضع محاربہ و تقرر ساعت مقابلہ بتاریخ بستم شہر صدر کہ مختار اہل تنجیم بود بدولت و مبارکی بتاریخ ہیژدہم متوجہ شکارگاہ شدند

از انجا کہ نظارگی اقبال عدو مال بہادر شاہ بمقتضائے کمال شوق مشاہدہ عروس فتح طالب آن بود کہ پیش از ساعت معہود ناظورۂ نصرت و فیروزی از تتق احتجاب برآمدہ بر منصۂ ظہور جلوہ گری نماید مشاطۂ تقدیر چہرہ آرائے جمال شاہد آمال گیہان خدیو گردیدہ ارباب مخالفت را پیش از زمان معہود سرگرم عرصۂ پرخاش گردانید بے آنکہ بقانون پادشاہی تسویۂ صفوف از طرفین انتظام گیرد۔ و یک افواج از جرنغار و برنغار و قول و التمش انقسام یابد پادشاہزادۂ بیدار بخت با امرائے نامدار مثل ذوالفقار خان بہادر و تربیت خان و راؤ دلیپ و خان عالم و منور خان و غیرہم بطرز اہل دکن ناگہان بر دائرۂ دولت بہادر شاہ کہ ہنوز متصل جا بجا استادہ نشدہ بود و مردم در فکر دائرہ گاہ بودند بسان شعلہ تیز در رسیدہ بخیام اقدس آتش در زدند و جمعے کہ ہمراہ دائرہ بودند نظر بر کثرت فوج اعدا بسایۂ حمایت شاہزادہ عظیم الشان بہادر مستظہر گردیدند و جاٹان شقاوت نشان کہ در رکاب بودند و مردم سپاہ طرفین دست بتاراج امتعہ دراز نمودند پادشاہزادۂ عظیم الشان بہادر بہمان فوج ظفر موج اتکا بر معاونت ربانی نمودہ آمادۂ رزم شد از طرفین زد و خورد نمایان بوقوع آمد

وچپقلش دست بستہ از ہر دو طرف بظہور رسید۔ از اشتداد بانہاے آتش بار دکن و ترکتاز مردان شیرافگن و دست برد جوانان شمشیرزن عرصۂ ستیز صحراے رستخیز گردید و از غلبۂ مخالفان نزدیک رسید کہ بازی برہم خورد و از تندسیل تسلط اعدا پاے سپاہ از جا بجنبد۔ شہباز مردمی و مردانگی بازخان باپرا در جانفشان سمند ہمت بمیدان تاختہ بازی از دست رفتہ را قائم ساخت و بسیارے از اعدا را بخاک و خون انداخت۔ ازانجا کہ پیمانۂ عمرش لبریز شدہ بود بعد تردد بسیار کہ ارقام آن تا قیامت یادگار خواہد ماند نقد جان در راہ قبلۂ حقیقی نثار نمود و شاہباز روح آن اوج خرام صداقت بہ شرفۂ علیین پرواز کرد۔ بسیارے در عرصۂ نبردگاہ چہرہ نگار سعادت و اکثرے شرف اندوز شہادت گشتند۔

پادشاہزادۂ عظیم الشان باوجود بکار آمدن دلیران کار و مجروح شدن مردم بیشمار و بیدلی جمعے کہ از اشتداد بارش تیر و بان و ترک تازد کہنیان جانفشان کار بجان شان رسیدہ بود چون قطب پاے ثبات محکم افشردہ ناقہ سوارے بدرگاہ بہادر شاہ فرستاد کہ فوج اعظم شاہ رخ بر بساط نبرد آوردہ و بسیارے از اسپ و فیل و پیادہ و سوار بکار آمد و بہ ہزاران تردد تا حال بازی قائم داشتہ ایم ـ منصوبہ بہتر ازین نیست کہ حضرت بادشاہ

زدو تشریف آرند ❊

وفوج عالیجاہ بسبب تحریق خیام وغلبۂ دلیران خون آشام فتح خود مصمم کردہ کوس فیروزی بنواختند وبگمان آنکہ ہرگاہ این قسم فوج عظیم دست نیافت از دیگران چہ خواہد کشود زبان بہ تہنیت رطب اللسان بسیا ختند وغافل ازین کہ نیرنگ تقدیر ہر لحظ رنگے تازہ بر روے کار آرد و نشی قضا ہر نفس منشور دیگر می نگارد وآنانکہ از ابجوبگی کارنامۂ تقدیر آگاہی دارند بر سیرابی چمن آمال اصلا تکند ند ❊ کہ بیک سموم عنبش افسردگی میگیرد واز پژمردگی مزرعۂ مقصود مایوس نباشند کہ بیک سحاب لطفش طراوت می پذیرد واز شعشۂ مہر شب تاریک یاس مطلع نیر عالم افروز است واز گرد باد قہرش روز روشن طرب ظلمت شب دیجور غم اندوز ❊ انتعاش خاطر بدون مشاہدۂ انجام کار چون خندۂ صبح کاذب فروغے از صدق ندارد ❊ بو العجب نادانے کہ خود را بآن خرسند سازد ❊ ونشاط باطن بغیر از معائنۂ انتہا چون ابتسام شام نفسے از بقا بر نمی آرد ❊ طرفہ از خرد بیگانہ کہ بعیش آن پرداز و حرکت مذبوحی پیش زندہ دلان قابل اعتبار نیست ❊ درو شنی چراغ دم واپسین در نظر روشن ضمیران لائق اعتماد ے ❊ بسا اوقات ساقی فلک بدور اولین ساغر طرب دادہ کہ انجام آن درد حزن دہ فنا لی است ❊ واکثر آنات لعبت باز سپہر شعبدۂ طلعتہاے رنگین بروے کار آوردہ

کہ آخر آن پیکر رنج و نکال

بیت

این بادہ کہ روزگار دارد — یک مستی و صد خمار دارد

گویند کہ چون در عین شکار ناقہ سوار گرم رفتار خبر اشتعال نائرۂ کارزار بگوش بہادر شار سانید آن شاہ شیر شکار عدو فگار بمدد گاری معسکر اقبال و پشت گرمی فتاح لایزال با جنود ملائک وفود بسرعت و استعجال متوجہ عرصۂ رزمگاہ گردید ۔۔ از طرفے منعم خان با فوج سنگین در خدمت بادشاہزادۂ عظیم الشان بہادر رسیدہ آبے بر نائرۂ فتنہ و فساد ریخت و معز الدین بہادر شاہ با فواج نصرت امتزاج از جانبے برق آسا سبقت نمودہ آتش زن خرمن شورش مخالفان گشت ۔۔ در عین تموز ہوا بصورت برسات محسوس گردید ۔۔ اقبال کوہ تمثال چون ابر سر بفلک کشید ۔۔ تیر خدنگ بسان باران بکمال کثرت در بارندگی ۔۔ و توپ و رہکلہ مانند رعد در نہایت غرندگی ۔۔ سیوف آبدار یاد از برق درخشان دادہ و گولۂ توپ صاعقہ کردار بر کنگرۂ حیات ایشان افتادہ ۔۔ کمانہا بہ شکل قوس قزح در دست دلاوران نمودار ۔۔ و سیل خون از ہر سو دران عرصۂ پر آشوب پدیدار ۔۔ صحن میدان رزم در نظر نظارگیان خوشتر از گلزار بود و فضاے معرکہ بدیدۂ تماشائیان بہتر از گلشن بہاری نمود ۔۔ صحن حرب گاہ از خون کشتگان رشک ارغوان زار و نیزہا بدست جوانان چون سرو شمشاد نمودار ۔۔ ہزاران فوارۂ خونین از بدن مبارزان در جوش ۔۔

وچاؤشان بسان عندلیبان بہزار زبان در خروش ؛ جوہاے خونین از ہر طرف مانند انہار در جریان ؛ و مرغان خدنگ در عرصۂ ہوا از ہر سو در طیران ؛ عرق روے اہل نبرد چون قطرۂ شبنم بر عارض گل ریختہ ؛ و صداے چقاچاق تیغ در میدان محن چکاوک برانگیختہ ؛ فوج راجپوت زعفر پوشش چون قطعۂ صد برگ در نہایت زیبائی ؛ و جوانان چہرہ سرخ بر سر مانند گل خورشید در غایت رعنائی ؛ از برق سفید عرصۂ زمین رشک نسترن زار ؛ و از اعلام سرخ و سبز غیرت جوش بہار ؛ درین ہنگامۂ جدال و قتال گاہ بادشاہزادۂ معز الدین حملہ ہاے دلیرانہ می نمود وگاہ بیدار بخت بزور بازوے سخت در عرصۂ نبرد زنگ از دلہا می زدود ؛

از انجا کہ کوکب طالع بہادر شاہ براوج رفعت و اعتلا و نیر طالع عالیجاہ در حضیض نکبت و ابتلا بود از منجنیق فلک سنگ حادثہ بر آبگینۂ احوال بیدار بخت رسیدہ - دیدۂ حیات آن قرۂ باصرۂ سلطنت بخار مصیبت ریش گردیدہ یعنی ناگاہ بدن مبارک کہ از نزاکت تاب گل نداشت بضرب گولہ بر زمین افتادہ ؛ و مقارن این حال شاہزادۂ والاجاہ نیز با برادر سفر عالم باقی اختیار کردہ ؛ نواے واویلا از شش جہت برخاست و نالۂ واحسرتا از رفتہ سپان سپہر بلند شد ؛

چون خبر این واقعۂ جانگاہ بعالیجاہ رسید کہ ہر دو شاہزادۂ نامدار

از جان صرفه نکرده بقعر دریاے نبردگاه غواصی نموده گوهر فیروزی بدست آورده بودند که ناگاه نهنگ اجل دررسیده هردو را فروبرده و بحیله سازی دیوسپهر ترددآن دو سلیمان ملک رفعت همه برباد رفت - عالیجاه بادلے از درد لپسران صدچاک و دیده به هجران نور دیده با بهزاران اشک نمناک - گرم گیرا بعرصهٔ نبردگاه رسید و روبامیران عظام آورده فرمود که الحال میوهٔ حیات از مزه رفت و بوے جمعیت از گل دولت زائل شد و جلاوت زندگانی منغص گشت و بناے امل بسیلاب فنا رفت و هنگامه بهم خورد ٭ اینهمه کشش و کوشش براے آن نوجوانان بود و چندین چمن آرائی ترددمحض جهت آن سرو هاے روان ٭ اکنون روز روشن در دیدهٔ من بے جمال شان شب تار است و گل سرخ در پیش نظرم بے آن گلهاے بوستان رعنائی نشتر خار ٭ عزم مصمم بران دارم که خود را بمیدان در اندازم و صحن زمین بخون خون جوش آمدگان رنگین سازم ٭ امراے نامدار مثل خان عالم عقیدت شعار و منور خان و تربیت خان و راؤ دلیپ و راؤ سنگهه و دیگر قدویان که بر بساط جانفشانی ثابت قدم بودند و بعضے شاه حرا یان منافق که فرزین کردار کجروی نموده ند بعرض رسانیدند که اے شمع جمع خلافت اولا درین نبرد رزم تماشاے تردد و اشتے عقیدت پایہ نمود که چسان پروانه وار خود را در آتش در اندازیم بعد از آن هرچه بخاطر مبارک بگذرد اختیار است ٭ این

بگفتند و زمین نیاز بجاروب مژگان اعتقاد رفته بهزاران همت و دلاوری
سرگرم نبرد گردیدند ٭

از انجا که خان عالم وغیره دکینان شهامت نشان از ابتدای
متوجه شدن عالیجاه از اوصین چیره هاے سرخ وجبه هاے کمخواب
به تابینان خود ها داده سرخروی دارین ساخته در خیل سپاه بجانفشانی ممتاز نموده
بودند آن فریق هنگامه رزم را خوشتر از بزم دانسته انتظار این روز سعادت
اندوز داشتند ٭ بالجمله از غایه این فریق که بسان بحر مواج متلاطم بود سفینه
جمعیت اعدا بلرزه در آمد و کار بجاے رسید که متور خان متصل فیل سواری
بادشاهزاده عظیم الشان بهادر رسیده نیزه به عماری عالی زد- بصیانت سپهر
حافظ حقیقی اثر نکرد- بار دیگر بصدمه هرچه تمامتر از پیشتر نیزه خود را بشاهزاده رسانید
شاه تهمتن به نیروے بازوے همت نیزه بدست مبارک گرفته بزخم پلارک
آبدار کارش تمام نمود ٭

چون تسلط سپاه از حد در گذشت حسن علی خان و دیگر سادات بارهه
از مشاهده چیره دستی اعدا باخود ها گفتند که اے مردان کار و اے دلاوران
کارزار فرقه رجال باوجود تسویهٔ خلقت بوسیله شجاعت بعنوان امتیاز
دارند و گروه سادات بارهه بسبب آنکه بارها در میدان تردد کارها کرده اند به
سائر سپاه هند شرف اختصاص یافته اند دا مروز کار با دلیران خونخوار افتاده

اگر بطرز غرولان وبخیال فاسد حیات چندروزہ در میدان کارزار پہلو تہی میکنیم اعدا بر پشت ما تاختہ دمار از روزگار خواہند بر آورد و در این صورت ہم داغ خذلان تا قیامت بر ناصیۂ حال یادگار خواہد ماند و ہم در حالت گریز کلک قضا خط اجل بر صفحۂ حیات خواہد راند ٭ ہیچ تدبیر بہتر ازین نیست کہ دلیرانہ خودرا درین دریاے ہفت جوش اندازیم و جانرا در راہ مردی بازیم

فرد

یا بامراد بر سر گردون نہیم پاے ۔ یا مردوار در سر ہمت کنیم سر

برین متفق شدہ دست ہمت بفاتحہ خیر برآوردہ تگاوران بادپا بمیدان انداختند ٭ بعضے از ارباب ہمت خودرا پیادہ ساختند ٭ آویزش صعب باہم دست داد و عربدۂ سخت بمیان آمد ٭ دلاوران طرفین در زور آزمائی از یکدیگر گوے سبقت می ربودند و مردم لشکر از ضرب دسو چپقلشہاے رستما نہ می نمودند ٭ یا نہاے آتشین از تن فیلان کوہ بدن بسان برق از ابر سیاہ در آیند در گذشتہ و جوانان از آب تیغ بہادر شگافان غرق سیل خون گشتہ ٭ مبارزان زرہ پوش در بحر خون مانند نہنگان بدام اجل گرفتار و سپر دوش افتادگان معرکۂ مصاف مانند پشت کشف نمودار ٭ تختۂ جوشن آہنین بصفاے شست تیر اندازان چون غربال ہمہ سوراخ گشتہ وناوک جگر دوز بادو سہ پر از سپر گردن گذشتہ ٭ عقاب تیر از آشیانۂ ترکش بجہت طعمۂ

گردۂ گردنان بہ پرواز ۔ اژدہاے شمشیر از غار نیام بقصد ہلاک وجانگزائی مخالفان دہن باز ۔ کاسۂ سر دلیران بلکہ کوب سم سمند مبارزان بسان گوے که در میدان بجخم چوگان در آید از جاے بجاے درغلطیدن ۔ کشتگان معرکۂ حرب چون مرغ نیم بسمل بر روے خاک در طپیدن ۔ دران بحر آتشین جوش که از کثرت توپ و تفنگ سطح زمین حکم کرۂ نار داشت بہادران سمندرانہ سمند ہمت می انداختند و دران دریاے پر آشوب که موج خیز فتنہ بود و پاے ثبات از جا می ربود سباحان بحر وغا نہنگ آسا می تاختند ۔ خزانہ بندوق نقد جانگزائی در کیسہ مہیا ساخته و آب شمشیر آتش فنا در خرمن ہستی انداخته ۔ فرات ایادی از آب سیوف متعطشان عرصۂ قطرہ و ترد را بالقطرہ آبے از جان سیر گردانیدہ و تشنگان معرکۂ نبرد را با آنکه آب تیغ از سر گذشته دم آبے بکام شان نرسیدہ سینۂ گرم جوشان رزم از کثرت بے آبی و حرارت بسان کانون در التہاب و مبارزان بتاب تنور جوشن از بے مہری مہر نصف النہار چون ماہی بر شته جگر کباب ۔ بسکه سیہ مست سپہر مینا ے بدن دلاوران از سنگ جفا شکسته عرصۂ زمین پر از صہباے خون ارغوانی گشته ۔ بسکه فلک کور چشم عبہر چشمان را بخاک انداخته از فضاے غبر اشراران نرگس بر دمیدہ ۔

مردان دلاور در مصاف داد مردی و مردانگی دادہ و صداے

زہ از ہر گوشہ زبان تحسین کمان داران بے خطا انداز کشادہ * فدویان جانباز جان برکف دست از برائے نثار قبلہ مجازی و بندہائے وفادار بہ حرکتاں مستعد جانبازی * وفا سرشتان مترصد بر آنکہ اگر ہزار جان داشتہ باشند فدائے راہ اخلاص نمایند و جانبازان بصد جگر سرگرم بہ این کہ بپاے سر طریق جانفشانی پیمایند * صدائے کوس بخلاے مغز ساکنان ملا اعلیٰ پرداختہ و آواز کرنا گوش افلاکیان اصم ساختہ * جمال جوانان در حلقہ کمان چون قمر بہالہ نمودار و چہرۂ سرخ گرم جوشان کارزار در شگفتگی رشک گلزار * فیلان تناور بضرب تیغ ہزبران مانند کوہے کہ از صاعقہ فرو ریزد سر بر زمین فرو نمودہ و صولجان خرطوم افیال جوانان را بسان گوے در ربودہ * رنگین سوفار تیر در خط سبز نو خطان گوئی مرغے است آتشین بر شاخ سنبل و زخم سنان بر عارض سیمین تنان ہمانا ورق گلے است مجروح بنوک بلبل * فلک درین وقت ہنگامۂ رزم را بصورت بزم ترتیب دادہ و از کشتگان ہفت خوان پیش دو دام نہادہ * جامش کاسۂ سر دلیران و بادۂ ارغوانیش خون دل شیران * کبابش لخت جگر ہزبران کہ بسیخ آہنین نیزہ برشتہ کردہ و نقمہ اش آہ زیر و بم دردمندان کہ بضرب سنان برآوردہ * اصولش سوز دنی بستان جانگداز زور آوران و مضراب تیغش زخمہ زن زخم برگ جان دلاوران *

جوانان دکن در پٹه بازی بسان رقاصان هند معلق بازو اسپان پری پیکر بجلاجل زرین در جلوهٔ تازه ٭ از دائرهٔ سپر صدای زنگار زنگ بگوش رسیده و مبارزان هند بطریق سپه مستان بخاک و خون غلطیده ٭ مطربان هند بنغمه پردازی دلیران گرم جوش در هیله ها با دو تاره هوای پشتو در خروش ٭ از کثرت گرد بسکه عالم تیره و تار گردیده بان آتشبار بسان شهاب در هوا می درخشید ٭ عماری زرنگار بر پشت افیال چون لمعهٔ نور بر قلهٔ طور ٭ گردی که از سطح زمین باوج سما سر برافراخته روی فلک چون فرش زمین اغبر ساخته ٭ دلاوران رزم یکی بر دیگری تفوق جوی و تهمتنان در هیجا یکی به از دیگری سرگرم تگاپوی ٭ یکی را دست چپ از صدمهٔ بان بریده و براست کیشی کمان بدست راست و تیر بدهان کشیده ٭ یکی را سر از تن بضرب تیغ بر زمین افتاده و تن بی سر دست به تیغ زنی کشاده ٭ یکی بزخم تیر سر خود ئی جاوید اندوخته ٭ یکی را ناوک دلدوز پرکالهٔ جگر دوخته ٭ یکی را نوک نیزه بر جگر رسیده و تمامی نیزه از پشت گذرانده سر بدخواه بریده ٭ یکی شمشیر بکف با مخالف در ستیز ٭ یکی دست بگریبان که ناگاه خنجر تیز ٭ یکی از شکستن اسلحه مستعد جنگ مشت ٭ یکی کمان در قبضه و تیره در انگشت ٭ یکی بصدمهٔ پیشانی بسان قچقار جنگی مغز دشمن شگافته ٭ یکی بقوت دست پنجهٔ عدو برتافته ٭ یکی لقمه زنان که ناگاه رسیده هم خنجر دار شود ٭ یکی غربا

کہان کہ وقت شرم است از پیش مرو؛ یکے را از تاب آفتاب جوشن از ہم ریختہ؛ یکے با جامہ حریر بہ عدو درآویختہ؛ یکے بہمت درست اسپ بر فیل انداختہ؛ یکے بعزم دست برد خود را پیادہ ساختہ؛ یکے را چشم از کثرت غبار فرو بستہ؛ یکے را از بس گرد نفس در گلو شکستہ؛ یکے را زخم شمشیر تا حمائل گذشتہ؛ یکے را بزخم گرز فرق دو لخت گشتہ؛ یکے را بضرب گولہ چون پنبہ حلاج اعضا برہوا پریدہ؛ یکے را نوک خنجر سینہ و جگر دریدہ؛ یکے بقول چاؤشان مست بجنگ؛ یکے سرگرم پرخاش بہر نام و ننگ؛ یکے را پاس نمک دامنگیر؛ یکے در بند وفاے عہد اسیر؛ یکے را نظر برین کہ در میدان مردان مردانہ باید مرد؛ یکے را منظور اینکہ جان بناموس باید سپرد؛ یکے بامید ترقی دولت و جاہ راہ جان نثاری پیش گرفتہ؛ یکے از بہر درستی عہد طرز جانفشانی پذیرفتہ؛ یکے را از غیرت مو بر تن خاستہ؛ یکے از بہر حفظ شرم ننگ بر رو کاستہ؛ یکے بزور بازوے خود نازندہ؛ یکے دست نیاز سوے فلک تازندہ؛ یکے را دعائے نصر من اللہ ورد زبان؛ یکے را دست دعا سوے آسمان؛ یکے پناہ بہ پیران طریقت بردہ؛ یکے خود را بفضل حق سپردہ؛ یکے را دعاے سیفی بر زبان؛ یکے را تعویذ الامان حرز جان؛ یکے بافسون و دمدمہ گرمجوش؛ یکے بہ سحر و جادو سخت کوش؛ یکے را جگر بہ تیغ مصقول خستہ؛ یکے را بضرب گرز مغفر شکستہ؛

بالجملہ ہر یکے بقدر امکان سرگرم جانفشانی بود؛ چون دران ع زرد و خورد
حسن علیخان و حسین علیخان بجراحتہاے متعددہ چہرہ نگار سعادت گشتند
و سید نور الدین خان در ترددات نمایان بدرجۂ شہادت رسید۔ اعدا دلیرانہ قصد
بر آن آوردند کہ بشمشیر آبدار سر آن سردار از تن بر دارند؛ عنایت اللہ خان
پسر لطف اللہ خان را کہ با جوانان جرار سرگرم کارزار بود رگ حمیت بجوش آمد
و عرق سپاہ گری حرکت نمود؛ باوجود غلبۂ اعدا ایلجا با اسپ ہمت گرم خیز ساختہ
بجنگ پیوست؛ مخالفان دست از سادات باز داشتہ بروصولت آوردند؛
آن شیر معرکۂ مصاف تا دیرے دست برد نمایان بکار بردہ با رفقاے خود از گلشن
جلادت گلہاے شہادت چیدہ زیب دستار سعادت ساخت؛

ہلا اے ہوشمندان خبیر و خردمندان بصیر دریابید کہ مخلوق چون لعبتے
است بدست لعبت باز و مصنوع مانند پردہ ایست در چنگ صانع بے انباز؛
نہایت تگاپوے انسان بقدر طاقت بشری بقدم سعی دویدن است؛
متکفل بر منزل مقصود رسیدن و غایت تردد کشاورز مزرعہ کاشتن و
سرسبز داشتن است نہ ضامن دانۂ مراد چیدن؛ بسا روشن دلان بروغن
حسن تدبیر سراج منیر مدعا فروختند کہ نسیم حوادث فلکی بیک لمحہ خاموش ساخت
و بسا نخلبندان خردمند نہال مقصود در سرزمین ظہور نشاندند کہ عود تندت
جاری حکم قضا بیک لحظہ از پا در انداخت؛ خیمۂ مدعاے را کہ فراش عقل

بعنایت او تا داسباب برافرازد اگر از تند باد حکم ایزدی از جا در آید چه تدبیر
و شاهد مطلبی را که با مشاطهٔ تردد هر صفت کرده بجلوه در آرد اگر حجابی از غیب
حائل شود ناظر را چه تقصیر ٭ سامانان معمار دانش مقرر نموده اند که هیچ
سپری بالغ تیر حوادث سماوی نتوانند شد و هیچ تدبیری دافع بلیات
آسمانی نتوانند گردید ٭ آنرا که حمیلهٔ آمالش از حلیهٔ اقبال عاریست
دیدهٔ امیدش مکدر بغبار حوادث غیبی است ٭ و آنرا که ناصیهٔ طالعش ببارقهٔ
سعادت روشن مقدمة الجیش عساکر اجلالش امداد لاریبی ٭

چنانچه شمع بخت گشتن پدر اقبال عالیجاه بعقد ذنب بلای ناگهانی
وسیلی است روشن و با وجود رسیدن بساحل مقصود بگرداب فنا فرو رفتن
سفینهٔ حیات آن دریادل برهانی است مبرهن ٭ تفصیلش آن که چون
کوشش فدویان جانسپار فوج عالیجاه باوجود شهادت شهزاده با بر اعدا
چیره دستی یافت و نزدیک رسید که صورت مطلوب در آئینهٔ امید جلوه
نمایش گیرد فلک حسد پیشه که ناتوان بینی کار اوست و تنگ چشمی
رونق بازار او ٭ غذ الیش خون دلیران است و طعمه اش گردهٔ شیران
بارهای دیگر نیز انگیخته کرده و نا کرده را بخاک برابر ساخت - یعنی در چنین گرمی
هنگامه شیر و بادی تند از جانب جنوب که مقابل فوج عالی جاه بود بر خاست
بچشمان کرد آگنده رسیدی از جا برکند و غبار سیاه عرصهٔ عالم را چنان

فرو گرفت کہ عالم در چشم جہان بین مردم تیرہ و تاریک ساخت :: تیرے کہ
مردم عالیجاہ برا عدا می انداختند ہم بآنہا میرسید و بانہائے آتشین کہ
بطرف معاندان عالیجاہ سر میدادند باعث ہلاک مردم این طرف میگردید :: سپاہ
بہادر شاہ ظہور این لطیفۂ غیبی از امداد آسمانی دانستہ مخالفان را بہ تیر و
تفنگ و بان در گرفتند :: دران عرصۂ رستخیز راؤ دلیپ و منور خان و خان عالم و
ترہیب خان و مطلب خان و رام سنگھ ہاڑہ و دیگر بندہائے جانفشان بکار آمدند ::
رفقائے آنہا سرداران خود را کشتہ یافتہ دست از جنگ باز داشتہ بالاشہائے
آنہا از معرکہ پہلو تہی ساختند و بعضے نمکحرامان کہ در راہ خدع و تزویر خود را
بصورت مخلصان وانمودہ بودند نرد دغا باختہ پائے تردد از عرصۂ ناموس
بیرون کشیدند :: در رکاب عالیجاہ غیر از بندہائے جلو بادشاہی و اکثرے از
بندہائے جان بناموس دہ ہیچ یکے نماندہ :: و فوج بہادر شاہ چون دائرۂ کہ بر مرکز
محیط شود از چہار طرف محاصرہ نمودہ بہ تیر و بان در گرفتند :: عالیجاہ با وجود این
حال در جنگ قطب آسا پا بر جا بودہ خود بدولت تیر اندازی نمودہ :: چنانچہ
چہار ترکش از تیر خالی ساخت :: ہر تیرے کہ از شست آن راست کیش
بر آمد جوانے را بخاک و خون انداخت :: باآنکہ بدن مبارک بسنانہائے آبدار
مجروح شدہ بود حسابے ازان برنگرفتہ بہ دو مال چہرہ مبارک پاک نمودہ تیر
اندازی میکردند :: گویند کہ شاہزادہ والا تبار در سن دہ سالگی بر فیل سواری خاصہ بود

چون تیرے برآن شہاب اوج سلطنت رسید عالیجاه بدست خود کشید تا آنکه تیر دیگر رسید تا آنرا نیز برآورده فرمودند که درہودج استراحت نمائید ۰۰ آن شیردل اصلا بران راضی نشده ہمچنان نشسته تماشاے نیرنگی روزگار معائنه مینمود ۰۰ دیگر نقل میکنند که چون برسیدن جراحات مزاج مبارک عالیجاه رغبت آب فرمود فیلبان التماس کرد که ابریق آب عقب عماری خاص است بر زبان گوہر فشان گذشت که اے نادان این نه آن وقت است که از مقابلهٔ اعدا بطرف دیگر متوجه باید شد ۰۰ درین اثنا چون فیلبان مجروح شده برزمین افتاد خود بدولت پاے مبارک از عماری برآورده باشاره فیل را پیش راندند ۰۰

افسوس از جفاے سپهر ستمگار و صد حیف از بیدادی این فلک خونخوار که کشتی عمر نوح در طوفان بلا انداختهٔ اوست و یوسف مصری بچاه اجل اسیر ساختهٔ او ۰۰ از جورش تخت سلیمان بر باد و بستمش تاج قباد برزمین افتاد ۰۰ از چین جبینش خانه صد قیصر و فغفور خراب است از قہرش رستم دستان زال در ناله و اضطراب ۰۰ کیخسرو از جام قہرش هلاهل ممات چشیده و بیژن از جورش بزندان ابتلا منزل گزیده ۰۰ خورشید عمر افراسیاب از بیدادی او بمغرب فنا رسیده و سیاوش از دست اندایش بمنزل مرگ او اگردیده ۰۰ دشنهٔ تیرش گردن گردنان بریده و خنجر قہرش سینهٔ سروران دریده ۰۰ نه او را باکس وفاے و نه در دل جبابرانه ودنی صفاے ۰۰ از نیرنگی اوست که طشت شفق هر شام بخون تاجداران مالا مال و

از قهر اوست که خنجر مهر هر صباح بخون شهریاران برنگ آل؛ و نیز آنچه گفتیم
همه ترهات است و آنچه سفتیم همه خزف و طامات این همه رنگ آمیزی تقدیر است
و این همه حکمت قادر قدیر؛ فلک پیش حکم او چون چرخهٔ پیرزال شب و روز در سیر است
و طائر کوکب بصفیر امرش لیل و نهار در طیر؛ حاکم محکم اوست دیگران همه محکوم
و بقا و دوام مر او راست باقی همه معدوم؛ تا چند ازین مقوله بیان نمائیم و
تا کی دست و قلم بتحریر آن فرسائیم؛ زمان به که بر مطلب اصلی باز آئیم و
وجیدهٔ مدعا کشائیم؛

اگرچه عالیجاه باوجود رضای معبود دست از جنگ باز نمیداشت اما از آنجا
که جامهٔ عمر بر بدن مبارک تنگ آمده بود ناگاه تیر بندوق بر پیشانی او رسید و
بصدمه آن لطمهٔ غیبی که پیام اجل بود شاهباز روح مبارک از دام گاه قالب عالم
قدس پرواز نمود؛ صفوف ملائک که در عرصهٔ هوا تماشای شجاعت و دلاوری
آن شیر بیشهٔ همت می نمودند بر رکاب عالی همعنان گردیدند و قدسیان جنت فوج
فوج باستقبال آن حضرت دویدند؛ حور نگار و به گیسوی مشکین جنت را رفت
و روب نمود و رضوان خیر مقدم گفته ابواب خلد برین بر رویش گشوده؛ آوای
مرحبا از بهشتیان بگوش آن عالیجاه رسید و در بهشت با پدر و مادر شاهزاده
بدانسان منزل گرفت که قمر با سعدین در یک برج آرام گیرد و دو شاهزاده با پدر
و دو صاحبزاده بدان گونه مقام کردند که سرو با شمشاد و غنچه با سمن در چمن مسکن گزیده؛

بندهاے بادشاهی مثل جے سنگھ کچواهه وغیره از مشاهدۂ این حالت پر ملالت
دست از محاربه باز کشیده بدرگاه بهادر شاه ناصیه ساے عبودیت گشتند و
ذو الفقار خان بهادر نیز ــ که پشت بر دشت خان عزیمت بطرف
گوالیار معطوف ساخت و ملازمان شاهی باوجود شهادت عالیجاه پاے
از میدان بر نداشته همچنان سرگرم کار زار بودند ؛

بهادر شاه سواره بر فیل پیلان مهر منیر که در وسط نصف النهار بر
سپهر برین طلوع دولت نماید تماشاے شجاعت و دلیری آن شیران بیشه
شهامت فرموده زبان فیض بیان تحسین و آفرین گشود و حکم فرمود که الحال
این جماعت در سلک ملازمان سرکار فیض آثار با دولت شرف اختصاص یافتند
او پرخاش اینها دست باز دارید و از جان و مال اصلا تیار زارید ؛ اما از انجا
که دران صحراے پر شر و شور که چون عرصات قیامت پر آشوب بود حرف کسے
کسے نمی شنید سپاه طرفین تا دیرے دست بتاراج امتعۂ عالیجاه و شاهزادها
دراز نمودند و بدروے زمین از لعل و جواهر آبدار رشک کان بدخشان گردید
و از کثرت گهر ریزی سطح ارض غیرت بحر عمان و روے دشت از ریزش
اشرفیها چون صحن چمن در موسم خزان برگ ریز گونۂ اصفر گرفت و از
پراگندگیهاے روپیها بساط دشت نسترن زار گشت و از قمشۂ الوان لیکه
بهر طرف ریخته گوئی که فراش قدرت فرش بوقلمون گسترانیده ؛ درین کشاکش

غارتگری فلک ستیزه خو هنگامهٔ کشاکش گرم ساخت ٭ هر که دست بریدهٔ ستیزه دار
دیگرے تیغ بر سر میخورد ٭ یکے درج جواهر بکف آورده و از دست دیگرے
گوهر جان سپرده ٭ یکے تخته رنگارنگ از دست غیرے کشیده و دیگرے جامهٔ
حیات بر تنش دریده ٭ یکے بر اسپ صبا رفتار سواری نموده بزخم دیگرے
راه فنا پیموده ٭ یکے نیزه بدست رسانده از دست دیگرے جنازه مرکبش عدم رسانده ٭
یکے غارت خیمه زر دوز در دل نقش بسته و دست قضا طناب عمرش گسسته ٭
بسا مردم درین خیال جان باختند و بسا خلق ازین خیال تمام خود را سبک
فنا انداختند ٭ چون ظلمت شب پرده بر روے روز انداخت و فلک سیه روز
جهان را تیره و تاریک ساخت هر یکے دست از ترد باز کشیده بمسکن خود ها
منزل گزیدند ٭

محبوب لنا همیشه فیروزی بر پرچم رایات جهان کشاے فرخنده طالعے
است که چمن سعادتش بآبیاری تائید ربانی سیراب و گلشن دولتش بسحاب
امداد سبحانی شاداب باشد ٭ هر نفس شمائم اقبال نکهت افزاے مشام آمال
اوست ٭ و هر دم نسائم افضال شگفتگی پیراے ازهار جاه و جلال او ٭ دولا
سپهر هر لحظه بطراوت بخشی گلزار دولتش و باغبان فلک هر ساعت چمن آراے
گلشن شوکتش ٭ اعلام عظمتش همیشه بدستیاری امداد غیبی سربلند و همتاد
والویهٔ سطوتش همواره بفتوحات لاریبی سرفراز جبین بختش مطلع انوار فتوحات

ولوحۂ مطالعش فرین نقوش فتوحات ❊ ہمت تقدیر با نجام مطالبش مصروف حکمت قدیہ باتمام آرایش مشغوف ❊ اعدا از ہیبت شمشیر علمش در رمیدن و سبزۂ مرادش از جویبار اقبال در دمیدن ❊ ماہی دولتش در بحر ترقیات ہمیشہ تازہ و رنگ ❊ و پلۂ میزان مدارجش بمقدار بقا گران سنگ ❊ برق سیوف آبدارش آتش زن خرمن مخالفان تیرہ روز و نائرۂ خنجر جانگدازش دشمنانرا خانہ سوز ❊ آسمان غاشیۂ اطاعتش بر دوشش و فلک حلقۂ بندگیش در گوش ❊

ازانجا کہ از جناب کبریا این منصب بزرگ بذات مقدس بہادر شاہ عالم پناہ مرحمت گشتہ بود چنین فتح و نصرتے کہ از حوصلۂ دریافت بیرون بود و در پیش دشوار پسندان ہیچ گونہ آسان نمی نمود محض تائید غیبی و امداد لاریبی دست داد ❊ آن خدیو آفاق بر عطاے این عطیۂ والا از غایت خشوع فرق فرقد فرسا بر زمین خضوع نہادہ زبان را بشکر منعم حقیقی شکر ریزہ ساخت ❊ جوق جوق امراے عظیم الشان باداے تسلیمات مبارکباد دست عقیدت را سربلندی جاوید بخشیدند و کوس فیروزی بسان ابر نوروزی غلغلہ در گنبد دوار انداخت ❊ بعد اتمام جنگ چون اجساد آن والا نژادان قدسی نہاد بنظر اقدس در آمد بمقتضاے نسبت باطن و رقت قلب بے اختیار اشک حسرت در دامان ریختہ بر زبان گوہر بیان آوردند کہ این عزیزہ مصلحت نیندیش خود را در بلا و بار را در تاسف وعنا انداخت کہ بقیۂ عمر نقش این افسوس از صفحۂ خاطر زائل نخواہد شد۔ پس

حکم فرمودند که آن شهیدان فیل سوار را در تختهٔ تابوت جا دهند ٭ پردگیان سرادق
اجلال را بانواع عزت و احترام قریب دائره جا دادند و دو نونهال چمن سلطنت یعنی
والاتبار و بیدار دل را چون در یتیم بودند در کنار گرفته بانواع نوازش و تفقدات
دلداری نموده اشک از دیده آنها پاک فرمودند ٭ بعد دو روز در باغ نور منزل نزول
اجلال فرموده دیدهٔ سکنهٔ مستقر الخلافه را که لب بام ماه عید منتظر جمال مهر تمثال بودند منور
ساختند ٭ و حکم اقدس شرف نفاذ یافت که فوج سنگین به گوالیار رفته عمدة الملک اسد خان
را با بهیر و بنگاه که در آنجا متوقف شده بودند باکبرآباد بیارند ٭ چنانچه کارپردازان اشغال
سلطنت حکم والا را کاربند شده در اندک فرصتی مطابق امر عمل در آوردند ٭ آن
وزیر مشیر با سائر اسباب و کارخانجات بمستقر الخلافه رسیده بشرف استلام عتبهٔ علیهٔ
دولت دارین حاصل نمود و ذوالفقار خان نیز بجانب پدر سعادت عتبه بوس
دریافت و مشمول عنایات اقدس گردید ٭ بزرگان حضرت سلیمان مکان بمقتضای
کمال عنایت آصف ثانی نواب اسد خان را بخطاب آصف الدوله ممتاز ساختند
و به وکالت مطلق عز امتیاز کرامت فرمودند ٭ متعلقان که از آن زمانست تا حین شدن الویهٔ
عالیهٔ هندوستان الی الآن بغیر آن مرد و حسن تدبیر جانفشانی بکار برده بخطاب
خانخانان بهادر ظفر جنگ شرف اختصاص حاصل نموده مسند آرای صدارت گردید
و همه را با القاب و خطابها و ترقیات مناصب فوق عزت سرافراز ساختند ٭

آئین اکبری

نبذے از احوال مصنف

راقم شگرف نامہ راچنان در سر بود کہ انموذجے از حال آبائے قدسی ولختے از نیرنگی اطوار خود نوشتہ رسالۂ جداگانہ سرانجام دہد و مایۂ عبرت دیدہ وران و دوریاب گرداند لیکن شغل گوناگون خاصہ نوشتن این کتاب آگہی مرا از ہمہ باز داشت۔ درین اثنا پیام آرائے غیبی چنا گذارش نمود کہ یکبار روزگار تاب این ندارد کہ فہرست جرائد شگرف اطوار بہ فراز تحریر بشتابد۔ سزاوار وقت آنست کہ لختے ازان درین اقبالنامہ برگوید و درچند جانبذے گذاردہ گزیدہ پندے نگارد۔ بدین نوید قدسی برخے ازان بہ نوشت و دل خالی کرد۔

از انجا کہ نسب سرائیدن از تہی دستی باستخوان نیاگان بازرگانی نمودن و کالائے نادانی بہ بازار آوردن است و از شوریدہ مغزی بہنر دیگران نازش کردن و آہوے خویش نادیدن ہمچنو است ازان شطرے بہ طرازد و افسانہ گذاری کند۔ درین بادیہ دیو لاخ پابند سلسلہ بجائے نرسد و آبیاری انتساب صوری در نزہتگاہ معنوی بکار نیاید۔

ابیات

چو نادانان نه در بند پدر باش — پدر بگذار فرزند ہنر باش
چو دود از روشنی نبود نشانمند — چہ حاصل زانکہ آتش راست فرزند

در محاورات روزگار نسبت را نتیجہ و نژاد و ذات و امثال آن تعبیر نمایند و آنرا بعالی و سافل پایہ بند گردانند۔ ہشوار آگاہ دل داند کہ این بدان باز گردد کہ از آبائے میانی او یکے بفزونی ثروت ظاہر یا شناسائی حقیقت چہرہ دستی یافتہ و بنام یا لقب یا حرفہ یا مسکن شہرت گرفتہ (وگرنہ عامہ کہ مردم زاد را از فرزندان آدم صفی شمرند و بگفتگوے داستان گذاران دل نہادہ احتمالے دیگر راہ ندہند) پر ظاہر کہ درین معاملہ از دوری راہ از پا اندابند و بدان گوہر گرامی اعتبار نگیرند۔ پس چرا سعادت گزین بیدار دل بدین افسانہ بخواب رود و بران تکیہ زدہ از حقیقت پژوہی دست باز گیرد؟ پسر نوح را از ایزد شناسی پدر چہ سود و ابراہیم خلیل را از بت پرستی اصل کدام زیان؟

بیت

بندۂ عشق شو و ترک نسب کن جامی — کہ درین راہ فلان ابن فلان چیزے نیست

لیکن بسر نوشت آسمانی در رسمیان صورت پرست افتادہ و با

طائفۂ برآمیختہ کہ نسب را بر حسب گزینند۔ ناگزیر لختے از ان بر گوید
و مائدۂ برائے این گروہ گسترد۔

شمارۂ آبائے کرام داستان دراز است۔ چگونہ گرامی
انفاس را اینا بایست وقت بفرد شد؟ برخے در لباس ولایت و گردہے
در علوم رسمی و طائفۂ ورزی عمارت و جمعے در معاملہ گذاری و طبقہ
در تجرد و تنہائی بسر بردہ اند۔ از دیرگاہ زمین یمن وطنگاہ این
والا نژادان بیدار دل بود۔ شیخ موسی پنجمین جد را در مبادی حال
رمیدگی از خلق رو داد۔ ترک خانمان نمودہ غربت گزید و بہمراہی علم و
عمل معمورۂ جہان را بپائے عبرت در نوشت۔ در مائۂ تاسعہ در قصبۂ ایل
کہ نزہتگاہے است از سیوستان بسر نوشت آسمانی عزلت گزید و از
پیوند دوستی خدا کیشان حقیقت پژوہ کدخدا شد۔ اگرچہ از صحرا بجد بینہ
آمد لیکن از تجرد و تعلق نشتافت۔ برہمان نطع آگہی بودہ انفاس گرامی
را در آویزش خویش بکار بردے و زندگانی بیبدلی را در پیراستن
نفس بوقلمون مصروف گردانیدے۔ فرزندان و نبائر سعادت آمود
پیرو آئین او بودہ خرسندی داشتند و دانش عیانی و بیانی می
اندوختند۔

در عنفوان مائۃ عاشرہ شیخ خضر را آرزوے دیدن برخے اولیا

ہند در فتن بدیار حجاز و دیدن الوس خود بسفر در آورد۔ با چندے
از خویشان و دوستان بصوب ہند آمد۔ بشہر ناگور میر سید یحیاے
بخاری اُچی کہ جانشین مخدوم جہانیان بود نمواز ولایت معنوی بہرۂ
وافر داشتند وشیخ عبدالرزاق قادری بغدادی (از اولاد گرامی
اسوۂ اولیاے بزرگ سید عبدالقادر جیلی) وشیخ یوسف سندی کہ سیر
صورت ومعنی فرمودہ بودند بہ کمالات حقیقی فراہم آوردہ در گذرگاہ
ارشاد ورہنمائی خلق بسر بردے و جہانیان از رہ آورد و ذخیرہ ہا
برگرفتے۔ از گرم خوئی ودلجوئی این بزرگان کار آگاہ واز خاک دامنگیر
بنگاہ روزگار خوردہ آن رہگراے غربت توطن گزید۔

در سال نہصد و یازدہم ہجری شیخ مبارک از نزہتگاہ علم بعین آمد
وطیلسان ہستی بر دوش گرفت بنیر وے دم گیر اد رچہار سالگی لوامع
آگہی پرتو انداخت وروشنائی روز افزون چہرۂ سعادت افروخت
در نہ سالگی سرمایۂ سترگ پیدا کرد ودر چہاردہ سالگی علوم متداولہ اندوخت
ودر ہر علمے متنے یاد گرفت۔ اگرچہ عنایت ایزدی قافلہ سالار آن
بیدار بخت بود ونیکوے بسیارے بزرگان دریوزہ فرمودے لیکن
در ملازمت شیخ عطن بیشتر بسر بردے وتشنگی باطن از آموزش
او افزودے شیخ ترک نژاد است۔ صد وبیست سال عمر یافت۔ در زمان

سلطنت سکندر لودی دران شہر وطنگاہ خود ساخت و در خدمت شیخ سالا
ناگوری پایۂ والاے شناخت بدست آورد۔ شیخ در توران و ایران
دانش اکتساب فرمودہ بود۔

القصہ شیخ خضر بصوب سند باز گردید۔ ہمگی اندیشہ آن بود کہ برخے
نزدیکان را از ان بلاد رخت باین دیار آورد۔ روزگار او در سفر سپری
شد۔ و در حدود ناگور قحطے سترگ اوفتاد۔ وباے عام نفرت انگیخت۔
غیر از مادر والدہ ہمہ را روزگار سپری شد۔ پدر بزرگوار را ہموارہ
عزیمت جہان گردی از خاطر نور آگین سر بر زدے و دیدن بزرگان ہر
سرزمین و در یوزۂ فیض ایزدی نمودن بر جوشیدے لیکن کہ باوفے خاندان
عفت رخصت نمیداد و سرکشی در خاطر سعادت نقش نبود۔ درین کشاکش
باطن بملازمت شیخ فیاضی بخاری قدس سرہ پیوستند و شورش دل افزایش
گرفت۔ آن پیر نورانی را آغاز آگہی نظر یگانہ بر بندۂ ایزدی افتاد
و روشنی دل و سعادت جاوید روزی شد۔ در یوزۂ ارادت و گزیدن
روشنی معین نمود۔ پاسخ یافت درین نزدیکی یکے را بہ فراز ہدایت
برمی آرند و نیر نہائی جویندگان آگہی نامزد میکنند عبید اللہ نام دارد
و گرامی لقب او خواجۂ احرار خواہد بود۔ انتظام آن ہنگام نماید
و آئین او برگزینید۔ خواجہ درآن ہنگام آبلہ پاے عرصۂ تگاپو بودند و

درجستجوے جان دارو حقیقت دواده داشتند۔ چون وقت کار رسید
بدان پایۂ والا سرافرازی یافت و تلقین خدا پژوہی ازو برگرفت۔ گمنامی
را خلوت او فرموده اند وبے تعینی پیشۂ او مقرر شد۔ در سخنان خواجہ
هرجا که بدرویشی تعبیر میرود این یگانۂ آفاق را میخواهند۔ قریب چہل سال
در دیار خطا بسر برد و در دشت وکوه عشرت تنهائی اندوخت بصد و بیست
سال عمر گرامی رسیده بود و آثار گرمی درونی همچنان افزایش داشت
شبے پدر بزرگوار دران مصرولادت بجناب از خدا یان سعادت پذیر
داستان حقیقت میگفت و بسا نکاتِ دل افروز بر فرازِ ظهور میرسید
ناگاه آواز آمدے بگوش رسید و بارقۂ الهی بدرخشید۔ هرچند اندیشه رفت
نشان نیافتند۔ روزِ دیگر بتکاپوے سخت و جستجوے بسیار روشن شد۔
که در خانۂ کلالے آن بزرگ معنوی عزلت گزین است۔ از نورِ ارادت
او زما نے دل برآسود و خاطر هر زه گرا باز آمد۔ پیوسته پیا رماه سعادت
می افزودند و بنظر اکسیر او روز افزون عیار سے میگرفتند۔ دران نزدیکی
سفر ملک تقدس پدید آمد و دل را بگوناگون حقائق برآمود و برهنمائی
جویندگان حقیقت اشارت رفت و بخوشدلی و فارغبالی رخت بربستند۔
دران نزدیکی نقادۂ دو مان عصمت که تربیت پدر بزرگوار فرمود
ازین خاکدان فنائی رو در پوشید۔ و حادثۂ مالدیو قدرت انداخت

پدر بزرگوار بآئین تجرد بسوے دریاے شورگام ہمت برداشت وہمگی بسیج آن بود کہ ازان راہ چہار دیوار معمورۂ عالم پیمودہ آید واز گروہا گروہ مردم بخشندہ فیض برگرفتہ شود ودر احمدآباد گجرات بوالاخبار پیوستند۔ ودانشہاے تازہ آگہی آوردہ ودر ہر فن بزرگ سند عالی بدست آمد۔ در آئین مالک وشافعی وابوحنیفہ وحنبل وامامیہ گوناگون دریافت اصولا وفروعا بہم آوردند وہنگام پوے سخت پابپہ اجتہاد رو نمود۔ اگرچہ باقتضاے نیاگان بزرگ بروش ابوحنیفہ انتساب داشتند لیکن ہموارہ کردار را بجوطہ آرائش دادے واز تقلید برکنارہ بندگی دلیل کردے وآنچہ نفس را دشوار آید برگرفتے واز سعادت منشی وروشن ستارگی از علم ظاہر بحقائق معنوی گذارہ شد ونزہتگاہ صورت رہنماے ملک حقیقت گشت اسالیب تصوف واشراق برخواندند وفراوان کتاب نظر وتالہ دیدہ شد خاصہ حقائق شیخ ابن عربی وشیخ ابن فارض وشیخ صدرالدین قونیوی وبسیارے اصحاب عیانی وبیانی نظر عاطفت انداختند ونصرتہاے بےاندازہ رو داد ودر دانشہا بوالعجب روشنی افزود۔ واز جلائل نعم الٰہی آنکہ بملازمت خطیب ابوالفضل گازرونی شرف اختصاص یافتند۔ واو از قدردانی وآدم شناسی بفرزندی برگرفت وبآموزگاری گوناگون دانش ہمت برگماشت ومراتب

تجرید و بسیارے غوامض شفا و اشارات و دقائق تذکرہ و مجسطی
راند کار فرمود ناموس سراستان حکمت را طراوتے دیگر بہ پدید آموزنا
بینش سار وان پایۂ دیگر افزود - آن فرو ہیدہ مرد خرد پژوہ بسعی
فرمانروایان گجرات از شیراز بدین دیار آمد و بستان شناسائی را فروغے
تازہ افزود - از گروہا گروہ دانشوران روزگار دریوزۂ آگہی کردہ
بود لیکن در علوم حقیقی عقلی شاگرد مولانا جلال الدین دوانی است
جناب مولوی نخست نزد والد خود اوائل مقدمات را اندوخت
و پس ازان در شیراز در درس مولانا محی الدین اشکبار و خواجہ حسن شاہ
بقال بدانش آموزی بر نشست و این دو بزرگ از سرآمد تلامذۂ سید شریف
جرجانی اند - و نخستے در دبستان مولانا عصام الدین گلباری کہ بطول اربع
حاشیۂ مفید دارد آمد و رفت نمود و چراغ دریافت افروخت و از
بخت رہنمونی او را کشائشہائے غریب رو داد و کتب حکمت را بنظر
رسیدہ مطالب آمیز الشیوا از بانی آرائش و داد چنانچہ تصانیف
او بران دلالت کند و محمدت برگوید - و ہمدران مدینۂ فیض پدر بزرگوار
را بشیخ عمر تتوی کہ از اکابر اولیاے زمانہ بود سعادت ملازمت رو داد
و آن گوہر شب افروز دستگاہ عیارمندی تمام یافتہ آئین بزرگ منشی
دستگاہ دانائی را البطر زکبرویہ تلقین فرمود - و بسیارے باستانی سلاسل

را از شطاریه و طیفوریه وچشتیه و سهروردیه در یافته فیض پذیر آمدند
و هم دران شهر مبارک بهمنشینی شیخ یوسف که از هوشیاران سرمست
وربودگان آگاه دل بود رسیدند و سرمایهٔ دیگر آگهی اندوختند۔ همواره
مستهلک دریاے شهود بودے وهرگز ادبے از آداب عبودیت از دست
نرفتے۔ از برکات گرامی صحبت در آرزوے آن شدند که نقوش
علمی از ساحت ضمیر سترده آید و دست از رسمیات باز داشته
محو جمال مطلق گردند۔ آن خواتاے رموز صفوتکدهٔ دل شناسا شده
ازان عزیمت باز داشت و بر زبان گوهر آمود گذارش نمود که
سفر دریا را در لبسته اند۔ بصوب دار الخلافت آگره گام طلب باید زد
اگر در آنجا کار نکشاید قدم بصوب توران و ایران باید برداشت
وهرجا که اشارت رو دوفرمان دررسد رحل اقامت انداخت
وعلم رسمی طیلسان احوال خود گردانید۔

بدین اشارت همایون غرهٔ اردی بهشت سال چهار صد و شصت
و پنج جلالی مطابق چهار شنبه ششم محرم نهصد و پنجاه در مصر سعادت
دار الخلافت آگره حرسها الله عما یکره نزول صعودی فرمودند۔ دران
معمورهٔ دولت بشیخ علاء الدین مجذوب که بر صفائح قلوب وخفایاے
ضمیر آگهی داشت اتفاق صحبت افتاد۔ ایشان ازان مستی بهشیاری

آمده فرمودند فرمان ایزدی چنان است که درین شهر اقبال توقف او فتد و ترک گردش نماید و گزین نوید بار سانیدند و خاطر سفر گرا را آرامش بخشیدند۔ بر ساحل دریاے جون در جوار میر رفیع الدین صفوی ایجی فرود آمدند۔ وازدودمان قریش که باعلم وعمل آراستگی داشت نسبت تاہل رو داد۔ و بدان مرزبان محله آشنائی بدوستی کشید۔ وآن داناے حقیقت آمود مقدم این نوبادهٔ شناسائی را مغتنم شمرده بگرم خوئی وکشاده پیشانی پیش آمد۔ چون اسباب ثروت فراوان داشت چنان خواہش فرمود که بدان لباس درآیند۔ از رہنمونی ستارہ دیاوری توفیق پذیرفتند و آستانهٔ توکل خدایگان ہمت بے نیاز برگزیده بمراقبهٔ درونی و مباحثهٔ برونی پاے سعادت افشردند۔ میر از سادات بزرگ حسنی حسینی اند۔ سخنے حال نیاگان او در مصنفات شیخ سخاوی مذکور۔ اگرچه وطنگاه ایشان قریهٔ ایگ شیراز است از دیرباز سیر حجاز نمایند و ہموارہ لختے درین دو جا بسر برند و ہنگامهٔ افاضت و استفاضت گرم دارند۔ اگرچه معقول و منقول را در پیش نیاگان قدسی نہاد اندوخت لیکن تلمذ مولانا جلال الدین دوانی جلاے دیگر یافت و در جزیرهٔ عرب انواع علوم نقلی از شیخ سخاوی مصری قاہری

تلمیذ شیخ ابن حجر عسقلانی برگرفت۔ و چون در نهصد و پنجاه و چهار رخت بنزہتگاہ قدسی کشید۔ والد بزرگوار ملتزم زاویۂ خود شد۔ ہموارہ بشست و شوے باطن و پاکیزہ داشتن گوہر ظاہر ہمت گماشت و بکارساز حقیقی روے نیاز آورد۔ و بدرس گوناگون علوم اشتغال فرمود و گفتگوے باستانی زار و پوش حال گردانید۔ و خواہش را زبان اثر و ہاوش برید۔ از اہل ارادت گروہے احتیاط گزین سعادت آمود اگر معلومے برسم اخلاص آوردے لختے پذیرفتے و قدر درباہیست برگرفتے و دیگر مردم رامعذور می گفتے و دست بدان نیالودے۔ بکمتر فرصت نشست گاہ او پناہ دانشوران و جاے بازگشت بزرگ و کوچک آمد۔ از عہد انجمنہا برساختند و از دوستی خلوتہا بیاراستند۔ نہ از نخستین اندوہ راہ یافتے و نہ از پسین شادی۔ شیر خان و سلیم خان و دیگر بزرگان در مقام آن شدند کہ از وجوہ سلطانی چیزے بگیرند و تیولے در خورد قرار یابد۔ از آنجا کہ ہمت بلند بود و نظر عالی داشت سرباز زد و پیرایۂ افزایش منزلت گشت۔

چون رہنمائی مردم در نہاد سرشتہ بودند و از درگاہ ایزدی فرمان راست گذاری داشت و اشارت اولیاے زمان یاور و مہربانی ہواداران روز افزون ہموارہ آیندگان مجلس و جویندگان

آگہی بدہ گوے فرمودے و بر خوابہائے تباہ مردم سرزنش کردے
ظاہر پرستان خویشتن دوست رنج زدہ گشتے و اندیشہاے نا سزا
نمودے۔ چون بسیج ہنگامہ آرائی در سویداے ضمیر نبود عزیمت معرکہ
گیری و دکانداری پیرامون خاطر نگشتے نہ در حق سرائی و نکوہش
بدکاران تخفیف رفتے و نہ بچارہ سگالی رسیدگان بہ تابش جو توجہ
برگماشتے۔ و باین معنی ایزد بیمال دوستان حقیقت منش و فرزندان
سعادت گزین کرامت فرمود۔ اگرچہ ہموارہ در گفتگوے علمی گرامی
اوقات گذارش یافتے لیکن در زمان افغانان دانشہاے حقیقی کمتر بہ
بیان آمدے و چون ماہچۂ رایات عالی جہانبانی جنت آشیانی بتازگی
ہندوستان را فروغ دیگر بخشید چندے تورانی و ایرانی بہ دبستان
آن شناساے رموز انفسی و آفاقی پیوستند و انجمن دانائی را رونقے
دیگر پدید آمد و تشنگان خشک سال تمیز را ابر ز آبہا لبریز شد و رہ سپاران
اندیشہ گرا در نزہتگاہ آرامش جا گرفتند۔ ہنوز ہنگامہ گرمی نپذیرفتہ بود
کہ چشم زخمے رسید و ہمہ دست چیرگی برکشاد۔ نیکان روزگار بگوشہ
خمول در شدند و سفر ناکامی پیش گرفتند۔ پدر بزرگوار انصرد سے ول
در ہمان زاویۂ عزلت ثبات پائی فرمود۔ از تائید ایزدی ہیموکار دیدہ گان
فرستادہ معذرت خواست و از سفارش آن حق سگال بسیارے

از تنگنائے غم بنزہتگاہ شادی درآمدند۔

نخستین در سال جلوس شاہنشاہی بر اورنگ خلافت چنانچہ سپند بر دولت افروزند و دفع عین الکمال انگارند قحط سالی سترگ پدید آمد و گرد تفرقہ بلندی گرفت۔ آن معمورہ خراب شدہ غیر از خانۂ چند اثرے نماند۔ وبائے عام بسر باری آن شورشے بے اندازہ بر جہانیان آسیب رسانید۔ در اکثر بلاد ہندوستان این تنگ دستی و جان گزائی بود۔ آن پیر روشن ضمیر در ہمان زاویۂ قدسی پائے ہمت افشرد و گرد فتورے بران صفوتکدہ نشست۔ راقم شگرفنامہ دران ہنگام در سال پنجم بود و نیز آگہی چنان بر پیش طاق بینش سے تافت کہ شرح آن در کالبد گفت درنگنجد۔ و اگر در آید بہ تنگنائے شنوائی زمانیان در نشود و این سانحہ نیک بخاطر دارد و آگہی دیدہ وران دیگر معاضد آن۔ سختی روزگار خاندانہا پراگندہ و گروہا گروہ مردم فرو شدند۔ دران کاشانہ ہفتاد کس از ذکور و اناث خرد و بزرگ ماندہ باشند۔ اخوان روزگار از فراہمی حال و نشاط درویشان حیرت افزودے و کیمیاگری و سحر طرازی گمان بردے گاہ یک سیر غلہ بہم رسیدے و آنرا ابدیگہائے سفالین جوشانیدے و آب تقسیم بدین عدد مردم قسمت یافتے۔ و شگفت تر آنکہ غم روزی دران

منزل نبود و بجز اندیشهٔ پرستش ایزدی چیزے بخاطر راه نیافتے وجز مجاهدهٔ
نفسانی و مطالعهٔ اسفار حقیقت شغل دیگر نبود تا آنکه رحمت ایزدی بر همگنان
تافت و زمانے سترگ چهرهٔ شادمانی برافروخت و مایچهٔ رایت شاهنشاهی
پرتو انداخت و جهان را بمعدلت روز افزون روشنائی خاص بخشید۔
بارگاه خرد در بالش درآمد و کالاے آگهی را بهاے بزرگ نهادند۔ فنون
حکمت و انواع دانش درمیان شد۔ بیابانهاے تازه رو و راستے دیدها
بلند و دریافتهاے گزیده پیدائی گرفت و گوناگون مردم از خزینهٔ
عقل فوائد بیکران برداشتند۔ و خلوتکدهٔ آن نورانی سرشت مجمع دانایان
هفت کشور آمد و سخن بلندی گرائید۔ حسدهاے افسرده برافروخت
و ناتوان بینی بدگوهران افزایش یافت۔ او بر آئین خویش سرگرم
بوده راه رسم نسپرد و بر دریچو است نشسته راه دربایست نشناختے
و مردم کم گذار و کوتاه بین بیتاب شده راه افترا سپردند۔ بیشترے
بگروه مهدویه پیوند دادے و از گفتار پریشان داستانها پرداختے۔
ساده لوحان روزگار ابر آغالیدے و بخیال تباه بدل آزاری نگادو
نمودے۔ همگی دست آویز ایشان سانحهٔ شیخ علائی است۔

گروهے در هند باشند که میر سید محمد جونپوری را مهدی موعود
شمرند و در آن مبالغه نمایند۔ با علم و عمل و تهذیب اخلاق چندین نصوص

را فراموش کرده درین مذهب غور نمایند و در زمان سلیم خان
شیخ علائی نام جوانی بآراستگی ظاهر و باطن بدین ورطه افتاده و دران
مصر سعادت نخستین بمناسبت انزوا و اختیار تجرّد بدیدن پدر بزرگوار
آمد۔ فتنه اندوزان بهانه جواز بان هرزه سرائی واشد و سرمایهٔ گفتگو
پدید آمد۔ علمای زمان که نادان دانش فروش و زهرگیاه لوش نما
اند کین او برخاستند و به گسیختن پیوند عنصری او هنگامها آراستند و سجلها
درست کردند۔ پدر بزرگوار بدیشان موافقت ننمود و عقل و نقل را
معاضد ایشان نیافت۔ در پیشگاه هرزبان هندوستان معرکه
آراستند و باندیشهٔ تباه خویش راه کوشش سپردند۔ مسندآرای حکومت
دانش منشان روزگار فراهم آورد و در جستجوی حکم شرعی تکاپو نمود۔ پدر
بزرگوار را نیز دران انجمن طلب داشتند۔ چون سخن از ایشان پرسید
برخلاف حرف سرایان جاه طلب پاسخ دادند۔ ازان روز کمر کین بسته بدین
آئین متهم گردانیدند و درچنین معامله که وجود مهدی از خبر آحاد است بجهت
عناد چندان کوشش نمودند که کار او سپری شد و برخی بدگوهران
آئین شیعه را کنون ضمیر پنداشته را نکوهش سپردند و ندانستند
که شناسائی دیگر است و پذیرائی دیگر۔

خاصه درین هنگام یکی از سادات عراق را که یگانهٔ زمانه بود و علم را

با عمل مقرون داشته و گفت را با کردار یکتائی بخشیده دامن آلود
تهمت گردانیدند و از توجه شاهنشاهی دست بدامن او نمی رسید
روزی در محفل همایون گزارش نمودند که پیش نمازی میرزا روا نیست
هرگاه گواهی او مردود باشد اقتدا را چگونه سزاوار بود و روایتی
چند از بعضی نامهای باستانی باستشهاد آوردند که اشراف عراق را اقتدا
نتوان نمود - و کار بر میرزا دشوار شد - چون رابطهٔ اخوت داشت
حقیقت را باز نمود - پدر بزرگوار بسخنان هوش افزا فرموده
تسلی دادند و بر گفتگوی بدسگالان دلیر تر گردانیدند - و پاسخ
آن نقل چنان بر زبان گوهر آمود گذشت که معنی آن روایت نفهمیده اند
آنچه در کتب حنفی ازین باب نقل آوردند عراق عرب مراد است نه
عراق عجم - چندین جا بدین معنی تصریح رفته و نیز تمیز نکرده اند درمیان
اشرف اشراف و اشراف - چه در مراتب پاداش فرمان پذیران را بر چهار
گونه ساخته اند - نخستین اشرف اشراف یعنی حکما و علما و سادات و اتقیا - دوم
اشراف و آن عبارت از امرا و کشاورزان و امثال آن باشد - سوم اوساط
و آنرا در محترفه و اهل بازار منحصر داشته - چهارم ادانی که بپایهٔ اینان نرسند
مانند پاجیان و هرزه گردان - و هر یک را بادافراه جداگانه نگاشته اند
تا هنگام نیکوئی چسان سلوک رود و کیفر بدکاری هر کدام چگونه بود - والحق

اگر هر بدکننده رایگان مالش نماید پاے از شاهراه معدلت یکسو کرده باشند۔ میر ازین آگهی بهبالید و گوناگون نشاط اندوخت واز براے پاکدامنی خود و ناشناسائی حال بدگوهران نگاشته شیخ بنظر همایون در آورد۔ آن خیره رویان هرزه سرا در گوچیرا فتادند۔ چون معلوم شد که از کجا برگرفته افروزینهٔ حسد ساختند۔ و مثل این بادو بها چند بار برملا افتاد و سرمایهٔ شورش ناشناسندگان گشت۔ سبحان الله باآنکه گروها گروه مردم اتفاق دارند درین که هیچ کیشے نه آنچنان است که یک امر خلاف واقع ندارد و نه اینچنین همه بطلان آمود با این معنی اگر یکے از شناسائی در مسئلهٔ بر خلاف آئین خویش تحسین نماید بسرّ آن نرسند و بکین او برخیزند۔ پس از درازی سخن از ان نکوهش باز تشنیع منسوب گردانیدند لیکن از حمایت آلهی بدگو را پیوسته گرد شرمساری بر دستے نشستے ودلشوریده پائمال غم گشتے واز بدگوهری و نابینائی عبرت نگرفتے و بهمان هرسگالی حیله اندوختے تا آنکه نیرنگی زمانه و بوالعجبی روزگار نقش شگرف درمیان آورد۔ تفرقهٔ سترگ چهرهٔ عبرت افروخت۔

سال چهاردهم الهی مطابق نهصد و هفتاد و هفت هلالی پدر بزرگوار از گوشهٔ انزوا برآمد و سخنهاے غریب بار و آورد۔ سخنے از ان بر نویسد و چهرهٔ نامه برگزید۔ اگرچه همواره زنبورخانهٔ حسد شورش داشت و مارسوراخ

درجوش وشب چراغ دوستی بیفروغ ونیکان روزگار دل دربدی بسته و دربیگانگی باز کرده بودند چنانچه ایمائے گذارش یافت لیکن درین هنگام که پایۂ دانش بلندی پذیرفت وبزرگان روزگار درتلمذ پا افشردند و هنگامۂ مردم گرمی پذیرفت و پدر بزرگوار برآئین خویش خوہائے نکوہیدہ برشمردے و دوستان ونیکخواہان را ازان باز داشتے علمائے زمانہ ومشائخ روزگار که ذات خجسته را مرآت عیوب خود دانستے به تباہ سگالی وچارہ اندوزی نشستند وخود را بهمار پیچ اندیشهائے تباہ یافتند. وباخود درمیان آوردند که اگر اموذیے دلنشین شهریار عدالت پژوہ گردد کمن اعتبارهائے ماراچه آبرو خواهد ماند وانجام کار برکدام حال نکوہیدہ قرار یابد- پایمال غم واندوہ شدہ بکین توزی نشستند وبه بهتان سرائی گام فراخ بر داشتند وبدستان گذاری وحیله اندوزی بسیارے نزدیکان عتبۂ همایون را بگفتارهائے گریه آلود ازراہ بردند- بعضے بدگوهر را بتعصب دینی افروخته بشورش درآوردند-

اگرچه از دیرباز طرز ناستودہ همین بود لیکن دربهر زمانے بیاوری حق گذاران سعادت آمود بازار جوش بدگوهران پراگندہ شدے- درین هنگام آن گروہ راستی پیشه ودرست پیوند درگذشته بودند. وکسے آمد

حرف سرایان بزم همایون بکین آرائی نشست - تباه شهرستان بے آزرم و دیو نژادان ناپارسا گوهر قابو یافتند - پدر بزرگوار بمنزل دوستے الهی تشریف برده بودند و من سعادت همراهی داشتم - آن رعونت فروش غرور افزا نیز دران انجمن حاضر شد و حرف سرائی پیش گرفت - هر راستی دانش و شتاب در رهبر بود - از مدرسه بمعامله جا گاهے بر نداشته در پے حرفه گوئیهائے او هر زبان بر کشودند و سخن را بجائے رسانیدیم که او بخجالت رفت و نظارگیان بحیرت فرو شدند - ازان روز بانتقام بیدانشی همت گماشت و آن گروه گسسته امید را تیز تر گردانید و پدر بزرگوار از کیمیائیان فارغ دل و من درستی آگهی بیخبر - نخستین آن بے دینان دنیا پرست بآئین سالوسیان هوشیار حق گذاری و دین آرائی نشسته انجمنها ساختند و درون آزرم مندان را شبخون کرده بسیارے بیغوله جائے نیستی فرستادند - هرگاه خدیو عالم از خیر سگالی و نیک بسیجی معامله کیش و دانش و داد را بگروهے نیکو ظاهر گذاشته باشد و خود طیلسان بے توجهی بر دوش گرفته حق گویان راستی منش را بازار کاسد باشد و دیوکیاران دانش ناراست رو به بزرگان دولت با آن منشے حیله یاد ریاشند و تعصب را روز بازار جائے آنست که خاندانها بر او فتد ناموسها تمام تباه گردد - درچنین هنگام

که بدگوهران تباه کار به نیکوئی نام برداشته مانند غریدے که به وشیزگی فروشند و غرزن بر آید و دنیاداران بے آزرم در چیره دستی و تنگ چشمان دل کور یکدوبین و دوستداران هواخواه و در دست درآت گذاران گنج گزین و هنگامهٔ کشش سبک دینان گرم وزن بایکدیگر انجمن رازگوئی برساو پیمان دل آزاری تازه گردانیدند۔ یکے از دوردیان وه وله وهاروتِ سیه حال افسون نیرنگ راکه از روباه بازی در دانش گاهِ پدر بزرگوار به نیکوئی خریده بود و با آن گروه ناراست یکروئی ویکتائی داشت پیدا کردند و افسون خدا آزاری و افسانهٔ بیهوشی برخوانده نیم شبے فرستادند۔ آن شعبده کار نیرنگ ساز دران تاریک شب بادے لرزان وچشمے گریان در سنگے شکسته در وسے و شرم نکوهکدهٔ مهین برادر شتافت و طلسمات بدکاری آن ساده لوح را بے آرام ساخت و آن نشناس مکرو فن را از جا برد۔ خلاصهٔ سخن آنکه بزرگان زمان از دیرگاه دشمنی دارند و کم عیاران ناسپاس بے آزرمی۔ امروز قابو یافته هجوم نموده اند۔ بسیارے از ارباب عمائم را شهود دبرخے را مدعی قرار داده برائے تشخیص مفتریات به بهانهائے شایسته انگیخته۔ همه دانند که این مردم را درین بارگاهِ مقدس چگونه محل اعتبار است و برائے گرم بازاری خود چه سرافراز مردم را ازمیان برداشتند

وچه ستمگاریهاے زبردست نمودند۔ محرمے در خلوت ایشان داشتم۔
درین نیم شب مرا آگهی داد و من بیتابانه بشمار رسانیدم۔ مبادا روز شود و
کار از علاج گذرد۔ اکنون راے آنست که همین زمان شیخ را بے آنکه
کسے آگهی یابد بگوشهٔ برند و روزے چند برکناره باشند تا دوستان فراهم
آیند و حقیقت حال بعرض همایون رسد۔ آن نیک ذات را واهمه فرو گرفت
و بصد بیتابی بخلوتکدهٔ شیخ رفت و ماجرا گذارش نمود۔ فرمود هرچند دشمنان
چیره دستی دارند ایزد بیهمال آگاه و بادشاه عادل بر صدر آنایان هفت کشور
حاضر۔ اگر فرشتے گروه بیدین و دیانت را بدستی حسدیے آزرم داشته باشد
درست پیمانے برجاے خود است و پرستش را در بسته اند۔ و نیز اگر
سرنوشت ایزدی بر آزار ما رفته است اگر همه برانند آسیبے نتوانند
رسانید و تباه کاری نیارند باخت و هیچگونه گزندے بما نرسد۔ و اگر خواهش
آن جهان آفرین برین است ما نیز بگشاده پیشانی و تازه روئی نقد زندگی
را می سپاریم و دست از جاے بینی باز میداریم۔ چون عقل بوده بوده
غم افزوده حقیقت طرازی را افسانه سرائی و سود انگیزی را سودگرائی
دانسته سر به پرکشاده که کار معامله دیگر است و داستان مقصود دیگر۔
اگر می رود من خویشتن را همین زمان قصد میکنم۔ و یکشاد اسپے هست
خود بارے روز ناکامی را نه بینم۔ از پیچیدگی پدری و عاطفت الوت پذیرا

خواہش شدند۔ بفرمودۂ آن پیر نورانی من نیز بیدار شدم۔
ناگزیر دران شب تاریک سہ تن پیادہ برآمدند نہ رہبرے معین و نہ رفتار را پاے استوار۔ پدر بزرگوار در تماشاے نیرنگی تقدیر بودہ خموشی داشت۔ و میانِ من و برادر کہ در کارِ ملک و شغل معاملہ دران ہنگام نادان تر سے گمان نداشت گفتگو شد و در پناہ جا سخن رفت۔ ہر کرا او پیدا میساخت من ناخن میزدم و ہر کہ من بر شمردم او دست ردمی فشاند۔

قطعہ

دشمنان دست کین بر آوردند　　دوستے مہربان نمی یابم
یک جہان آ دمے ہمی بینم　　مردمے درمیان نمی یابم

ناگزیر با ہزاران تکاپو بخانۂ یکے از مردم کہ حقیقت منشی او یقین برادرم بود من ناشناساے صحیح وجود وزیان کار عنصری بازارِ ترکیب راگماے ہم نے در رسیدہ شد۔ او را از دیدنِ این بزرگان آسودہ روزگار دل از جا رفت و از برآمدن پشیمان شد و بروے درماند۔ ناگزیر جائے براے بودن اختیار کرد۔ چون دران شوریدہ مکان رفتہ شد پریشان تر از خاطر او بود۔ شگرف حاے طپش آمد و ظرفہ اندوہے سراپاے دل گرفت۔ ہمین برادر من

درمن آویخت با وجود فراوان شناسائی غلط رفت و تو بدان کم اختلاطی درست اندیشیدی - اکنون چارهٔ کار چیست و راه اندیشه کدام و دم آسایش کجا توان برگرفت؟ چنان پاسخ دادم هنوز هیچ نرفته است - برگشته بزادیهٔ خود باید رفت و مرا نائب سخن گردانید - امید که طیلسان زمانیان برداشته آید و کار فرو بسته کشوده گردد - پدرم آفرین نموده بدین سخن گروید و برادر به همان آئین سر باز زد و گفت ازین سرگذشت تراخبرے نیست و از مکر اندوزی و هاروت منشی این مردم آگهی نداری - ازین وادی بگذر سخن دررا ه بگو - با آنکه بادیهٔ آزمون نه پیموده بود و سود و زیان مردم برنگرفته بالقاے الٰہی یکے را بخاطر آورده گذارش نمود چنان به پیشگاه باطن پرتو می افتد که اگر کار دشوار نشود و هانا یاوری تو اندنمود لیکن هنگام سخت گیری بس دشوار که همپائی نماید - چون زمانهٔ تنگی داشت و خاطر پریشانی بصوب او گام برداشته آمد - آبله پائی در گذار ریاے فراخ فرامش بیشد - و از تنگ فکاری روزگار عبرت می اندوختم - فُرده دشنائے توکل از دست رفته راه بیدلی پیش گرفته عالم را جویاے خود انگاشته گاہے بدشواری برداشته میشد و تفنے سخت عالی ہمیز و غریب دل نگرانی و نزدیکی روز رستاخیز بگوهران رو بود -

صبح صادق بر در او رسیده شد۔ ازین آگهی گرم خوئی پیش
گرفت و شایسته خلوتکدهٔ معین گردانید و غمهاے گوناگون لختے
برکناره شد۔ درین آرامکده پس از دو روز آگهی آمد که تفسیده
دلان حسد پردهٔ آزرم برداشته اکنون خاطر خبث آگین خود را برملا
انداختند و بآئین پخته کاران روباه بازصباح آن شب بموقف
عرض همایون رسانیدند و خاطر اقدس را مشوش ساختند۔ از بارگاه
خلافت فرمان شد که مهمات ملک و مال بے استصواب ایشان صورت
نمی یابد۔ این خود کار مذهب و ملت است۔ انجام آن خاص بدیشان
بازمیگردد۔ در محکمهٔ عدالت طلبند و بدانچه شریعت غرا فرماید و اکابر
روزگار قرار دهند بعمل آورند۔ چاوشان شاهنشاهی را بر آغالیده
بطلب فرستادند و چون بر حقیقت کار آگهی داشتند در پیدا ساختن
کوشش نمودند۔ بدکاران شرارت اندیش را همراه ساختند۔
چون نشانه نیافتند گفتار بیفروغ را درست اندیشیده خانه را
گرد گرفتند و شیخ ابوالخیر برادر را دران منزل یافته بعقیدهٔ
اقبال بردند و ابجد آب و تاب داستان پنهان شدن را باز نمودند
و آنرا حجت سخنان بے آزرم اندیشیدند۔ از بدائع تائید است
آسمانی ازان انبوه بدگویان بیباره طراز و طرز هرزه ... شهریار

دید ورشناسائی پذیرفت و پاسخ داد که این همه سخت گیری درکار درویشے گوشہ نشین و دانش طلبے ریاضت کیش چراست وچندین آویزش بیہودہ براے چہ میکنند؟ شیخ ہموارہ بسیر میرود و اکنون بتماشا رفتہ باشد۔ آن خردسال را براے چہ آوردہ اند و منزل چرا قرق کردہ اند؟ درساعت آن خردسال را رہا کردند و از گرد خانہ برخاستند۔ نسیم عافیتے بدان سر منزل آمد۔ از آنجا کہ قدرے ناکامی درراہ بود و وا ہمہ چیرہ دستی داشت و خبرہاے مختلف نقیض آن میر سید باور نداشتہ در اختفا کوشیدند۔ بدگوہران فرومایہ خجلت زدہ درین خیال افتادند امروز کہ بے خانمان شدہ اند چارۂ این کار باید ساخت وسیہ درونان تیرہ راے را باید گماشت تا ہرجاے کہ نشان یابند از ہم گذرانند مبادا ازین حال آگہی یافتہ خود را بعتبۂ ہمایون رسانند وہنگامۂ داد الفروغ دانش خویش بیارایند۔ پاسخ شاہنشاہی را پنہان کردہ سخنان وحشت افزا و وحشت انگیز از زبان مقدس درمیان انداختند و آشنایان سادہ لوح و دوستان روزگار را بیم می افزودند و دستاویزہاے رنگین برمی بافتند و ہردم در اندیشۂ دراز می افتادند و دست از یاوری ہیچیل باز داشتند۔ ہفتہ چون سپری شد صاحب خانہ نیز از دست

رفتہ راہ بے آزرمی گرفت و ملازمان او آئین آشنائی برگردانیدند
عقل زبردست واہمہ آمد و خاطر سراسیمہ رالیقین شد کہ آن حکایت
نخستین اصلے ندارد پادشاہ در پژوہش و عالم ورنگا پود جستجو است۔
ہمانا صاحب خانہ گرفتہ برمی سپارد۔ اندوہے بوالعجب سراپاے
خاطر گرفت و اندیشۂ سترگ در دل راہ یافت۔ گفتم از ماجراے دربار
خود این قدر دانم کہ حکایت نخست راستی دارد وگرنہ برادر را رہا نمی
کردند و مردم از گرد خانہ برنمی خاستند۔ این ہمہ سختی کہ بخاطر میرسد
ظاہرا نباشد۔ ہرگاہ در زمان ایمنی ہرزہ گوئی بگوش میرسید گزیدہ
مردم فریب زدہ بکین برمی خاستند۔ امروز اگر مثل خدیو خانہ دزیم
زار افتد چہ دور باشد؟ و اگر در مقام گرفت و گیر باشند تغیرے در سلوک
ظاہر نمیرفت و توقفے درین کار نمی نمود۔ ہمانا افسانہ سازی تباہ
سگالان بدگوہر اورا کالیوہ ساختہ است و مردم را برین داشتہ
تا از دید خوے نکوہیدہ منزل او را بہلیم و او را از ان بار خاطر برآوریم
سختے بحال آمدہ بیچارہ بسیچی رو آوردیم و دشوارتر از شب اول سیاہ
روزے پدید آمد و دژم روزگارے رو نمود بران شناسائی نخستین و داستان جال من تحسین
نمودند و ہر استفسار و موکمن اندیشیدند و از خرد و سالگی چشم پوشیدہ
عہد بستند کہ دیگر خلاف راے لنشود۔

چون شام در آمد بادلے ہزار رنجش و مغزے شوریدہ و
سینۂ زخم اندوز و خاطرے گرانبار غم ازان غمکدۂ وحشت افزا
پا بیرون نہادیم نہ یاورے در نظر و نہ پاے استوار و نہ پناہ جاے
پیدا و نہ زمانہ آرامیدہ - ناگاہ دران دیولاخ ظلمت آمود برقے
بدرخشید و نشاطے چہرہ افروخت - یکے از تلامذہ را منزل پدیدار
شد و لختے دم آسایش گرفتہ آمد - ہرچند خانۂ او تنگ تر از دل او بود
و دل او سیاہ تر از شب نخستین لیکن قدرے برآسودیم و از سرگردانی
بیسروپن باز آمدیم و در انجام کار بزاویۂ خمول فکر در دوادو شد
و راہہا بیگانش گام فراخ بر داشت - چون آسایش جا پدید نیامد
و اطمینان رو ننمود ورد پاسخ آراست حال بہترین دوستان و دیرین
ترین شاگردان و محکم ترین مریدان در ہمین چند روز بہ لتو ظہور
انداخت - اکنون صلاح دید وقت آنست کہ ازین شہر پر نفاق
کہ وبال خانۂ دانش و گزندگاہ کمال است رخت بیرون کشیم و ازین
آشنایان دورو و دوستان ناپارجا کہ پایۂ وفاداری ایشان بر باد
بہار است رخت پایداری بر سیل تند رو بر کنارہ شویم - باشد کنج
خلوتے پدید آید و بیگانۂ سعادت آمود بزنہار خود گیرد - درانجا
بر حال خدیو روزگار شناسائی بدست افتد و اندازۂ لطف و قہر

گرفته آید۔ اگر گنجائی داشته باشد باربخی ازنیک اندیشان انصاف طراز درمیان آورده شود واستشمامے ازمزاج زمانه نموده آید۔ اگر وقت یاوری نماید وزمانه سخنیاری دهد بازرجوع بخیر شود ورنه فراخنائے عالم راتنگ نساخته اند۔ هرمرغ راشاخے وکنج آشیانے هست وبرات اقامت دائمی بدین مصر نکال نیامده۔ درحوالی شهر فلان امیر رخصت اقطاع یافته فرود آمده سخنے نور راستی ازروزنامچه احوال او خوانده میشود وبوئے محبتے ازو بمشام عقل دوراندیش میرسد۔ اکنون دست ازهمه بازداشته بدو پناه می بریم باشد که سخنے وران جاے بے نشان آسایشے یافته شود۔ اگرچه آشنائی دنیاداران رامدارے وثباتے نباشد اینقدرهست که اورا آمیزشے دیگر بدان مردم نمی شود۔ برادرِ گرامی تغیر لباس نموده قدم درراه نهاد وبدان صوب سرعت نمود۔ وازین آگهی شادمانی اندوخت وبگشاده پیشانی مقدم راغتنم شمرد۔ ازانجاکه روزِ بازار بیم بود تاکسے چند راهمراه آورد که درراه گزندے نرسد وپاے بند پژوهندگان بدگوهر نگردیم۔ درنیم شبِ نا امیدی آن تیز دست آگاه دل رسید دلوید آسودگی رسانید وپیام آرامش آورد۔ همان زمان لباس گردانده قدم درراه نهاده آمد وبطریق مختلف بوثاق اورسیده

شد۔ بشاشتے سترگ و خدمتے گزین بجا آوردو آرامشے بزرگ مژدۂ سعادت داد۔ دہ روز بدان سرمنزل آرامیدگی بود و از عربدہ ناکی روزگار در پناہ کہ یکبارگی پریشانی سخت تر از آنچہ رو سے دادہ بود از آسمان تقدیر فرو بارید۔ ہمانا آن مرد را بدربار طلبداشتند و ازان بادہ کہ دو مین مرد بیہوش شد۔ در کار این سادہ لوح نیز کردند و مدہوش تر از نخستین گشت۔ ورق آشنائی بیکبارگی در نوردید۔

شبے از انجا بر آمدہ بدوستے پیوستہ شد۔ و مقام گراھی رابس مغتنم شمرد۔ از انجا کہ در ہمسایگی بدگوہرے و شورش ملتے جا داشت ہراسیمگی سترگ رو آورد و حیرتے بے اندازہ کالیوہ ساخت۔ چون مردم بخواب در شدند بمقصدگاہ تامعین گام حسرت بر داشتہ آمد۔ ہرچند اندیشہ بکار رفت و تامل بجا آمد آرام گاہے پدید نیامد۔ ناچار بادے پر آشوب و خاطرے غم آمود بدان سرمنزل رفتہ شد۔ شگفت تر آنکہ مردم آن زاویہ آگہی از رفتن نداشتند۔ زمانکے این گسستہ رشتہ توکل آسایش گرفتند و ازان پراگندگی برکنارہ شدند۔ رائے برادہ آنکہ برآمدن ازینجا بحکم واہمہ بود نہ بفرمان خرد۔ ہرچند گذارش رفتہ کہ بوقلمونی احوال او رہنمونے است روشن و اختلاف اوضاع

پرستاران دیلیے است پیدا سود مند نیاید۔ ہر چند علامات گرانی افزایش
داشت چارۂ دیگر بدست نمی آمد۔ چون آن سبک سر کوتاہ عقل
دراز سودا دید کہ این قباحت ناقہمان متنبہ نمی شوند و خیمۂ او را
خالی نمی سازند روز روشن بے آنکہ صلاح گوئے زنند و حرف آشنائی
بر زبان راند کوچ نمود و زر بندگان خیمہ بار کردہ روانہ شدند۔
ماسہ کس دران صحرا کہ نہ دیک او نخاس آراستہ بودند نشستہ ماندیم
و شگرف حالتے پدید آمد۔ نہ جاے بودن نہ راے رفتن و نہ پردہ
درمیان۔ از ہر طرف آشنایان دورو و دشمنان صد رنگ نادیدگان
سخت پیشانی و عہدہ گذاران ناپایدار درتگاپو و ما در دشت
بے پناہ بر خاک بیچارگی نشستہ با روزگارے وژم و روے کارے
پراگندہ پدر از نالے اندوہ در شدیم۔ بہر حال بر خاستن و بجاے
گام بر داشتن ناگزیر نمود۔ دران ہنگامۂ بدسگالان راہ سپردیم۔
حراست الٰہی پردہ بر چشم مردم فروہشت۔ بیاوری و پاسبانی
ایزدی ازان بیگاہ بر آمدہ و حشت خانۂ ہمراہی و دمسازی
ہمگنان بر سبیل گاہ نہادہ از نکوہش بیگانگان و خیر بادِ آشنایان
رستگار بیاغچۂ اتفاق افتاد و پناہے روے نمود۔ نیروے رفتہ
باز آمد و دل براقوتے سترگ روے داد۔ ناگاہ پدید گشت کہ چندے

از پژوهندگان نافرجام گذاره دارند۔ ازینگاه بو بستوه آمده زمانکے
آسایش گزیده آمد۔ بادوسے شرحه شرحه و خاطرے پراگنده
بیرون شدیم۔ و بهرجا که رفته بیشتر بلاسے ناگهانی سیاهی میکرد و گرم
ناکرده جاسے برهراسے بادیهٔ خطرناک می گشتیم تا آنکه دران دوادود
بے تابی وروار و کورانه با عنیاسے انباخت و حال دگرگون گشت۔
نزدیک بود که قالب تهی گردد و نقدِ زندگی سپرده آید۔ آن سعادت
سرشت بگوناگون مهربانی دل رفته را باز آورد و از راه نیکوئی
بخانهٔ خود برد و بغمخوارگی برنشست۔ اگرچه گرامی برادر ازان نکوهیده
حال بیرون نشد و زمان زمان رنگ دگوگون شدے لیکن مرا
برخلاف آن مسرت افزودے و آثار درستی از ناصیهٔ احوال آن
لابه گر برخواندمے۔ پدر بزرگوار خود با ایزد بیهال بوده بر قطع آگهی خراشش
فرمودے و نیرنگی تقدیر را تماشا کردے۔ گفتے از شب گذشته بود که بغداد و بلد
او بدل وی آمده زبان پیغاره دراز کرد که با وجود مثل من دوستے
ارادت گزین درین شورشگاه بسر برده بیشتر۔ دامن از من چرا گرفته
بوده؟ و آنچه بخاطر نمیرسید این برگزیده مرد بود۔ پاسخ گزاردم که درین
طوفان دشمن کامی از همه آشنایان یکرنگ و هواخواهان یکدل
دوری جسته آید مبادا ازین رهگذر آزارے بدیشان برسد۔ گفتے بشگفتگی

در آمد و گفت اگر گوشۂ مرا خوش نمیکنید اندیشہ بکار میرود۔ نہان
خانہاے این رانشان داد۔ آثار دوستی از گفتار او پدید آمد۔ خواہش
او را پذیرفتہ بمجمول جاے گزیدہ فرود آمدیم۔ چنانچہ دل میخواست صفوتگاہ
بدست افتاد۔ ازان سرمنزل ناہماے حقیقت طراز سعادت منشان
انصاف گزین و آشنایان راستی اندوز ارسال یافت و ہر یک شناساے
حال شد و بچارہ گری در آمد۔ و اعراق را اطمینان رو داد۔
یک ماہ و کسرے دران آرامش جا بسر بردہ میشد۔ و آن برادر
گرامی از آگرہ بفتح پور شتافت تا دران اردوے بزرگ پیوستہ
چارہ گرایان دل سوز را گرم تر گرداند۔ صبحے آن تمام مہر دور اندیش
با ہزاران درد و غم آمد و پیام روزگار سخت آورد۔ ہمانا یکے از
بزرگان دولت و آق سقالوی بارگاہ خلافت از آگہی داستان
طرازی حاسدان بدگوہر بشورش در شد و بے آنکہ آئین نیازمندی
پیش گیرد و آداب بندگی بسپرد بجدیو عالم بدرشتی پیش آمد و تندی
نمود کہ مگر دور دۂ سپہر آخر می شود و روز رستخیز نزدیک کہ درین دولت
بدکاران شوریدہ مغز فراغتہا دارند و مردم نیک سرگردانی۔ این
چہ آئین است کہ بجا می آید و چہ ناسپاسی است کہ ردعیہ ہدآن بردبار
آزرم دوست بہ نیکوئی او بخشودہ گذارش فرمود کہ ایبگوئی و ازین

کس چہ میخواہی۔ خواب دیدہ؟ یا بمغز ہوشمندی شورلیدگی راہ یافتہ؟
چون تام بر حضرت بر کج گرائی او آشفتند و بر زبان آوردند ہمگی
اکابر وقت بدل شکری و جان گزائی او ہمت بستہ اند و فتواہا درست
کردہ۔ زمانے ہرا آسایش نمید ہند۔ باآنکہ میدانم کہ شیخ در فلان
جاست (و نشان این خلوت دادند) دیدہ و دانستہ تغافل میرود
وہر یکے را بپاسخے فرومی نشانم۔ تو نادانستہ میخروشی و پا از اندازہ
بیرون می نہی۔ صباح کس رود و شیخ را حاضر گرداند و ہنگامۂ علما
فراہم آید۔ برادر گرامی ہمان زمان این شورش شنیدہ شباشب
خود را بایلغار رسانید۔ و بے آگہی مردم باز بآئین پیش بر لباس
دیگر برآمدہ راہی شدیم و آشفتگی دشوار تر از ہمہ ایام ناکامی شورش
در باطن افزود۔ اگرچہ لختے روشن شد کہ مردم تا کجا ہمراہ اند و
و باشہر یار دادگر چہ گذارش نمودہ اند و غیب دان را چگونہ
بر حال آگہی است لیکن پریشانی سخت تر شورش درون آورد۔
بے آگہی یافتن آن مردم دران پگاہ سر آوارگی گرفتہ آمد۔ نورستان
آفتاب و تاریکیہائے بدگوہر و ہجوم مسالک شہر و ہنگامۂ پژوہندگان
نافرجام و یا ورناپدید و بار انداز نا یافت قلم چہ بین راچہ یارا کہ قدرے
ازان حال گذارد و ہر گاہ زبان فصیح را الکنی رود دہد این شگافتہ

زبان راکدام نیروه ناگزیر باسراسیمگی گوناگون بجزایٔ روآورده شد۔ لختے از شورش شهر و دیدهٔ دشمنان برآسودیم۔

ازانجاکه نوازش گیهان خدیو بتازگی معلوم شده بود رایها برآن قرار گرفت که اسپے چند سامان نموده آید و ازین خرابه بدان مصر اقبال شتافته شود و برخست گاه فلانی که راست بازی دیرین درمیان است رفته آید۔ باشد که این غوغا فرو نشیند و پادشاه دست بخشایش برکشاید۔ ناگزیر بآئین پخگان سامان راه نموده شبے تیره تراز درون حسد سگالان و دراز تراز افسانهاے بیهوده سرایان براه درآمدیم۔ با خام کاریهاے قلاوزدکج رویهاے او در نورگاه سحری بدان تیره جا رسیده شد۔ آن ناشناسا اگرچه ازجاے نلغزید اما چندان داستان بیم برخوانده که بگفت درنیاید و از راه مهربانی برزبان آورد که اکنون وقت گذشته است و خاطر اقدس قدرے آزرده۔ اگر پیشتر ازین آمدن میشد گزندے نمیرسید و بآسانی کار دشوار ساخته می شد۔ درین نزدیکی دهے نشان دارم۔ روزے چند دران خمول گاه باید بسر برد تا خاطر مقدس شاهنشاهی بنوازش گراید۔ درگرد و نے نشانده روانهٔ آن صوب گردانید۔ بگوناگون اندوه هم آغوشی دست داد۔ چون بدانجا شدیم همانا کشاورزے که بامید

او فرستاده بود غیبت داشت۔ دران خرابۂ معمور بے جا فرود شدیم۔ داروغہ را بخواندن نامۂ احتیاج افتاد و آثار دانائی در نواصی ما یافتہ طلب داشت۔ ازانجا کہ تنگی وقت بود براہ انکار شتافتہ شد و در کمتر زمانے پدید آمد کہ این قریہ منسوب بیکے از سنگین دلان شوریدہ مغز است۔ او از سادہ لوحی بدینجا فرستادہ بصد بیتابی واندوہ ہا کی خود را ازان مرحلہ بیرون انداختیم و رہبرے ناشناسا گرفتہ بدہے از دار الخلافہ آگرہ کہ بوے آشنائی ازانجا می آمد رہ نوردیم۔ آن روز سہ کروہ بیراہہ شتافتہ بدان عزیمت گاہ پیوستیم۔ آن نیکو خصال مرد مہیا بظہور آورد لیکن پیدا شد کہ درانجا نیز یکے از باطل ستیزان گشت و کار دارد و درچند گاہ بدین صوب گذر می نماید۔ دست ازان باز داشتہ نیم شبے بادلے نژند رہ نوردشہر گشتیم و سحرے بدار الخلافۂ آگرہ در آمدہ زاویۂ دوستے بدست آوردہ شد و لختے درین خاکدان ناہمواری خوابگاہ فراموشی و دیوسار نا اہلی و تنگنائے کم بینی دم آسایش گرفتہ آمد لیکن زمانے نگذشتہ بود کہ ازان خیرہ رویان غدار و کام گذاران بے آزرم نام بر زبان رفت۔ ہمانا کہ در ہمسائگی چنین ناراستے آشفتہ رائے و شوریدہ کار پریشان مغز میباشد۔ ساحت ضمیر را غمے تازہ برگرفت و سرگردانی

شگرف رو آورد۔ از انجا کہ قدم از تگاپو وسر از آہنگ شبگیر وگوش از بانگ درائے وچشم از سنان بیخوابی فرسودہ شدہ بود بوالعجب وروے دل را فرو گرفت وگران بار غمے پیش کارِ دل آمد۔ ناگزیر در فکر ہاے دیگر اندیشہ برآمد۔ و خدیو خانہ نیز برپیدائی جاگام ہمت برداشت۔

دو روز بدین کشاکش در و لی بسر بردیم وہر زمان راہِ اولین انفاس دانستہ روزگار سپری میشد تاآنکہ سعادت نفسے سحب طر مقدس آن پیر نورانی گذشت وبکوشش صاحب خانہ و جستجوے سخت او پیدا گشت وہزاران مژدۂ عافیت آورد۔ درساعت بدان صفوتگاہ رفتہ شد۔ واز شگفتگی دل وکشادگی پیشانی خدیو خانہ گوناگون مسرت رو داد۔ نسیم کامیابی بر گلبن آمال وزید و آیے دیگر بر روے کار آمد۔ اگرچہ از ارباب یقین نبود از سعادت بہرۂ فراوان داشت۔ در گمنامی بہ نیکنامی میزیست ودر کم مایگی توانگری می نمود ودر تنگدستی کشادگی وباپیری برنائی از ناصیۂ حال او می تابید۔ خلوتے دل گزین بدست افتاد۔ باز از سر نامہ نویسی بنیاد شد وچارہ گرائی پیش آمد۔

دو ماہ درین آسایش جا اقامت شد و در مقصود کشائیش

یافت۔ خیرسگالان حق بسیج بیاوری برخاستند و کاردانان بخت بیدار بد سگالی کمر بستند۔ نخستین بسخنان مہرافزاے دوستی وبگفتار دلاویز آشنائی فتنہ سازان حیلہ اندوز و کم عیاران ناسنجیدہ کار را چارہ فرمودند۔ پس ازان داستان نیکوئی شیخ را درپیشگاہ خلافت رسانیدند و بطرز دلکشا و آئین عاطفت افزا عرض داشتند۔ اورنگ نشین اقبال آرا بمقتضاے دوربینی و قدرشناسی باسخہاے مہرآمود گذارش نمود و ازراہ ہرمی و بزرگی طلب داشت۔ چون مراسر بتعلق فرو نیامدے ہمرہی نکردم و آن پیر نورانی با مهین برادر روے نیاز بدرگاہ ہمایون آورد۔ بگوناگون نوازش پادشاہانہ پایۂ والا یافت۔ یکبارگی زنبور خانۂ ناسپاسان خموشید۔ عالم بہم خوردہ آرام گرفت و ہنگامۂ درس و خلوتگاہ تقدس را آئین بستند و زمانہ آئین نیکوان پیش آورد۔

رباعی

اے شب نکنی آن ہمہ پرخاش کہ دوش
راز دل من مکن چنان فاش کہ دوش

دیدی چہ دراز بود دوشینہ شبم
ہان اے شب وصل آنچنان باش کہ دوش

ہماران نزدیکی پدر بزرگوار بطائف حضرت دلی توجہ فرمود و مرا با برخے مستفیدان محفل قدسی ہمراہ گرفت۔ ازان

سال کہ رحل اقامت بدار الخلافہ انداخت وران زوایاے نورانی
چندان بتماشاے عالم علوی بود کہ نوبت نگاہ کردن بدائع سفلی
نمیرسید۔ یکبارگی این خواہش گریبانِ دل را برگرفت و دامن ہمّت
برکشاد۔ چراکہ بجز نسبت طینی بنوت پیوندہاے معنوی بود بہ یگانہ
نوازش اختصاص دادہ بارکشاے راز گشتند۔
واجمال این تفصیل آنست کہ در لوامع سحری کہ دل بآسمان
پیوستہ بود و برنطع نیایشگری و نیازمندی میرفت درمیان
خواب و بیداری خواجہ قطب الدین اوشی و شیخ نظام الدین اولیا
نمودار گشتند۔ و بسیارے بزرگان را انجمن شد و بزم مصاحبت
آراستہ آمد۔ اکنون بعذر خواہی بر سر تربت اینان رفتہ می شود و
و دران سرزمین لختے بآئین ایشان پرداختہ آید۔ پدر بزرگوار بر طرز
نیاگان سعادت فرجام حفظ ظاہر میفرمود و باستماع اغانی و نیرنگی
اریشم کمی پرداخت و وجد و سماعے کہ درمیان صوفیہ شیوع دارد نمی
پسندید و خداوند آن طرز را طعنہ زدے و ہموارہ بزبان گوہرآمود
گذشتے بر تقدیر برابری غنی و فقیر و ستایش و نکوہش و خاک و طلا کہ از
شرائط روائی این کار است سکسری تلوین باخود دارد و لغزش
گاہ گاہ دران شمردے و پرہیز سخت فرمودے و کنارہ گرفتے و دوستان

را از ان باز داشتے - ہمانا درین شب این غنودگان شبستان آگہی
که بدین کردار سفر و اپسین نموده اند از درستی نیت و راستی کردار
چنین پژوہش فرمودند و دل این پیرایزد پرست رار بودند۔
دران سفر سعادت بر بسیارے از خفتگان آن گل زمین عبور افتاد
و نورہا در دل تابید و فیضہا رسید۔ (اگر سرگذشت را بتفصیل نویسد
جہانیان افسانه پندارند و به بدگمانی دامن آلودۂ عصیان آیند)
تا آنکه مرا از زاویۂ تجرد و ببارگاه تعلق بر دند و در دولت کشاده
آمد و پایۂ والا اعتبار یافت - حال مدہوشان حرص دردزدگان
حسد کالیوه شد و مرا دل بدرد آمد و بر پراگندگی ایشان خاطر بخشود۔
با ایزد بیہمال پیمان درست بست و با خود قرار داد کز پانگاری این
نابینایان که چراغ بے نور و نشان بے نشان اند از رستۂ
خاطر درست کار بر خیزد و در برابر آن جز نیکوئی بدل راه نیابد۔
بیاوری توفیق ایزدی برین اندیشه چهره دستی یافت و مرا نشاط
دیگر پدید آمد و ہمت را نیرو ے تازه - ہر دم از تباه کاران عشرت
گزیدند و دم آسایش بر گرفتند - پدر بزرگوار با تذروگوئی پر نشسته
بآذرم ستیزی و کج گرائی و ناحق گوئی و نارسائی ہر دم گذارش نمود
و در سزاے پدکاران اہتمام فرمود - مجھے در انتخاب آن

راز سر بستہ کشیدہ عنان بو دواز پاسخ آن ولی نعمت شرمندگی داشت۔ آخر الامر ناگزیر سرگذشت خویش بموقف عرض رسانید وجوشش درونۂ او را چارہ گر شد۔ صد گرہ خاطر کشود و ناسور کہن فراہم آمد۔

القصہ بطولہا چون رایات ہمایون در دار السلطنت لاہو بجہت مصالح ملکی توقف فرمود و خاطر از جدائی آن پیر حقیقت سراسیمگی داشت در سال سی و دوم آلہی مطابق نہصد و نود و پنج ہلالی التماس مقدم گرامی نمود۔ آن شناسائے انفس و آفاق را آرزو پذیرفتہ بیست وسوم خورداد ماہ الہی سال سی و دوم موافق شنبۂ ششم رجب سال مذکور سایۂ عاطفت برین کثرت آرائے وحدت گزین انداخت و بگوناگون نوازش سربلندی بخشید۔ ہموارہ درگوشۂ انزوا خرسندی فرمودے و دست از ہمہ باز داشتہ بآوارہ نویسی روزگار خود و پیرایۂ نفس ابو البدائع روزگذرانیدے۔

اگرچہ بعلوم ظاہر کمتر پرداختے لیکن ہموارہ در ذات وصفات ایزدی سخن فرمودے وعبرت را پایہ برگرفتے و بر کنارۂ آزادی نشستے و دامن رستگاری گرفتے تا آنکہ مزاج قدسی لختے از اعتدال آشفتگی دگرگونگی پذیرفت۔ ہر چند ازین قسم رنجوری بسیار شدے

این بار از سفر واپسین آگهی پذیرفتند و این شوریده را طلبداشته سخنان هوش افزا بر زبان رفت و لوازم وداع بظهور آمد۔ چون همه در پردهٔ سخن میرفت و وے در من گمان برده راز دار گردانیده بودند بس خون دل فرو خورد و خویشتن را بصد بیتابی قدرے نگهداشت و بنفس گیرا ے آن پیشوا ے ملک تقدس لختے آرامید۔ و پس از هفت روز در کمال آگهی و عین ظهور ربیت و چهارم امرداد ماه الٰهی هفدهم ذیقعده هزار و یک بریاض قدس خرامیدند۔ نیر سپهر شناسائی در حجاب شد و دیدهٔ عقل ایزد شناس تاریک گشت۔ پشت دانش دوتائی گرفت۔ دانائی را روزگار سپری آمد مشتری رو از سر نهاد۔ عطارد قلم و رشکست۔

قطعه

رفت آنکه فیلسوف جهان بود در جهان | درهاے آسمان معانی کشوده بود
بے او یتیم و مرده دل اند اقربا ے او | کو آدم قبائل علماے دوده بود

چنانچه لختے درجاے خود گذارده آمد۔

و چون برخے از حال گرامی نیاگان خود را نگاشت لختے از خود میگوید و دل خالی میکند و سخن را آبے میدهد و زبان را بندے میکشاید۔

نفس قدسی مرا با بدن عنصری در سال چہار صد و ہفتاد و سہ
جلالی مطابق شب یکشنبہ ششم محرم نہصد و پنجاہ و ہشت ہلالی از
مشیمۂ بشرے بنزہتگاہِ دنیا خرامش شد۔ در یک سال و کسرے شیوا
زبانی کرامت فرمودند و در پنج سالگی آگاہیہاے غیر متعارف رو آورد
و دریچۂ سواد کشادند۔ و در ہفت سالگی خزائن پدر بزرگوار را گنجور
آمد و جواہر معانی را پاس دار امین شد و مار بر سرِ گنج نشست۔
و شگفت تر آنکہ از گردش سپہر بوقلمون ہموارہ خاطر از علوم مکتسبی
و رسوم زمانی دل زدہ و خواہش رمیدہ و طبع در گریز بود۔ بیشترے
اوقات کمتر می فہمید۔ پدر بر نمط خویش افسون آگہی دمیدے و
در ہر فنے مختصرے تالیف فرمودہ بیاد دادے و مرا اگرچہ ہوش افزودے
از دبستانِ علم چیزے دلنشین نیامدے۔ گاہ مطلقاً در نیافتمے و زمانے
اشتباہہا پیش راہ گرفتے و زبان یاوری نکردے کہ آنرا بر گوید۔ حجاب
الکنی می آورد یا تنومندی سخن گزاری نداشت۔ دران انجمن بگریہ
افتادے و بنکوہش خود رسیدے۔ درین اثنا مرا بیکے از مظاہر
کونی علاقۂ خاطر پدید آمد و دل ازان کم بینی و کوتہی شناخت باز ماند۔
روزے چند برین نگذشتہ بود کہ بہزبانی و ہمنشینی او جویاے مدرسہ
گردانید۔ و خاطر سرتاب رمیدہ را بدانجا فرود آوردند و از نیرنگی تقدیر

یکبارگی هزار بودند و دیگرے آوردند۔

رباعی

دردیر شدم باحضرے آوردند ٭ یعنی ز شراب ساغرے آوردند
کیفیت آن هزار خود بیخود کرد ٭ بردند هزار و دیگرے آوردند

حقایق حکمی و دقایق دلبستائی پرتو ظهور انداخت و کتابے کہ بنظر درنیامدہ بود درروشن تر از خواندہ نمایش داد۔ اگرچہ موہبتے خاص بود کہ از عرش تقدس نزول صعودی فرمود لیکن انفاس گرامی پدر بزرگوار و بیاد دادن نقادہاے هر علم و ناگسستہ شدن این سلسلہ یاوری سترگ نمود و گزین اسباب کشایش گشت۔ دہ سال دیگر بہ واگویۂ خویش وافتادۂ هر دم شب از روز نشناخت و گرسنگی از سیری فرق نیارست کرد و خلوت را از صحبت متمیز نتوانست گردانید و یار را جدا کردن غم از شادی نداشت۔ غیر از نسبت شہودی و رابطۂ علمی چیزے نمی فہمید۔ آشنایان طبیعت از بینکہ دو روز و سہ روز سپری میشد و غذا دار و نمی آمد و نفس دانش اندوز را بدو میلے نمی شد بحیرت درمی افتادند و اعتقاد می افزودند۔ پاسخ می داد کہ استبعاد از الف وعادت برخاستہ۔ بیمار را طبیعت او بمعارضۂ مرض چگونہ از خوردن دست باز میدارد و هیچ کس را شگفت نمی آید۔ اگر توجہ معنوی بفراموشی

ہر دو چیز اعجب نماید۔ اکثر سند اولات از بسیار گفتن و شنودن
از ہرگشت و مطالب والا از کہن اوراق بتازہ صفحۂ دل آوردند
پیشتر ازانکہ کشایش یابد و از حضیض بیدالتفی بر اوج شناسائی بر خوانند
سخنان ہرپیشینیان می یافت و مردم خرد سالی را دریافتہ سرباز
میزدند و خاطر بشوریدے و دل ناآزمون بر جوشیدے۔ یکبار در مبادی
حال حاشیۂ خواجہ ابوالقاسم بر مطول آوردند۔ آنچہ بر ملا و میر میگفت
و برخے دوستان مسودہ کردے در انجا یافتہ شد۔ و حیرانی افزاے
نظارگیان آمد۔ دوست ازان انکار باز داشتند و بنظر دیگر دیدن
گرفتند و روزن نایافت بر آوردند و در شناسائی کشادند۔ نخستین
ہنگام تدریس حاشیۂ بر اصفہانی بنظر در آمد کہ از نصفت بیشتر دیوک
خوردہ بود۔ مردم از استفادہ ناامید۔ کرم زدہ دور ساختم و کاغذ
سفید پیوند دادم۔ در نورستان سحری باندک تاملے مبداء و منتہاے
ہرکدام دریافتہ باندازۂ آن مسودہ بر بوط نگاشتہ بہ بیاض بردم۔ درین
اثنا آن کتاب درست پدید آمد و چون مقابلہ شد دو سہ جا تغیر بالمرادف
و سہ چہار جا ایراد بالمتقارب شدہ بود۔ ہمگنان بشگفت زار افتادند۔
ہرچند آن نسبت فوادی افزودنے فروغ دیگر باطن افروختے
در بیست سالگی نوید اطلاق رسید و دل از اولین پیوند بر گرفت و سراسیمگی

نخستین رو آورد و آراستگی فنون بالو بادهٔ جوانی شورش افزاد
دامن داعیه فراخ و جام جهان نمائے دانش و بینش در دست ملتفظهٔ
جنون باز بگوش رسیدن گرفت و دست از همه بازداشتن آویزش
نمود۔ دران اثنا شاهنشاه اورنگ نشین فرهنگ آرا مرا یاد فرمود
واز گوشهٔ خمول برگرفت چنانچه لختے درخواتیم و برخے بتقاریب آورده
نیایشگری نمود۔ اینجا نقد مرا عیار گرفتند و گران سنجی را بازار پدید آمد۔
و زمانیان بنظر دیگر نگریستند و چه گفتگوها رو داد و چه نقشها چهره افروخت۔
امروز که آخر سال چهل و دوم الٰهی است باز دل پیوند گسلاند۔
و شورش نو در باطن پا افشرد۔

بیت

مرغ دل من نغمهٔ داؤد نداند — آزاد کنیدش که نه مرغ قفس است این

نمیدانم که کار بکجا خواهد انجامید و در کدام بار انداز سفر واپسین خواهد شد
لیکن از آغاز هستی تا حال تواتر آلاے الٰهی مرا در کنف حمایت خود گرفته
است۔ گرانبار امیدست که آخرین نفس در رضامندی او صرف
گردد و سبکدوش خود را بآرامگاه جاوید رساند۔

۷۵۲۶

سفرنامهٔ شاه ذیجاه سلطان ناصرالدین

سفر انگلستان

(روز دوشنبه دوم) ساعت هفت از نصف شب گذشته از خواب برخاستم - الحمد لله احوالم بهتر بود معلوم شد اینجا که دیشب کشتی لنگر انداخته وسط دریاست هیچ دخلی بمقابل رود خانه طیمس ندارد از سه ساعت و نیم از نصف شب گذشته الی حال اینجا لنگر انداخته و از حالا تا دو ساعت دیگر هم همین جا خواهد ماند وجهت توقف در اینجا این است که چون نواب ولیعهد انگلیس باید در ساعت معین باستقبال ما بیاید و چند کشتی جنگی انگلیس نیز برای تشریفات ما جلو آمده سلام نظامی داده شلیک توپ کنند اگر شب میرسیدیم این تشریفات بعمل نمی آمد یک جهت عمده دیگر هم این است که اینجا هارا غالباً مه غلیظ میگیرد و اغلب در هوای مه دو کشتی باهم تصادف میکنند و کشتی های بزرگ و کوچک زیاد هم متصل درین دریا در حرکت پیدا است باید در مه خیلی با علم و استادی باید حرکت کنند و الا اسباب خطر و حرکت خیلی مشکل است اما الحمد لله

امروز هوا در نہایت خوبی و آرام و صاف و بے سہ بود و دریا مثل حوض بے موج و آرام خیلے شکر خداوند را بجا آوردیم خلاصہ صبح برخاستہ رخت پوشیدیم و قدرے در کشتی گردش کردیم۔ ابتدا از یک دالان باریک طولانی گذشتہ رفتیم بانطرف کشتی کہ جاے فرنگیہا و بعضے از بہترین خودمان است و در حقیقت یک دستگاہ دیگر نیست یک دو اطاق را تماشا کردہ بعد از پلہ ہا بالا رفت. بعد کشتی رفتیم و در اطاقہا گوشہ کہ جاے کاپتہا ے کشتی است قدرے نشستہ با کاپتہا صحبت و فرمایش کردیم و دوربین باطراف انداختہ بعضے کشتیہاے بزرگ و کوچک کہ از دور و نزدیک پیدا بود تماشا نمودیم۔ بعد از عرشہ پائین آمدہ یک پلہ چرخے بود کہ میرفت بسر اسباب و ماشین حرکت کشتی از ان پلہ پائین رفتہ آمدیم۔ سر چرخہاے بخار گرمے بود یک دستگاہ ماشین ہم براے روشنی چراغہاے الکتریسیتہ این کشتی درانجا دیدم تمام قوہ چراغہاے برقی کشتی از ہمین یک ماشین دادہ میشود و براے دانستن اندازہ و حد قوہ بر قیہ یک آہن ربائے دارند یک پارچہ آہن بزرگ کہ مثل یک کارد انبر بود دست گرفتیم بفاصلہ دو وجب ماندہ با آہن ربا قوہ جاذبہ مقناطیسی آہن را از دست من کشید و بماشین چسپید بطوریکہ با نہایت زور آہن از آہن ربا کندہ نمی شد

خیلے آهن ربای غریبے بود بعد از آنجا بالا آمده قدرے در سطح کشتی
گردش کرده آمدیم پایئن در ساعت نه و نیم بعد از نصف شب که دو ساعت
و نیم بطور مانده بود لنگر کشتی را کشیده بطرف انگلیس حرکت کردیم طول
عرض این کشتی از این قرار است یکصد و شصت قدم طول دارد و هیجده
قدم عرض آلات و اشیای غریب و عجیب درین کشتی دیده شد درحقیقت
این کشتی عمارت بحری اعلیحضرت پادشاه انگلیس است که همان طور که
در خشکی عمارت دارند توی دریا هم یکدست عمارت دارند که دارای
همه چیز از اسباب و علاجات و حکیم و نوکرها و خدمه متعدد و داشت و اینها
همیشه در همین کشتی منزل دارند صاحب منصب و امیرال این کشتی هم معتبرتر
از دیگران هستند خطر بزرگ عمده که درین دریاهای شمالی در ورود خانهای
اینجا ست این است که اینجاها را مه زیاد میگیرد و حرکت کشتیهای کوچک
و بزرگ از بسکه زیاد است و مثل بازار متصل در آمد و رفت هستند همینکه
هوا را مه گرفت دیگر چشم چشم را نمی بیند و بسا میشود که دو کشتی بهم خورده
غرق میشود برای رفع این خطر تازه اختراعی در تمام کشتیها کرده اند که
درین کشتی هم هست یک شیپوری است که صدای بسیار مهیب عجیبی
دارد و در وقت مه این شیپور را محض اخبار متصل میزنند که دو کشتی بهم
نخورد و خواستیم صدای این شیپور را بشنویم - ابتدا اینجای بلوکها شیپور داده

بعد بر حسب قاعده و رسمی که دارند در لوله را باز کردند یک صدای غریب
عجیبی بیرون آمد که بگوش خیلی زحمت میداد و نتوانستیم در انجا بایستیم
این شیپور را در وقت مه متصل میزنند و معلوم نیست که اهل سفائن بیچاره‌ها
چه حالت از شنیدن این صدا هم میرسانند - الحمد لله که در این دو روز
هیچ هوا مه نبود - ما این صدا را نشنیدیم یک چیز غریب دیگر هم این است
که عمله جات این کشتی با کشتیهای دیگر با دست و دو بیرق و علامات متصل
بطور تلگراف که حرس میزنند مکالمات مفصل طولانی مینمایند که همه چیز بخوبی
معلوم و مفهوم میشود - دست خود شانرا از این طرف با آنطرف بطورهای
غریب حرکت و تکان میدهند چنانکه از کشتی سواری ما با کشتی از برن که
بعضی از ملتزمین ما سوار بودند بخوبی حرف میزدند خلاصه تفصیل این کشتی
زیاد است که اگر بخواهیم همه را بنویسیم مفصل میشود - همینطور گاهی در بالا و
گاهی در پائین کشتی گردش میکردیم و کشتیهای کوچک و بزرگ بخاری و
بادبانی که در اطراف این کشتی از دور و نزدیک زیاد بود تماشا میکردیم
کشتی هم خوب میرفت دریا هم در نهایت آرامی و ملایمت بود چنانکه خود
کاپیتان هم اقرار داشت که سی سال است دریا را باین آرامی و ملایمت
ندیده ام همینطور که میرفتیم رسیدیم بوسط دریا که در انجا دو کشتی خیلی بزرگ
در دست راست و چپ راه کشتی ما یکی در دو سال قبل و یکی دیگر سه سال

پیش ازین غرق شده بودند و سوای دکلها و ریسمانهای آنها چیزی دیگر از آب پیدا نبود. الحمد لله ازانجا هم بسلامت گذشتیم. و یکشب که دریا را تماشا می کردیم بعضی ماهیهای ریزه دیدیم مثل حیوانات کوچک فسفر دار که در مازندران ایران بسیار است و در شب درخشان برق میزنند این ماهیها هم توی دریا از زیر موج و کف آب که از زیر چرخ کشتی بیرون می آمد زیر و بالا میشدند و مثل الکتریسته در تاریکی شب برق میدادند خیلی تماشا داشت خلاصه راندیم هنوز نرسیده بمقابل رودخانهٔ طمس سه کشتی جنگی زره پوش انگلیس باستقبال ما آمده بنا کردند بشلیک توپ نمودن و سلام دادن کشتی هاے بخاری و بادبانی زیاد هم که همه پر از جمعیت مرد و زن بود از انگلیس بتماشاے ما آمده بودند متصل هورا می کشیدند و دستمال تکان میدادند بقدری جمعیت توے کشتیها زیاد بود که کم مانده بود بعضی از کشتیها غرق شود از سوراخهاے زیر کشتی مردم دستشان را بیرون آورده دستمال تکان میدادند هنگامهٔ غریبی بود که کم کم از طرفین سواحل پیدا شد تا رسیدیم به (گو و زند) که رودخانهٔ طمس است اینجا قلعه جات نظامی متعدد هم براے حفظ و استحکام این رودخانه ساخته اند و متصل از قلعه جات شلیک توپ میکردند اطراف این رودخانه تمام کارخانجات و عمارات و آبادیست و کشتیهاے بادی و بخاری و قایقهاے کوچک است که مثل گرد

و از دو طرف روے آب ریخته بود و همه از مرد و زن و رنهاے خوشگل پر بود و موج آب اسباب خطر قایقهاے کوچک بود که کم مانده بود غرق شوند آقا محمد الله آسیبے بیکے نرسید از کشتیها و قایقها کل بکشتی ما میاندا ختند چون کشتی ما تند آمد و بساعتے که براے ورود ولیعهد معین کرده بودیم نیم ساعت مانده بود کشتی ما در (گووزند) توقف کرد تا نواب ولیعهد بیاید یکنفر روزنامه نویس نقاش هم که انگلیسی است از اسپانیا همراه ما است و متصل صورت ما و همراهان ما را بطورهاے مختلف میکشید و ریکے از اطاقها بالاے کشتی که نشسته بودیم محض گذراندن وقت. فرمودیم نقاش قلم و کاغذش را آورد گرفتیم و در یک دقیقه صورت نیمرخ او را کشیدیم بقدرے شبیه بود که اسباب تعجب خود او و تمام فرنگیها شد و همه تعریف کردند که باین زودی و خوبی ما صورت او را کشیدیم خلاصه بقدر نیم ساعت که معطل شدیم نواب ولیعهد انگلیس (پرنس دگال) با کشتی (اوسبرغ) که باسم برادر نواب ولیعهد موسوم است آمدند کشتی خود را بکشتی ما متصل کرده نواب ولیعهد آمدند توی کشتی ما با ایشان دست داده تعارف کردیم ولیعهد بهمان صورت و حالتے هستند که در شانزده سال پیش ایشان را دیده بودیم قدرے فربه تر شده و دو پسرهاے ولیعهد هم که اسامی آنها را بعد خواهیم نوشت همراه ایشان بودند صاحب منصب و اجودان زیادے هم با ایشان

آمده بودند ولیعهد همراهان خود شانرا معرفی کردند بآن ها تعارف کردیم
ما هم ملتزمین خود مانرا معرفی نمودیم بعد با نواب ولیعهد و سایر همراهان رفتیم
بکشتی ولیعهد کشتی بسیار مقبولی است سالن طولانی باریکی دارد تمام
این سالن را با گل و پارچه هاے نفیس زینت داده و میزے چیده بودند
که روے آن انواع خوراکیها بود یک بالاخانه خوبے هم داشت که
بآنجا نشستیم کشتی را راندند از زیر پل لندن هرچه میرفتیم رودخانه تنگ تر
میشد تا باندازه طبیعی خودش رسید در حقیقت کودسنیت جزو شهر
لندن است از محاذی (دِک) متعدد گذشتیم دک حوضے است که دستے
در کنار دریا و رودخانه براے تعمیر کشتی هاے بزرگ ساخته اند اتفاقاً اصل
دک پیدا نبود دکلهاے کشتی را از میان آن میدیدیم ساعت بساعت
دقیقه بدقیقه جمعیت زیادتر میشد هرجا که ممکن بود آدم بایستد یا بنشیند از
پشت بامها تا پائین مردم ایستاده و از هر روزن و دریچه که بود سرها و
دست ها بیرون آورده دستمال تکان میدادند و هوراکی کشیدند و شادیها
میگفتند همینطور راندیم تا از یک پل بزرگے گذشته رسیدیم
به کِه (کی) یعنی این است که یک سمت این رودخانه را دیوار بلندے
از سنگ کشیده اند که خیلے محکم و معتبر است و مبالغ گرانے هم خرج کرده
تا باین طور رودخانه را منظم نموده اند و در حقیقت شهر حسابی لندن از که بالطرف

است اینجا دیگر جمعیت زیادتر شد - از پلهاے آهنی بسیار بزرگ دو مرتبه و یک مرتبه و پلهاے آجری بزرگ متعدد گذشتیم روی این پلها هم از جمعیت مردم سیاه بود و معلوم بود که اینها از اعاظم و محترمین هستند و همه جور اکشیده شادی میکردند یک کشتی تربیل همراه ما بود یکے هم همانطور از طرف لندن آمد اینها همینکه بهم نزدیک شدند یکدیگر خورده کم مانده بود هر دو غرق شده حادثه غریبے روے دهد الحمد لله عیبے نکرده سالم از همدیگر گذشتند از (کِرِه بیج) هم که موزه و مدرسه بحری اینجاست گذشتیم از قلعه کهنه لندن که تاج و جواهرات سلاطین قدیم انگلیس در اینجاست و از کلیسا ے (سَن پُل) نیز عبور کردیم عمارت پارلیمنت لندن و برج ساعت و بناے عالی آن هم از دور پیدا شد رسیده بمحاذی پارلیمنت کشتی ایستاد از کشتی بیرون آمدیم (دوک دو کامبریج) عموی اعلیحضرت پادشاه انگلستان و سپه سالار کل قشون انگلیس (پرنس باتن برک) داماد اعلیحضرت پادشاه انگلستان که شاهزادهٔ خوش روے و لہ بالے است و داماد دیگر اعلیحضرت معظمه که اسمش مادا کی دولون است و پیرمرد ے است و امیر آخور اعلیحضرت معظمه که جوان خوش رویست با جمعے دیگر از معتبرین انگلیس باستقبال آمده بودند باهمه تعارف کردیم و از دالان مصنوعی که از گل و غیره ساخته بودند گذشته سوار کالسکهاے

سلطنتی شدیم هر رسیده بکالسکه ها نوکرهای معتبر و محترم زیاده از قومی این والان ایستاده بودند که با همه تعارف کردیم کالسکه ها تمام کالسکه درباری سلطنتی است و همه با اسبهای مجلل و کالسکچی های با لباسهای مزین هستند من با نواب ولیعهد توی یک کالسکه نشستیم سائرین هم در کالسکه های دیگر نشسته راندیم سواره گارد مخصوص اعلیحضرت پادشاه انگلستان با لباسهای ممتاز و سربازهای مخصوص پادشاه با لباسهای کلی و سوارهای دیگر و افواج دیگر از دو طرف کوچه صف کشیده و ایشیک آقاسی باشی ها و جلوه دارها از جلو ما میرفتند و ما از میان صفوف سرباز و سواره آهسته آهسته میرفتیم طرفین کوچه و بالا و پائین عمارت ها نیز تماما مملو از جمعیت مرد و زن بود و متصل هورا میکشیدند و تعارف میکردند الحق خیلی پذیرائی و احترام را بعمل می آوردند که بالاتر و بهتر از آن نمی شود و این پذیرائی از روی آزادی و اختیار و برحسب میل خاطر خود ملت بود چنانکه نواب ولیعهد هم می گفتند که ما نمی توانیم مردم را اینطور برای پذیرائی مجبور کنیم خودشان به میل خود کرده اند خلاصه از جلو صفوف گذشته از دروازه بوکینگام داخل محوطه عمارت بوکینگام شدیم آنجا هم جمعیت زیاد بود پای عمارت که سرباز و سوار زیاد در اینجا نیز ایستاده بودند پیاده شده داخل عمارت شدیم زوجه

نواب ولیعهد و دخترهای ایشان تا درب پله باستقبال آمده بودند
با همه دست داده تعارف کردیم و آمدیم توی اطاق خیلی صحبت داشتیم
یکی از دخترهای نواب ولیعهد را که اسمش پرنسس لویز است و بیست
و دو سال دارد برای کنت دوفیف که از اهالی اکس انگلیس است
نامزد کرده اند آن دختر هم در اینجا حاضر بود با او نیز دست داده تعارف
کردیم بعد نواب ولیعهد و زوجهٔ ایشان آمده اطاقها و منازل ما را
نشان داده رفتند این عمارت همان عمارتیست که شانزده سال قبل هم
منزل کرده بودیم یک گل خانه بسیار خوبی که سقف و دیوارش تمام
از شیشه است پهلوی اطاق ما است انواع و اقسام گلها در اینجا موجود
است و راحتگاه خوبی است بعد بلافاصله رفتیم بباغی که جلو
عمارت واقع است باغ و چمن بسیار خوب باصفائیست عزیزالسلطان
هم همراه ما آمد آمدیم تا کنار دریاچهٔ این باغ که دریاچهٔ بسیار بزرگی است
و فواره بسیار بزرگی هم دارد و ناوهای باریک در اندرون دریا
چه بود با مجدالدوله و عزیزالسلطان و سایرین توی ناو نشستیم
پاروزنها هم حاضر بودند قدری پارو زدند توی دریاچه گردش کرده آمدیم
بیرون باز قدری توی باغ و گلکاریها قشنگ گردش کرده آمدیم
باطاق خودمان شب را شام خورده خوابیدیم اسم پسر بزرگ نواب ولیعهد

پرسش او دو وادد است۔ روز سه شنبه سوم امروز باید برویم به وینید
زور بدیدن اعلیحضرت پادشاه انگلستان و امپراطریس هندوستان
یک ساعت قبل از ظهر باید برویم و نهار را هم در انجا باید بخوریم صبح قبل از
حرکت هم باید وزرای مختار بحضور ما بیایند ایشیک آقاسی باشی و ایشیک
آقاسی های اعلیحضرت پادشاه انگلستان وغیره جلو ما افتاده ما را بردند
بطبقه بالای عمارت در تالاری که همیشه اعلیحضرت معظمه سفرا را می پذیرند
و وزرا را بار میدهند در انجا نشستیم تالار بسیار خیلی عالی است و مجسمه های
مرمر اعلی و زینتهای زیاد دارد سفرا در تالار بطور دائره ایستاده بودند
اوّل مسیو وادینکتن سفیر کبیر فرانسه معرّفی شد مرد معروفی است
و سالها است در لندن بسفارت اقامت دارد میرزا ملکم خان ناظم الدوله
وزیر مختار ما هم همراه ما بود و مترجمی میکرد و بعد یادن اسنال سفیر کبیر روس
معرفی شد که مرد معتبری است و مدّتها است در لندن اقامت دارد و بعد از انکه
سفرا یکیک معرّفی شدند خود آنها هم اجزای خودشان را معرّفی
کردند از جمله سفرای بزرگ رستم پاشا سفیر کبیر عثمانی که مرد باریک
کوچک اندامیست و موهای سفید دارد ارمنی است سابقا حاکم لبنان
و شامات بوده و در انجا خدمات کرده و معروف شده است یکی از
اجزاء رستم پاشا هم پسر خیر الله افندی است که خیر الله افندی

سابقا سفیر کبیر بود در طهران و در همان جا هم فوت شد. با همه سفرا
صحبت و اظهار التفات شد. از جمله سفرا سفیر چین بود که غیر از زبان چینی
هیچ زبانی نمیداند. یکی از انگلیسها زبان چینی میدانست. سفیر چین
بزبان چینی حرف میزد و آن انگلیسی بانگلیسی ترجمه میکرد و ناظم الدوله برای
ما ترجمه میکرد دیگر سفیر ژاپون بود اسامی سفرا را بعد خواهیم نوشت
بعد از رفتن سفراء بفاصلهٔ پنج دقیقه لرد سالیزبوری با دسته
وزرای خودش که کابینه دولت هستند بحضور آمدند (لرد سالیزبوری
مرد تنومندیست) وزرا را همه معرفی کرد و با همه صحبت و فرمایش کردیم
بعد مرخص شده رفتند اسامی وزرا هم بعد نوشته خواهد شد بعد
کالسکه حاضر شد با نواب پرنس وکتور البرت که ادوارد هم میگویند
پسر بزرگ نواب ولیعهد در یک کالسکه نشسته راندیم برای
گار و رفتیم و از هاید پارک عبور کردیم بقدری جمعیت بود که حسابی
نداشت و تا هم متصل بادست با مردم تعارف میکردیم رسیدیم بگار و آنجا
راه آهن خیلی کوچک بودند گویا واگن بزرگ از این خط عبور نمیکند
از تراموه قدری بزرگتر بود سوار واگن شده راندیم در واگن با
همان شاهزاده پسر نواب ولیعهد والاشون و امین السلطان
و ناظم الدوله نشسته بودند کالسکه خیلی تند میرفت بقدر نیم ساعت

یا بیشتر کر رانده تا رسیدیم بوبیندزور قلعهٔ ویندزور همان است که
در روزنامهٔ سابق نوشته شده است دیگر لازم نیست بنویسیم
ویندزور شهریست از قدیم ترین شهرهای انگلیس و تقریباً
هفتصد هشتصد سال است که این شهر بنا شده است سربازهای
گارد اعلیحضرت پادشاه انگلستان با سوارها و افواج طرفین را صف
کشیده بودند اعلیحضرت پادشاه و دخترهای ایشان و دام دنوزها مقصود
از دام و دنوزها زنهای معتبر مملکت انگلستان هستند که محض افتخار
خدمت اعلیحضرت پادشاه انگلستان را می کنند و ندیم ایشان
هستند همه در پای پلهٔ عمارت ویندزور ایستاده بودند - اعلیحضرت
معظمه لباس سیاهی پوشیده و عصای سیاهی در دست گرفته
مختصر جواهری هم بخود زده بودند پیاده شده با ایشان دست داده
تعارف کردیم بعد اعلیحضرت پادشاه انگلستان دست ما را گرفته
از پله ها بالا رفتیم از گالری بکار خانه و دالان بزرگی که پرده های نقاشی
خوب در انجا بود گذشته باطاقی که شانزده سال قبل هم آنجا رفتیم
وارد شدیم و با اعلیحضرت پادشاه انگلیس در روی یک تختی نشسته
قدری صحبت کردیم بعد اعلیحضرت معظمه چند نفر از اعیان را معرفی کردند
ما هم امین السلطان و بعضی دیگر از وزرا و همراهان خودمان را که

وران جا حاضر بودند معرفی کردیم نهار حاضر شد رفتیم سر نهار
در همان اطاق که سفر سابق نهار خوردیم نهار حاضر کرده بودند رفتیم سر میز
نشستیم دست چپ ما اعلیحضرت پادشاه انگلستان نشسته بودند طرف
دست راست ما پرنس کریستیان بود دیگر دختر اعلیحضرت پادشاه
انگلستان پرنسس بیاطریس و شوهرش پرنس باتن برک و پرنس کریستیان
و دختر او و پسر نواب ولیعهد و لود سالیس بوری و زوجه لرد سالیسبوری
وغیره و از ملتزمین ما امین السلطان و بعضی دیگر در سر میز ما نهار خوردند
با اعلیحضرت پادشاه انگلستان خیلی صحبت کردیم پادشاه دو سه نفر
نوکر هندی دارند که بالباس هندی هستند و فارسی میدانستند مسلمان
بودند پادشاه انگلستان می گفتند مسلم آورده ام زبان اردو هم آموزم
بعد از نهار اعلیحضرت پادشاه انگلستان دسته گلی بما دادند و از آنجا برخاسته
آمدیم باطاق دیگر قدری باز نشسته صحبت کردیم بعد برخاسته دست
با اعلیحضرت پادشاه داده مراجعت نمودیم اعلیحضرت معظمه تا دم پله مشایعت
کرده آنجا با هم وداع نمودیم سوار کالسکه شده رفتیم برای مقبرهٔ مرحوم
پرنس البرت شوهر اعلیحضرت پادشاه انگلستان پرنس کریستین
پسر نواب ولیعهد و امین السلطان هم با ما در کالسکه بودند پارک وینذزور
خیلی بزرگ است از پارک گذشتیم سوارها جلو و عقب ما بودند رسیدیم

به مقبره. مقبره بسیار عالی است با سنگ سماق و سنگهای دیگر ساخته اند خرج بنای این مقبره را اعلیحضرت پادشاه انگلستان از خزانهٔ شخصی خودشان داده دخلی بدولت و پارلمنت ندارد دختر پادشاه انگلستان پرنسس الیس و دختر همین دختر که نوهٔ اعلیحضرت معظمه باشد نیز در انجا مدفونند نوهٔ پادشاه سال قبل بناخوشی گلو درد (دیفتریت) مبتلا شده مادرش بیتابی میکرده و نزدیک او میرفت هرچه منع کردند ممنوع نشد چون دختر را خیلی دوست میداشت شخصاً پرستاری او را میکرد بعد از مردن دختر خودش هم مبتلا بدیفتریت شده مرد هر دو را در این مقبره دفن کرده اند مجسمهٔ هر دو را هم از مرمر ساخته اند دختر کوچک پهلوی مادرش حالت حزن انگیزی داشت یکدسته گلی بسر قبر مرحوم پرنس البرت گذاشتیم چون وقت حرکت راه آهن رسیده بود آمدیم بگار سوار ترن شده آمدیم تا کار شهر از ترن بکالسکه نشسته راندیم بعمارت بوکینگهام در ساعت هشت و نیم بعد از ظهر هم باید به تیاتر برویم که این تیاتر موسوم به اپرا رویال و در کُنت گاردن است سوار کالسکه شده به تیاتر رفتیم جمعیت زیاد بود معابر و خیابانها را چراغان و زینت کرده بودند و مردم هورا می کشیدند از جلو کلوب کنسرواتو و لیبرال گذشتیم که یکی برای دسته توری

ویکی برای وِیگ است هر دو دسته در اینجا جمع میشوند و هر دسته
در کلوب خودشان مثل دستوران شام و چای و قهوه دارند و یکدیگر
را می بینند و صحبت می کنند یا گفتگوی پلیتیکی می نمایند دیگر از میدان
ترافالگار گذشتیم که میدان وسیعی است مجسمهٔ نلسون در این میدان
در روی پایهٔ مرتفعی نصب است چون او در جنگ ترافالگار کشته شده
و فاتح آن جنگ بوده مجسمهٔ او را ساخته و میدان را هم باسم آن جنگ
موسوم کرده اند از آنجا گذشته وارد تیاتر شدیم در لژ بزرگ مزینی نشستیم
نواب ولیعهد و زوجهٔ ایشان و دخترها و پسرهای ایشان جمعی از شاهزادگان
دیگر هم آنجا بودند تیاتر بسیار عالی مرتفعی است پنج طبقه است مطلا کاری
زیاد دارد امشب تمام بزرگان و نجبا و اعیان انگلیس اینجا هستند زنها
با لباسهای سینه باز فاخر و انواع زینت و جواهر و مردها با لباس
رسمی در تمام این طبقات نشسته بودند مجلس باشکوهی بود گل زیاد که البته
قیمتاً بقدر هفت هشت هزار تومان گل می شد در لژها بود تمام اهل تماشاخانه
از معتبرین بودند آدم غیر معتبر نبود در لژها جائی که مثلاً در سابق یک لیره
میدادند و می نشستند امشب به ده لیره رسیده بود تمام تماشاخانه
با الکتریسته روشن بود بسیار مجالس عالی باشکوهی بود عطر گل ها تمام تماشاخانه
را پر کرده بود تمام زنها و مردها که نشسته بودند در حقیقت غرق گل بودند جلو لژها

و دست انداز با ملو از گل بود و هر خانمے هم یکدسته گل بزرگ در دست داشت که البته کمتر از دو تومان قیمت نداشت تماشا خانه آپرا بود ساز و آواز خیلی مطبوع خوب بود - خوانندها خیلے خوب خواندند یکے از خوانندها خوب مادام البانی بود که از اهل امریک است سفر سابق هم که با نگلیس آمدیم همین جا آواز میخواند - حالا هم بهمان طور میخواند دیگر مادام ماریمز بود که خیلے خوب خواند گویا بنجوخاطرم می آید که همین ماریمز باشد که چهار سال قبل شوهرش در بالون نشسته بهوا رفت و دیگر اثرے از او ندیدند و بالمره مفقود گردید خوانندها ے دیگر هم از قبیل میس الاروسل و مادام نور دیکا وغیره بودند تمام حرکات رقص با ساز موافق بود در آخر هم اجتماعا رقص خوبے کردند از انجا مراجعت بمنزل کرده خوابیدیم - روز چهارشنبه چهارم - امروز باید بحسب دعوت لردمر بیکلیبکے شهر بسته شهر لندن رفته در انجا نهار بخوریم در ساعت دوازده که وقت ظهر بود نواب ولیعهد بمنزل ما آمده مارا برداشته با هم سوار کالسکه شده و با کمال توقیر و احترام باین تفصیل روانه سیته شدیم اولاً از درب عمارت ما تا خانه بیکلبیکے که قریب بیک فرسنگ راه است دو طرف راه سرباز و سوار زیاد با کمال نظم بجهت احترام ایستاده بودند و در پشت سر آنها جمعیت زیادے از اهالی شهر از تماشائی وغیره بودند از دریچه ها کوچه ها و هر کجا که ممکن بود آدم

ہا ایستند و تماشا کنند آدم ایستادہ بود کہ البتہ بقدر دویست سی صد ہزار
نفر حاضر بودند و تمام دکاکین و اطراف در بار ابازہ کردہ در عوض متاع
و اسباب فروش آدم ایستادہ و بیرقہاے زیاد با تواع گلہا
در پشت دکاکین و اطاقہا و کوچہا نصب کردہ در کمال زینت و قشنگی
ہمہ جا را آراستہ بودند طنابہاے زیاد از کوچہا آویختہ و گل بسیار بآنہا
بستہ بودند کہ خیلے تماشائے بود و اسم ما را و اغلب پردہ ہا با لفظ
مبارکباد نوشتہ بودند باین ترتیب و تفصیل وارد عمارت بیکارنیکی
شدیم لرد مر با نواب و شرفا در انگلیس مخصوصا اینہا را شریف میگویند
نہ اینکہ ما فارسی کردہ باشیم و قضاۃ و اعیان سیتہ با لباسہاے قدیم
نجبا و خرقہاے قاقم و زلفہاے عاریتی کہ سفید است و در روزہاے
مخصوص کہ لباس رسمی می پوشند این زلفہا را بسر میگذارند ہمہ جلو ما
افتادہ ما را بعمارت و تالار بزرگے بردند خود لرد مر خرقہ قاقم بلندے
پوشیدہ بود کہ دو سہ ذرع طول داشت و از عقب او کشیدہ می شد
و سائر نواب و قضاۃ وغیرہ با بہترین و عصاہاے طلا در کمال شکوہ
جلو امیر فتند تا دار دیک محوطہ کوچکے شدیم کہ جلو آنرا قالیچہ کشیدہ بودند
زوجۂ لرد مر کہ زن کاملہ ایست با زوجۂ نواب ولیعہد و سائر نسوان
معروف شہر و شاہزادہ خانمہاے محترم در انجا حاضر بودند وضع و قانون

اینجا طور است که در این مواقع زوجهٔ لرد مر مقدم بر زوجهٔ نواب ولیعهد
است چنانکه ما هم در وقت رفتن از انجا بتالار بزرگ بازن لرد مر دست
داده از جلو میرفتیم و زوجهٔ ولیعهد با نواب ولیعهد و سایر زنها و شاهزاده
خانمها از عقب ما می آمدند و با این تفصیل وارد تالار شدیم در بالای
تالار چهار پله بالا میرفت و یکجائی بود که مشرف بتالار بود آنجا یک
صندلی برای من گذاشته بودند و چندین صندلی و نیم تختهای دیگر
هم بود که سایرین نشستند بعد از نشستن ما شرفا و قضاة و نواب
روی صندلیهای دیگر نشسته شروع بنوشتن کاغذ ها نمودند لرد مر
خطبهٔ روی کاغذ نوشته بود از روی صندلی برخاسته ایستاده
قرائت کرد و خطبهٔ بسیار مفصل فصیح غرائی در تهنیت ورود ما بود و
طول کشید تا قرائت شد وقت خواندن خطبه تمامی اهالی مجلس دست
میزدند و تخته ها و میز ها را پا می کوفتند بطوریکه صدای رعد میکرد و خطبه که
تمام شد لارنسون که سابق در طهران وزیر مختار بود و حالا پیر شده
است خطبهٔ لرد مر را ترجمه کرد بعد ما هم جوابی در مقابل خطبهٔ لرد مر تقریر
کردیم که باز لارنسون برخاسته جواب ما را ترجمه کرد و در بین جواب
ما هم باز اهل مجلس دست میزدند و پا بتخته ها و میز ها زدند خطبه ها که تمام شد
برخواسته بهمان ترتیب بتشریفات آمده بودیم رفتیم برای اطاق

نهار این تالار تالاری بزرگ و خیلی کهنه و قدیم است باید قریب
هزار سال باشد که اینجا را ساخته اند مجسمه های تالار را نقاشی کرده
بکلیسا شبیه تر است تا بتالار بعضی مجسمه های مرمر هم در تالار بود
رفتیم سر میز نهار جای مخصوص خودمان نشستیم دست راست
ما زوجه لرد مر و دست چپ ما خود لرد میر نشسته بودند هشت صد نفر
مدعوین نهار از زن و مرد در سر میزها نشسته بودند یک میز نبود
چندین میز پهلوی هم گذارده و در سر هر میز چهل پنجاه نفر نشسته
بودند سی صد نفر پیشخدمت مشغول خدمت بودند که هر وقت راه
میرفتند صدای پای آنها مثل صدای رعد بود دیگر جای
خالی در این تالار نبود یک بالاخانه بود مشرف بر این تالار که موزیکانچیها
را و آنجا میزدند خلاصه قدری که غذا خورده شد جارچی که پشت سر لرد میر
بود فریاد کرد که مردم ساکت شوند که لرد میر میخواهد خطبه بخواند در این وقت دو نفر شیپورچی
از طرف ما و دو نفر هم از آن طرف برای سکوت مردم شیپور کشیدند
مردم که مشغول بودند تمام دست زده کارد و چنگالها که در دست داشتند در روی
میزها زده همه ساکت شدند لرد میر به تماما نطقی مفصل مشروحی
در توصیف اعلیحضرت پادشاه انگلستان و نواب ولیعهد و بیان
دوستی این دولتین انگلیس و ایران قرائت کرد و مردم بهم دست

زدند ما هم برخاسته با تمام مردم بسلامت اعلیحضرت پادشاه انگلستان
جام شربت خوردیم و نشستیم قدری که گذشت دوباره شیپورچیها شیپور زدند
و جارچی جار زد و مردم دست زده ساکت شدند دوباره لرد میر
برخاست و مجدداً خطبهٔ مفصلی مخصوصاً در تهنیت ورود ما خواند و باز همه
اهل مجلس دست زدند و ما هم برخاستیم و بسلامت ما التفات کردند
نشستیم قدری که گذشت ما خواستیم برخیزیم و بسلامت لرد میر و سیته
و اهالی لندن شربت بنوشیم شیپورچی شیپور زد و جارچی جار کشید ما
برخاسته نطق مختصری کردیم و ناظم الدوله ترجمه کرد باز همه دست
زدند و پا بر روی تخته‌ها کوفتند و نشستیم دوباره جارچی جار زد و شیپورچیها
شیپور کشیدند نواب ولیعهد برخاسته خطبهٔ فصیح مفصل مشروحی در تهنیت
و تمجید ما خوانده و مردم دست زدند و همه بسلامت او نوشیدند و ما هم
جام شربتی بسلامتی ایشان خوردیم بار دیگر جارچی جار زد و شیپورچی
شیپور کشید گفتند لارد سالیزبوری صدر اعظم میخواهد خطبه بخواند همه ساکت
شدند لرد سالیزبوری برخاست و از حقوق خطبهٔ غرّاء مفصل مشروحی
در پلتیک دوستانه آمیز انگلیس با دول خارجه بیان کرد در خطبهٔ او
خیلی مردم شادی کردند و همه تحسین می‌نمودند بعد از اتمام خطبه باز قدری که
گذشت برخاستیم با همراهان [illegible] اول باز دست زدند لرد میر و [illegible]

بود و سایرین از عقب از تالار بیرون آمدیم و باز همان تشریفات
وقت آمدن و اشراف در جلو ما بودند تا دم چهار اسبه هم از جلو ما
میرفتند آمدیم باطاق اولی قدری راه رفته چیزی خوردیم سیگار
کشیدیم و با نواب ولیعهد آمدیم بیرون توی کالسکه نشستیم راندیم
برای منزل راهی که امروز رفتیم و مراجعت نمودیم از این قرار
است از عمارت لوکیگام به پارک سنت جیمس و کوچه پال مال
که محل جمیع کلوبهای مشهور لندن است و از آنجا به میدان ترافالگار
و کوچه استرند تا بسیته و گیلدهال رسیدیم و در مراجعت از گیلدهال
به امبنکمنت که لب رودخانه است و کوچه پارلمنت که محل عمارتهای
بزرگ است و از آنجا به سنت جیمس پارک و از آنجا به بکیگام
پالس آمدیم اسم پارک بزرگ که متصل به هاید پارک است گرین پارک
است باز در مراجعت همان طور جمعیت مثل اول ایستاده
بودند وقت رفتن بسیته از پهلوی کلیسای سنت پل گذشتیم
این کلیسا بقدری بزرگست که بی‌بزرگی و ارتفاع گنبد دو سه تا
بیت طهران بلکه بطرفی از گنبد دو شاه بیشتر بنظر می‌آید خلاصه
رسیدیم بمنزل با نواب ولیعهد دست داده خداحافظی کردیم
رفتند ما آمدیم باطاق خودمان قدری راحت کرده

و ناظم الدوله توی کالسکه نشسته راندیم برای سفارت خانه ایران
که منزل ناظم الدوله است از هاید پارک کینسینگطن پارک گذشتیم
و از خیابان آخر محلات شهر رفته رسیدیم بخانه میرزا ملکم خان ناظم الدوله
منزل او در محله آخر شهر است اما محله پرتگلفی است تمام خانه ها جلوش
باغچه پر از گل دارد محله با صفائی است خانه ناظم الدوله هم خانه خوبیست
باغچه پر گل و اطاقهای خوب و اسباب های ممتاز دارد عصرانه و میوه جات
خوب حاضر کرده بود قدری میوه خوردیم زن و دخترهایش را بحضور
آورد معرفی کرد سه دختر دارد دختر کوچکش که شش سال است
خیلی خوش صحبت و با مزه است قدری نشسته بعد مراجعت بمنزل
کردیم قدری راحت کرده بعد با امین السلطان و معیر و مهد و [illegible]
بکالسکه نشسته رفتیم بمنزل لرد گدوکان مهردار اعلیحضرت پادشاه
انگلستان که در آنجا بصرف شام مهمان بودیم بعضی دیگر از ملتزمین
با هم همراه بودند رسیدیم بمنزل لرد پیاده شدیم خود لرد و با زوجه اش
تا دم در باستقبال آمده بودند دست داده رفتیم بالا داخل عمارت شدیم
تمام این عمارت از دیوارها و پله ها از سنگ مرمر ایطالیائی است
که سفید است و رگ سیاهی دارد اطاقهای بسیار خوب تو در توی
عالی با مبلهای بسیار خوب داشت نواب ولیعهد هم آنجا بودند دست داده

تعارف کردیم لرد سالیزبوری و بعضی از اعاظم شهر هم با زنهای ایشان
حضور داشتند قدری توی اطاقها راه رفته و صحبت کرده بعد آمدیم سر شام
تمام این عمارت پر از گل است اطاق شام هم میز بسیار خوب چیده
و بگلهای زیاد زینت داده بودند بقدر سی نفر سر میز بودند هر یک
در جای خود نشستیم دست راست من زوجهٔ لرد سالیزبوری و دست
چپ زوجهٔ لرد گرد و کان نشسته بودند زوجهٔ لرد سالیزبوری زنی کوتاه
قد و بسیار محترم و پلتیک دان و عاقل و زیرک است خلاصه شام
خورده بعد آمدیم باطاق دیگر قهوه خوردیم و سیگار کشیدیم و با یکان یکان
صحبت داشتیم بعد پائین آمده سوار کالسکه شده آمدیم منزل امشب
درین عمارت که منزل ماست بقدر هزار و پانصد نفر زن و مرد از اعاظم
و محترمین و وزراء و سفرای خارجه ببال و رقص مهمان هستند که باید
ما هم بآن مجلس برویم قدری که راحت شدیم وزیر دربار و الینبک
آقاسی باشی آمده عرض کردند که مهمانها حاضرند همانطور با عصا ها جلو ما
افتاده ما هم لباس تمام رسمی پوشیده بقدر پانزده نفر هم از همراهان
ما لباس رسمی پوشیده از پله ها بالا رفتیم تمام اطاقها و تالارها چراغها
برقی روشن و به مبلهای ممتاز آراسته و مزین بود نواب ولیعهد
جلو آمده با همدیگر دست دادیم بعد رفتیم توی اطاق دیگری که زوجهٔ

نواب ولیعهد هم آنجا بودند با زوجهٔ ولیعهد تعارف کرده بعد دست
بدست ایشان داده ایشیک آقاسی باشی ها از جلو ما و نواب ولیعهد
و سائر شاهزاده ها و شاهزاده خانمها از عقب ما حرکت کردند اطاق
با طاق و تالار به تالار از کوچه میان دو صف زن و مرد گذشته تا رسیدیم
بتالار بزرگ رقص این تالار بزرگ و سائر تالارها و اطاقها مملو از زن
و مرد بود این تالار رقص خیلی بزرگ است چراغهاے برقی زیاد دارد
یک بالکنی هم دارد که آنجا موزیک میزدند یک ارک خیلی بزرگے
هم در همین بالکن است که میگفتند پرنس البرت شوهر اعلیحضرت پادشاه
انگلستان در حیات خود درست کرده است و از وقتی که او فوت شده
دیگر کسے این ارک را نزده است خیلی ارک بزرگے اما موزیک میزدند
اگر بخواهیم اسامی این اشخاصے که در این تالار حاضر شده اند بنویسیم
یک کتاب مخصوصے میشود همین قدر می نویسیم که تمام اعاظم و معتبرین رجال
دولت انگلیس و وزراے محترم منصوب و معزول از مرد و زن حاضر بودند
و تمام زن ها سینه هاشان لخت و مکشوف بود و همه خود را با لباسهاے مکمل لیان
و جواهر هاے نفیس زینت کرده بودند که تمام اطاق و تالار را پر لیان پر کرده
بود بالاے این تالار یک شاه نشینے است دو سه پله میخورد و در آنجا چند
صندلی براے ما گذارده بودند رفتیم نشستیم نواب ولیعهد و زوجهٔ ولیعهد

وشاهزادها هم آمده نشستند جلوها هم بیک اندازه از تالار برای
رقص باز بود قدری که نشستند نواب ولیعهد وزوجهٔ ولیعهد و پسرها
و دخترهای ایشان و سایر شاهزاده خانمها برخاستند برای
رقص قدری که رقص کردند آمدند نشستند خستگی گرفته دوباره برخاسته
مشغول رقص شدند باز نشسته قدری خستگی گرفته باز خاسته رقصیدند
خلاصه بقدر دوازده مرتبه همین طوری رقص کردند و نشستند
هوای اطاق گرم بود و این تالار بزرگ هم از بوی عطر پر شده بود
این رقصهائیکه امشب کردند والس و پلگا و مزورکا و کادریل بود و بعد از
ده دوازده مجلس تمام شد برخاسته آمدیم باطاق دیگر که میزی برای
سوپه در انجا چیده بودند تمام مردم هم آنجا جمع شدند همین طور ایستاده
قدری چیز خوردیم و صحبت کردیم امشب سوای دوک دو کامبریج
و خواهر ایشان دوشس دوتک که مادر شان مرده است و درین مجلس
حاضر بودند دیگر هم شاهزادگان و اعاظم و رجال دولت انگلیس از زن
و مرد حاضر بودند خلاصه چون من خسته بودم با زوجهٔ نواب ولیعهد دست
داده خود نواب ولیعهد هم تا در سبب پله بمشایعت ما آمده از انجا با ایشان
تعارف کرده به منزل خودمان آمدیم و خوابیدیم اما نواب ولیعهد و سایرین
دوباره برگشتند بهمان تالار بال که برقصند و تا دو ساعت دیگر مشغول خواهند

بود بسیارے از مهانها هم هنوز تازه می آمدند و تا هوا روشن بود اینها میرقصیدند - روز پنجشنبه پنجم امروز پنجساعت و نیم از ظهر گذشته باید بخانهٔ نواب ولیعهد برویم - هوای لندن غالباً ابر و تیره است و کمتر آفتاب دیده میشود امروز را تا بعد از ظهر ملاقات رسمانه نداشتیم نهار را در منزل خورده بعد از نهار فرمودیم و کالسکه حاضر کردند که بباغ وحش برویم چون در سفر اول هم که بلندن آمدیم همین باغ وحش رفته بودیم میخواستیم به بینیم درین سفر تازه چه دارد من بالمره در خش مهان دار دوم در یک کالسکه نشسته بعضے ملتزمین هم در کالسکه هاے دیگر سوار شده راندیم براے باغ وحش رسیدیم به ریجنس پارک که باغ وحش توی این پارک است پارک بزرگیست امّا در آخر هاے شهر واقع است کسے از اهل شهر باین پارک نمی آید مگر اشخاصے که در آخر هاے شهر خانه دارند و بچه ها براے بازی زیاد باین پارک می آیند بخصوص بچه هاے که بالنسبه بزرگتر هستند بازی مخصوصے در این جا می کنند که اسمش کرکیت است بعد داخل باغ وحش شدیم زن و مرد زیادے در باغ بود و هر کجا ما میرفتیم دور ما جمع می شدند و دختر هاے خوشگل توی آنها خیلے بودند و یک قفس سباع رفتیم هفت هشت شیر و پلنگ بود و فیل هم بود که روے آنها تخت زده اند و هر کس میخواست پول میداد و سوار میشد

توی باغ میگشت بعد رفتیم پهلوی شیر آبی که در توی حوضی بود
همینکه از دور ماهی بآن نشان میدادند می پرید و از روی هوا با آن دست
و پای گوشتی میگرفت بعد ماهی را بالاخانه آنجا برده میگذاشتند
شیر آبی بالا میرفت و ماهی را خورده دوباره از همانجا توی آب پلنگ
ببر و دیگر انواع میمونها و شکارها و مرغها و طوطیهای مختلف و سایر
حیوانات مثل باغهای وحش دیگر که دیده بودیم زیاد داشت مار بزرگ
در اینجا دیدیم که در اکواریم برلن همچنین ماری ندیده بودیم قطر تنش باندازه
ساقه چنار بزرگ و طولش ده ذرع بود و همچو اژدهائی در هیچ جا دیده
نشده بود یک شمپانزه یعنی میمون بزرگ هم داشت قدری
کوچکتر از شمپانزه باغ وحش برلن بود و خیلی شمپانزه عجیب خلقتی بود
صورتش شبیه خواجهای سیاه چاق است تقا و [illegible] که با آنها وار دارد [illegible]
که حرف نمیزند [illegible] این باغ وحش یک پیر مرد ریش سفیدی و دیگری
مرد قد بلندی ریش سفید و سیاه دارد [illegible] جانورها [illegible]
میدادند و [illegible] چون [illegible] [illegible]
[illegible] تماشای [illegible] [illegible]
[illegible] استریت گذشته [illegible]
[illegible] است مثل [illegible] استریت است [illegible]

خیلی پاکیزه و وسیع است درحقیقة بازاری است از دو طرف
دکانهای عالی با اسقف زیاد دارد و جمعیت آینده و رونده بقدری
است که حساب ندارد در جلو دکانها جمعیت زیاد ایستاده بود و در پیاده رو
کوچه متصل پیاده ها می آیند و میروند و در وسط کالسکه داراده و امنیبوس
بقدری است که زمین کوچه پیدا نیست و شخص تعجب میکند که چگونه اینها
از یکدیگر میگذرند و محال است در این کوچها کالسکه بتواند تند برود با
وجود اینکه آهسته میروند اگر مهارت کالسکچیها و قدرت پلیس این
شهر نباشد روزی هزار حادثه رو میدهد قدرت پلیس بطوری است
که بیک اشاره دست جلو تمام را نگاه میدارد و کالسکه هر کس باشد
فوراً می ایستد در کوچه پیکادلی هم جمعیت زیاد است اما نه باین قدر که
در ریجنس استریت دیدم تماشای اینجا را شخص در کالسکه نباید
بکند چرا که در کالسکه متصل متوحش است که مبادا اتصادفی بشود و حادثه
اتفاق افتد اگر آدم در کناری بایستد و تماشا کند سیاحت غریبی
دارد از باغ وحش مراجعت بمنزل کردم قدری راحت کرده بعد
کالسکه حاضر کردند سوار شده و بباغ نواب ولیعهد رفتیم رسیدیم
بخانه نواب ولیعهد استقبال کردند با ایشان رفتیم اعلیحضرت
پادشاه انگلستان را که در آنجا بودند ملاقات کردیم در جلو در کوچکی که

در میان باغ روی چمن زده بودند خانواده سلطنت هم آنجا بودند
باغ بسیار باصفائی است زمین چمن مثل مخمل و روی آن گل کاری
های خوب و درختهای تکتک و در قطعات چمن چادرهای
کوچک تکتک بجهت واردین و مهمانها زده بودند یک چادر بزرگی هم
در کنار زده بودند که مهمانها در آنجا عصرانه بخورند میز بزرگی از عصرانه
ترتیب داده بودند البته بقدر دو هزار زن و مرد و دختر از خانواده
شاهزادگان و نجبا و اعیان و وزرا و سفرا بر حسب دعوت در این باغ
حضور داشتند که اگر بخواهیم تفصیل بنویسیم کتابی میشود بعد با
دو پسر نواب ولیعهد قدری در باغ گردش کردیم بطوریکه از
میان جمعیت میرفتیم زن و مرد راه و کوچه باز میکردند میرزا
ملکم خان ناظم الدوله که همراه ما بود بعضی را برای ما معرفی میکرد
و ما با آنها دست داده تعارف و صحبت میکردیم قدری هم در چادر
چادر بزرگ که میز عصرانه گذاشته بودند ایستاده بعد در چادر کوچکی که
در گوشه بود قدری نشستیم پسر کنت دپاری که نوه لوئی فیلیپ
پادشاه فرانسه را هم که حالا در انگلیس متوقف و پدرش به اسپانیا
رفته است در آنجا دیدیم آدم با شعوری است قدری صحبت کردیم بعد
آمدیم نزد اعلیحضرت پادشاه پهلوی ایشان نشستیم قدری

با ایشان صحبت داشتیم بعد اعلیحضرت پادشاه قیصر و پیندز و رمراجعت کردند و ما هم گردش کنان تا دم در باغ آمدیم که مراجعت کنیم پیر دوک د من پانسیه را که اصلا از شاهزاده های خانواده لوی فلیپ پادشاه فرانسه است والحال از شاهزادگان اسپانیا محسوب میشود دراینجا دیدم جوان است اما علیل وضعیف البنیه بطوری که نمیتوانست بایستد پدرش اینجا نیست دختر ایزابل ملکه سابق اسپانیول زن اوست او هم حاضر بود با او صحبت کرده احوال ایزابل ملکه را پرسیدم بعد آمدیم بمنزل شب را باید برویم به تیاتر ۲ پیین اینجا را اسانسو نها اجاره کرده و اسباب تشریفات فراهم آورده مخصوصا برای امشب که ما آنجا برویم سوبه حاضر کرده اند.

در ساعت ۹ و نیم رفتیم به تیاتر باز در راه همان طور جمعیت از زن و مرد بود هورا می کشیدند و ما با دست با مردم تعارف میکردیم تا به تیاتر رسیدیم نواب ولیعهد و زوجه ایشان و پسرها و دخترها ایشان و وزراء و اعیان انگلیس و سفرای خارجه و معتبرین شهر از زن و مرد در آنجا بودند مجلس رسمی نبود اما لباس نیم رسمی پوشیده بودند زنها باز همانطور بالباس شب که سینه و ساعد شان باز بود و جواهر زیاد زده آمده بودند با گل و دسته های گل تمام لژ ها را معطر و مزین کرده بودند

از ملتزمین ما هم امین السلطان و عزیز السلطان و جمعی دیگر حاضر بودند
وضع این تیاتر در خیلی به تیاتر ها ندارد خیلی بزرگ است و همه
مطلا است داخل آنهم خیلی مزین است و بعضی از جاها سنگ مرمر
کار کرده اند با الکتریسیته روشن می شود و پنج مرتبه دارد مرتبهٔ اول از
زمین بلند نیست و بهم ستون دارد و در عقب خیلی جا دارد
در حقیقت مثل این است که سایر مرتبه ها معلق باشد آن زیر صندلیهای
زیاد گذاشته اند مرتبه های دیگر بالای این مرتبه است مرتبه
تحتانی و دیگر لژ ندارد و دوره بهم متصل است مگر در بعضی جاها از تخته فاصله
فیمابین ساخته اند جائی که ما نشسته ایم خیلی وسیع است عقب آن
پله ها دارد که مردم پشت سر ما نشسته بودند تمام زن و مرد نجبا در آنجا بودند
برای ما در جلو صندلیها گذارده بودند که با نواب ولیعهد و زوجهٔ ایشان
و شاهزادها روی صندلیها نشستیم پرده ها و بازی امشب خیلی تماشا
داشت البته قریب سی صد نفر رقاص از دختر و پسر و زن و مرد
و دختر های کوچک بودند که همه لباسهای بسیار فاخر مشعشع رنگارنگ
پوشیده بودند و البته چهل پنجاه هزار تومان خرج آنها شده بود
هر دفعه که پرده می افتاد لباسهار اعوض کرده لباسی بهتر و رنگین تر
از اول می پوشیدند بسیار خوب رقصیدند در یک پرده که رقاصها

و بازیگرها معلق میزدند لوطیها و بازیگرها بواسطه حضور خانمهای معتبر لباس
چسپان پوشیده با قبای سیاه معلق میزدند خیلی غریب بود با این
لباسهای سنگین اینطور معلق زدن را در هیچ سیرک ندیده بودم بعد
ستونهای بلند نصب کرده طنابها معلق بآنها بسته بودند زنهای بازیگر
آمده از طنابها بالا میرفتند و چرخ میخوردند در همان بین طناب دیگر
جستن کرده آن طناب را میگرفتند و چرخ میزدند هیچ میمون نمیتواند
اینطور کارها بکند خیلی تماشا داشت اما ما خسته شده بودیم چرا که قریب
دو ساعت و نیم آنجا نشسته بودیم مثل تیاترهای دیگر نبود که بعد از
افتادن پرده برخاسته بیرون برویم و شربت خورده راحتی
کنیم متصل دریک جا نشسته بودیم خلاصه بعد از اتمام تیاتر برخاسته
از پله ها بالا رفتیم جائی بود وسیع و مدور در انجا سوپه حاضر
کرده بودند در وسط میز بزرگی بود ما با خانوادهٔ سلطنت آنجا نشستیم
سائرین در سر میزهای مدور کوچک که در اطراف گذاشته بودند نشستند
تمام اشخاصی که در تیاتر بودند سوپه خوردند بعد از سوپه که مدتی از نصف شب
گذشته بود به منزل آمده خوابیدیم - روز جمعه ششم امروز صبح
جنرال انگلیس درهمین پارک جلو منزل ما یک توپی آورده بود که بشهر
ما برسانند رفتیم تماشا کردیم توپیست که مخترع آن حکیم ..... است

است و این توپ هم باسم همین شخص موسوم و معروف است
توپ بسیار عجیبی است لوله دارد که در زیر آن تعبیه آئینه کرده اند
تا بواسطه تیر انداز می گرم نشود و در صفحه خارج چهار صد فشنگ میگذارند
و در زیر توپ خزانه دارد که آن صفحه را آنجا گذاشته و یک صندلی در پشت
سر دارد که روی آن می نشینند قراول میرود و دست بآنجا میگذارد
متصل فشنگهای فلزی که در صفحه زیر توپ جا دارد خالی میشود و لاشهای
فشنگ از زیر میریزد فشنگها هم مثل فشنگ مارتینی است ما خود مان
انداختیم عزیز السلطان و مجد الدوله هم دو سه تیر انداختند خیلی
تماشا داشت امروز یک ساعت قبل از ظهر باید برویم باسب دوانی
ونهار را هم در اینجا بخوریم در وقت معین باسر درمند ولف سوار کالسکه
شده رفتیم از دم پارلیمنت گذشته بگار راه آهن که باید باسب دوانی
برود رسیدیم ترن حاضر بود نواب ولیعهد و دو پسر شان
دلارلنسون هم در گار حاضر بودند ما هم به ترن نشسته صحبت کنان
رفتیم ترن خیلی تند میرفت رسیدیم بقصبه استرابری هیل در انجا
قدری ترن زیست کرد نواب ولیعهد می گفتند چرا ترن الیتاد
بنا نبود توقف کند بعد راه را عوض کرده ترن بطرف اسب دوانی
آمد و در گار پیاده شدیم دم گار یک دالان مسقفی بود که از دو سمت

ستون داشت و یک دیوار چوبی هم بود مابین این دیوار و این دالان
همه گلکاری است این دالان هم خیلی طولانی است و تمام طول
این دالان را بیرق زده اند قریب هزار قدم که رفتیم رسیدیم باسب
دوانی که اسم این محل اسب دوانی کمپتن پارک است بالاخانه
دیدیم که مخصوص ما درهمین ایام ساخته و در ظرف ده بیست روز باتمام رسانیده
اند سایر بالاخانه های قدیمی ساز هم در جلو بترتیب دیده می شد
از پله ها بالا رفتیم بالاخانه منظر بسیار خوشی بچمن باصفائی که در جلو است
دارد از زن و مرد اعیان و محترمین خیلی باسب دوانی آمده بودند مردم
متفرقه تماشائی هم بسیار بودند خصوصاً در انجائیکه سر اسبها شرط
می بستند جمعیت و قال و مقال غریبی بود یک نصف دوره اسب
دواندند هفت هشت اسب بود و تقریباً نصف دوره اینجا از نزدیک
قریه اکبرآباد تا پای پله عمارت اسب دوانی طهران است بعد گفتند
فلان اسب پیش آمد ما برخاسته چند پله بالاتر رفته وارد اطاقی شدیم
که نهار حاضر کرده بودند نهار خوردیم نواب ولیعهد و اعاظم رجال هم در
سر نهار بودند بعد از نهار باطاق اول برگشتیم یک دور دیگر اسب
دواندند بعد نواب ولیعهد گفتند برویم پائین از نزدیک اسبها را
تماشا کنیم آمدیم پائین جائیکه سوارها اسبهارا از جلو ما گذراندند

اسبها و مادیان های خوب بود بعد از تماشا دوباره بالا رفتیم یک دور دیگر هم دواندند یازده دور باقی مانده بود چون ما خیال حمام داشتیم برخاسته با نواب ولیعهد پائین آمدیم بهمان دالان که اول رسیده بودیم آمده سوار کالسکه راه آهن شده بلندن مراجعت کردیم در کار نواب ولیعهد از ما جدا شده رفتند و ما با سردرومند ولف و ناظم الدوله سوار کالسکه شده بمنزل آمدیم در ساعت شش و نیم بعد از ظهر باید بخانه لرد روزبری بمهانی و صرف شام برویم در ساعت معین با امین السلطان و سردرومند ولف و ناظم الدوله و بعضی دیگر از ملتزمین رکاب خودمان بخانه لرد روزبری رفتیم لرد روزبری از فرقه لیبرال و از دستهٔ وزارت مسیو گلادستون است که ضد با دستهٔ وزارت حالیه است. جوانیست خوش شرو و کوتاه قد ریش و سبیل را می تراشد خلاصه وارد خانهٔ او شدیم خانه ساده ایست اما خیلی خوب است از در که داخل شدیم جلو خانی داشت سه پله در جلو عمارت بود که بمنزلهٔ فضا و حیاط خانه بود اما در مرتبهٔ بالا واقع بود نواب ولیعهد انگلیس و دوک دوچامبرلن و مسیو گلادستون و لرد گرانویل و لارنسون و یکنفر شاعر معروف و یک نقاش پیرمرد بلند قامت که یک پرده صورت گلادستون را خیلی خوب ساخته بود و در همین عمارت

نصب کرده بودند که بهترین نقاشیهاے لندن است وجمعے دیگر
از معارف ومعتبرین شهر همه دراطاق ایستاده بودند تمام اهل مجلس
مرد بودند زن هیچ نبود از این اطاق باطاق دیگر که میز شام چیده بودند
رفته نشستیم زیاده از سی نفر بودند بهمه جهت در سر میز نبودند مسیو گلادستون
دست راست ما ولرد روزبری دست چپ ما ونواب ولیعهد و
لرد کرانویل روبروے ما نشسته بودند از ملتزمین ما هم امین السلطان
و دو سه نفر دیگر بودند شام که تمام شد برخاسته از اینجا رفتیم به آلبرت هال
نواب ولیعهد پیشتر با نجا رفته بودند که آنجا را منظم کنند آلبرت هال محوطه
وسیعه است وگنبد بزرگے دارد وتفصیل آلبرت هال همان است
که در روزنامهٔ سفر سابق نوشته ایم در مرتبهٔ بالاے آن که فوق همه
مراتب است ستونها دارد وایوانے جلو آمده در باقی طبقات همه محوطه
دوره جاے نشستن دارد وصندلیها گذاشته ومردم نشسته اند
زمین ومرتبه هاے بالا وپائین همه پر از جمعیت زن ومرد بود نواب
ولیعهد وزوجهٔ ولیعهد ودخترها وپسرهاے ایشان وجمعے دیگر از
شاهزاده خانمها جلو آمده مارا بسطح زمین آلبرت هال برده میان مردم
صندلی براے ما خودشان گذاشته بودند نشستیم هواے اینجا خیلے گرم
بود خواننده زیادے آواز خواندند اول یک مرد ودو زن خواندند

بعد یکیک هم خیلی خواندند و دسته دسته هم بطور اجتماع میخواندند قریب پانصد نفر
خواننده بودند مدتی طول کشید تا خواندنگی تمام شد ارگ بزرگی هم در آنجا بود
ماهم با اینکه از گرما قدری صدمه میخوردیم تا آخر مجلس نشستیم بعد از
تمام بیرون آمده سوار کالسکه شده مراجعت بمنزل کردیم و بعد از شام
خوابیدیم امشب در سر شام لرد ورزبری پارچهای یخ بزرگ
مخروطی خیلی صاف و شفاف بود پرسیدیم اینها را از کجا
می آورند گفت از دریاچهای شمالی ینگی دنیا که طبیعةً منجمد میشود
بریده و حمل بکشتی کرده بلندن می آورند. روز شنبه هفتم صبح برخاسته
بحمام رفتیم حمام ترکی است بسیار خوب حمامی بود از حمام بیرون
آمدیم بمنزل آمده نهار خوردیم ناظم الدوله عرض کرد که قونسول ایران
که از اهل انگلیس است یک توپی پیشکش کرده و در پارک جلو عمارت
حاضر نموده است که شلیک را بسازند و چند نفر عکاس هم حاضر شده اند
که عکس ما را بیندازند بعد از نهار بپارک رفته توپ را دیدیم توپ خوبی
است از سیستم مکسیم که روز پیش دیده بودیم بهتر. اما آنهم بی‌عیب نیست
و حسنش این است که یک جعبه گردی ساخته و میان آن فشنگها چیده اند
وسط توپ هم یک جای تعبیه کرده اند که این جعبه را در آنجا میگذارند
و در پشت توپ یک دستگیره قرار داده که میگردانند شلیک بسازند

وستی بهمان وضع توپ بکسیم فشنگها خالی میشود و چند تیر انداختند تماشا کردیم بعد آمدیم باطاق امروز بخانه دوک دکامبریج و مسیو گلادستون لرد کرانویل باید برویم سوار شده از کوچهای معروف لندن که سابق دیده بودیم و بسیاری از کوچهای دیگر پیچ و خم گذشته تا رسیدیم - بخانه دوک دکامبریج از آنجا گذشته بخانه لرد کرانویل رسیدیم - لرد کرانویل از دسته لیبرال است و یک وقتی وزیر امور خارجه بوده است زن و دختر ها و پسرهای او هم ملاقات شدند دو دختر بسیار خوشگل دو پسر بسن پنج شش ساله دارد قدری نشسته بعد برخاسته پائین آمدیم سوار شده رفتیم بخانه مسیو گلادستون بعد مراجعت بمنزل کردیم دوک دوسوترلاند امروز بدیدن ما آمده بود او را ملاقات کردیم در سفر سابق که ما بانگلیس آمدیم روزی در ترنتام که ییلاق دوک مشار الیه است مهمان او شدیم در آن سال که او را دیدیم اگر چه ریش داشت اما خوشگل و جوانی بلند بالا بود امروز دیدم پیر شده است قدری صحبت کردیم پس از رفتن او عکاس ها آمدند اول عکاس انگلیسی عکسی از ما انداخت بعد یک عکاس بلژیکی آمد او هم عکس ما را انداخت ساعت شش و نیم بعد از ظهر باید برویم - کریستال پاله که بصرف شام و تماشای آتشبازی مهمان نواب ولیعهد هستیم

در ساعت معین سوار کالسکه شده به کریستال پاله رفتیم امین السلطان و بعضی دیگر از ملتزمین هم در رکاب ما بودند از منزل ما تا کریستال پاله دو فرسنگ راه است مثل از طهران تا صاحبقرانیه شمیران کریستال پاله عمارتی است از بلور اول اکسپوزیسیونی که در فرنگ از برای متاع باز نمودند در اینجا بوده بعد از آن این عمارت را منهدم نساخته و بهمان حالت نگاهداشته اند وقتی به در عمارت رسیدیم دیدیم مردم ده پشته و بیست پشته ایستاده اند و همینطور تا دم کریستال پاله جمعیت بود بدون اغراق قریب سه لک نفر ایستاده بودند در این خط راه از طرفین منظر و محلی نبود که پشت در پشت آدم نه ایستاده باشد تمام این مردم با لباسهای تمیز قشنگ بودند البته چهل هزار نفر از این جمعیت دختر از چهار ساله الی هفده ساله بودند و رسم دخترها این است که تا شوهر نکرده اند باید موی سرشان را نبافته بهمان حالت طبیعی مثل موی سر در اوپش افشان و آبگذارند از تمام این جمعیت از درب عمارت الی کریستال پاله علی الاتصال صدای هورا بلند بود و دستمال ها تکان میدادند و زنها بچه های خود را که کوچک بودند سر دست بلند میکردند و تکان میدادند از هر سوراخی که دیده می شد دو سه دستمال تکان میخورد کالسکه ما هم آرام میرفت و جواب احترامات و تعظیمات آنها را میدادیم

تا رسیدیم بعمارت کریستال پالہ نواب ولیعهد و زوجه الیشان واشراف واعیان همه حاضر بودند داخل بچند دالان شدیم که اکسپو زیسیون گل سرخ بود قریب بدو هزار قسم گل سرخ بانواع مختلف ملاحظه کردیم گل بود باندازهٔ یک دوری زوجهٔ نواب ولیعهد یک گل بما دادند بسینه زدیم و همچنین بعضی درختهای میوهٔ مجلسی از قبیل شفتیل و آلو بالو و گیلاس دیده شد که همه پربار بود خیلی خوب تربیت کرده بودند در اینجا هم که از کالسکه پیاده شدیم قریب بصد هزار نفر جمعیت ایستاده بودند بعد از تماشای گلها دست بدست زوجهٔ نواب ولیعهد داده وارد اصل تالار شدیم در اینجا هم قریب بدویست هزار نفر جمعیت بود که همه شاه سلامت باد میگفتند و هورا می کشیدند تماشاکنان میرفتیم تا رسیدیم بگنبد بلندی که در وسط این عمارت است در اینجا کنسر ساز و آواز است صندلی بسیار گذاشته و مردم جا گرفته بودند قریب به پنجاه هزار نفر جمعیت در این محوطه بود در راه پله را گرفته رفتیم بالا بجائیکه برای ما انتخاب کرده بودند قدری تماشا کردیم یک ارگ بزرگ خوابی هم در اینجا بود بعد از آنجا رفتیم بیک بالکنی که منظر بباغ و عمارت داشت در این باغ هم قریب بصد هزار نفر جمعیت بود که مثل دریا موج میزدند فوارهای بلند خوب دیده شده اما آب این فوارها همیشه نمیجهد هر وقت بخواهند آب می اندازند و نمیجهد یک.

دو عمارت بزرگ که از روے آنہا آب می میریخت خلاصہ تماشاے زیاد
که دیدیم و آن گلے که در سینہ داشتیم از بالکن بمیان آن جمعیت انداختیم
قریب ده ہزار نفر براے ربودن آن گل ہجوم آوردند و از دست یکدیگر
گل را میربودند در حقیقت اینہم اظہار یکنوع احترامے بجا بود دیگر بارہ یکدسته
گلے گرفته انداختیم باز ہمان حالت از دحام از دست یکدیگر میربودند
ستے پرہاے گلہا که روے زمین ریخته بود جمع میکردند و میبردند
خیلے تماشا کرده بعد آمدیم پلہٖ اوّلے که ذکر کردیم نشستیم این لٹرو
بروے این کیتسرو مجمع مردم است فرستے آوردند در وسط انداختند
اوّل یکدسته بازیگر که جست و خیز میکردند و معلق میزدند آمدند آقا این
جست و خیز را مثل جست و خیزہاے دیگر نمی توان گفت بلکه نوعے از
سحر است. مثلاً سه نفر آدم روے یکدیگر ایستادند و یک نفر در
بالاے آن سه نفر سرش را بسر آن شخص بالاے گذاشته پاہا را
ہوا کرده بود دیگر پنج نفر ژاپونی بودند که این ہا شباہت بترکمان
داشتند بند بازیہاے غریب و عجیب کردند علی الخصوص یک پسر
شش ساله از انہا که خیلے قابل بود کارہاے بسیار عجیب کرد بعد
سه فیل آوردند معلومات این فیلہا آن بود که اولاً ساز میزدند و می
رقصیدند بعد بازی الاکلنگ کردند در یک سر چوب یک فیل نشست

و طرف دیگر یکفیل و بازی کردند بعد یکفیل سوار و نوسپید شد و باخرطوم سکان آنرا گرفته بهر طرف میل داشت میگردید و ازین قبیل بازیهای غریب دیگر هم کردند بعد برخاسته آمدیم سر شام دست چپ ما زوجه نواب ولیعهد و دست راست ما دختر نواب ولیعهد و دیگرو کا خود ولیعهد نشسته عزیز السلطان هم بود بعد از شام برخاسته آمدیم برای تماشای چراغان و آتشبازی در همان بالکن ایستادیم در جلو بالکن چراغان خیلی مفصلی بود فواره های حوض را هم آب انداخته و یک آتشبازی بسیار مفصل خوبی کرده بودند که در هیچ جا باین خوبی ندیده بودم خصوص از نگهای خیلی قشنگ داشت مثلاً صورت ما را ساخته بودند و بواسطهٔ سیم تلگراف که سرش در بالکن بود ما باید آتشش بگیریم این بود که با عرض کردند سیم را پیچ دادیم که فوراً آتش گرفت و صورت ما در آمد که یکبار بقدر دویست هزار نفر هورا کشیدند و شاه شاه میگفتند و کف میزدند دیگر یکدو شیر و خورشید از آتشبازی ساخته بودند که بسیار خوب بود بعد دو خروس ساخته بودند که باهم جنگ میکردند تا یکی دیگری را کشت همچنین دو آدم بودند که با شمشیر جنگ میکردند و یکی دیگری را بقتل رسانید بهمه جهت آتشبازی بسیار ممتازی بود و باز از عجائب حرکات و حالات همان فیلها است که مثل یک نوکر مطیع نسبت بآقای خود از صاحبانشان

فرمانبرداری و اطاعت میکردند و هرچه میگفت بجا می آوردند و این فیلها جثۀ بتفاوت بودند۔ یکے از انہا کوچک تر بود انواع اذیہا کے کردند خلاصہ آمدیم پائین و شتے باین عمارت آمدیم از طرف الہام برا وارد شدیم و حالا از طرف دیگر که عمارتے بوضع مصری ساخته بودند و مجسمۂ حضرت موسےٰ و بعضے تصاویر دیگر درانجا بود و حوضہا و فوارہاے خوب داشت مراجعت کردیم و ہمان قسم دست کادر دست زوجۂ نواب ولیعہد بود تا دم کالسکہ رسیدیم بانواب ولیعہد و زوجۂ ایشان دست داده خداحافظ کرده سوار کالسکہ شده آمدیم بمنزل خوابیدیم۔

اخلاق ناصری

مقالهٔ اولی در تهذیب اخلاق

وآن مشتمل است بر دو قسم مبادی و مقاصد قسم اول در مبادی وآن مشتمل است بر هفت فصل فصل اول در معرفت موضوع و مبادی این نوع هر علمی را موضوعی بود که دران علم بحث ازان کنند چنانکه بدن انسان از جهت بیماری و تندرستی علم طب را و مقدار علم هندسه را و مبادی آن بود که اگر واضح نبود در علمی دیگر بمرتبه بلندتر ازان علم مبرهن شده باشد و دران علم مسلم باید داشت چنانکه از مبادی علم طب باشد که عناصر چهار بیش نیست چه این مسئله در علم طبیعی مبرهن شود طبیب را از صاحب علم طبیعی فرا باید گرفت و در علم خویش مسلم شمرد و همچنین از مبادی علم هندسه بود که از مقادیر متصلهٔ قاره موجود است و انواع آن بیش نه خط و سطح و جسم چه این حکم در علم الهی که موسوم است بمابعد الطبیعة مقرر شود و مهندس را از صاحب آن علم قبول باید کرد و در علم خویش

استعمال باید کرد و علم ما بعد الطبیعة آنست که انتهاے همه علوم باوست
و اورا مبادی غیر مقدمات واضح نتواند بود و مسائلی بود که دران علم بحث ازان
کنند و خود تمامیت این علم بدان مقصور باشد و بیان این مقدمه در علم منطق
مستوفی آمده است و چون این نوع که دران شروع خواهد رفت
علمی است بآنکه نفس انسانی چگونه خلقی اکتساب تواند کرد که جملگی افعال
که بارادهٔ او ازو صادر شود جمیل و محمود بود پس موضوع این علم نفس انسانی
بود ازان جهت که ازو افعال جمیل و محمود یا قبیح و مذموم صادر تواند شد
بحسب ارادهٔ او و چنین بود اول باید که معلوم باشد که نفس انسانی
چیست و غایت کمال او در چیست و قوتهای او کدام است که چون
آنرا استعمال بر وجهی کند که باید کمالی و سعادتی که مطلوب است او
حاصل آید و آن چیست که عایق او باشد از وصول بدان کمال و بعبارت
تزکیه و تدسیهٔ او که موجب فلاح و خیبت او شود کدام است چنانکه
فرموده است عز اسمه و نفس و ما سویها فالهمها فجورها و تقویها قد افلح
من زکیها و قد خاب من دسیها و اکثر مبادی این علم تعلق بعلم طبیعی دارد و
موضع بیان این بر هان مسائل آن علم است اما از جهت آنکه این علم
و منفعت عام تر ازان علم است و از روی افاده حاصل تر جمال این
مقدمات بگلی آشکارا کردن مقتضی حسبان حجر ها الیان باشد پس

بر سبیل حکایت سخنے موجز که در استحضار تصورات این مطالب کافی بود تقریر داده آید و استیفاء بیان و تمامی برهان بموضع خویش حواله کرده شد و انشاء الله تعالے فصل دوم در معرفت نفس انسانی که آنرا نفس ناطقه نیز گویند نفس انسانی جوهر بسیط است که از شان او بود ادراک معقولات بذات خویش و تدبیر و تصرف او درین بدن محسوس که بیشتر مردم آن را انسان می گویند بتوسط قوی و آلات و آن جوهر نه جسم است و جسمانی و نه محسوس بیکے از حواس و درین مقام احتیاج افتد به بیان چند چیز تا این سخن تمام شود۔ اول اثبات وجود نفس دوم اثبات جوهریت او سوم اثبات بساطت او چهارم بیان آنکه جسم و جسمانی نیست۔ پنجم بیان آنکه مدرک بذات است و متصرف بآلات ششم آنکه محسوس نیست بیکے از حواس اما در مقام اول که مطلوب اثبات وجود نفس است بهیچ دلیل احتیاج نیست چه ظاهرترین و واضح ترین چیزها نزد هر یک عاقل ذات و حقیقت اوست بحدیکه خفته در خواب بیدار در بیداری و مست در مستی و هوشیار در هوشیاری از همه چیزها غافل تواند بود و از خودی خود غافل نتواند بود و چگونه صورت بندد که دلیل گویند بر هستی خود چه خاصیت دلیل آنست که واسطه شود مستدل را بمدلول رساند پس اگر بر هستی خود دلیل گفته آید دلیل واسطه شده باشد

میان یک چیز تنها پس خود را بخود رسانیده باشد و خود همیشه با خود بود پس دلیل گفتن بر خود هی خود محال و باطل باشد و اما در مقام دوم که مطلوب اثبات جوهریت نفس است گویم هر موجودیکه هست جز واجب الوجود تعالیٰ و تقدس یا جوهر است یا عرض بیانش بحسب این موضع آنست که هر موجودیکه هست یا وجود او به تبعیت موجود دیگر غیر او تواند بود که آن موجود بنفس خویش مستقل باشد مانند سیاهی که در جسم حال است وهیئت تخت که تبع وجود چوب است چه اگر جسم نبود سیاهی نتواند بود و اگر چوب یا آنچه بجای او بود نباشد صورت تخت نتواند بود و چنین موجود را عرض گویند یا چنین نبود بلکه او را بنفس خود بی تبعیت مستقلی دیگر استقلال تواند بود مانند جسم و چوب در مثال مذکور و آنرا جوهر خوانند و چون این قسمت مقرر شد گویم نشاید که ذات و حقیقت مردم عرض بود چه خاصیت عرض آنست که محمول و مقبول چیزی دیگر بود که آن چیز را بنفس خود استقلالی بود تا حامل و قابل آن عرض شود و درین صورت ذات مردم حامل و قابل صور معقولات و معانی مدرکات است و بهیوسته صورتی و معنی در وی متمثل می شود و دیگر اندر زائل و این خاصیت منافی عرضیت است پس نفس عرض نتواند بود و چون عرض نبوده معلوم شد که موجود یا جوهرست یا عرض پس

نفس جوهر بود واینست مطلوب و اما بیان بساطت او آنست که هر چه
موجود بود قابل تجزیه بود یا نبود آنچه قابل تجزیه نبود درین مقام
آنرا بسیط میخواهیم وآنچه قابل تجزیه بود آنرا مرکب پس گوئیم که نفس
تصور معنی واحد میکند چه هر چیز را بوحدت سلب وحدت حکم میکند
و خود هیچ کثرت را تصور نتوان کرد تا واحد را که جزو او بود تصور نکند
واگر نفس قابل انقسام بود از انقسام محل انقسام حال لازم آید پس معنی
واحد که درو حال بود هم قابل قسمت بوده باشد واین محال است چه
قابل قسمت واحد نبود پس لازم آید که نفس منقسم نشود یا تصور معنی
واحد نکند و چون بطلان قسم دوم ظاهر است پس مطلوب حق بود
و آن بساطت اوست و اما بیان آنکه نه جسم است و نه جسمانی آنست که
هر چه جسم است مرکب است و قابل انقسام و دلیل بران آنست که هر جسم
که فرض کنیم چون واسطه شود میان دو جسم دیگر که هر دو از دو طرف
مماس او شوند بضرورت آنچه بدان مماس یکطرف شود هم بدان مماس
طرف دیگر نتواند شد والا طرفین را تماس ممتنع کرده باشد پس
واسطه نبوده باشد و تداخل اجسام نیز لازم آید و چون مماس هر طرفی
بجزئی دیگر بود متجزی شده باشد و چون جسم مرکب است جسمانی
که محمول و مقبول اوست هم مرکب بود چه انقسام محل موجب انقسام

حال است پس ہیچ جسم وجسمانی بسیط نبود ما گفتہ ایم کہ نفس بسیط
است پس نفس جسم بود و نہ جسمانی وجہے دیگر ہیچ جسم قبول صورتے
نتواند کرد تا صورتیکہ پیش ازان داشتہ باشد از وزایل نشود مثلاً
جسمے کہ صورت تثلیث دارد تا آن صورت را باز نگذارد صورت تربیع
در و حال نتواند شد و یا پارۂ شمع کہ نقش مہرے قبول کردہ باشد
تا آن نقش از و برنخیزد نقش مہرے دیگر درو مصور نشود چہ اگر از نقش
اول ہنوز چیزے ماندہ باشد ہر دو نقش مختلط شوند و ہیچ کدام منقش
تمام نشود و این حکم در جملگی اجسام متمر و عام باشد و حال نفس بخلاف
اینست از بہر آنکہ چندانکہ صور معقولات ومحسوسات بر و طاری
پشود و یکے از پس دیگرے جملہ را قبول میکند بے آنکہ استدعاے
زوال صورت سابقہ کند بلکہ جملگی صور درو تام و کامل متمثل است
و ہرگز بجاے نمیرسد کہ از بسیاری صور کہ درو حاصل آید عاجز شود
از قبول صورتے دیگر بلکہ خود بسیارے صور در او معین اوست
بر آسانی قبول صور دیگر و ازینجا ست کہ مردم چندانکہ علوم وآداب
را مستجمع تر فہم وکیاست درو بیشتر و تعلیم و استفادہ را مستعد تر و
این خاصیت ضد خاصیت اجسام است پس نفس جسم نبود و وجہے دیگر
ہمچنین قبول اضداد بر یک جسم در یک حال محال بود چہ یک چیز

هم سفید و هم سیاه نتواند بود و هر کیفیتے که جسم را حاصل آید او را بسبب
طریان آن کیفیت صفتے حاصل شود چنانکه از حرارت حار شود
و از سواد اسود و حال نفس بخلاف این بود که هم صور اضداد و ر ود در
یک حال جمع آیند چنانکه تصور سیاهی و سفیدی کند در یک حال
و هم از تصور کیفیات و اعراض متکیف و متصف نشود بدان چه اگر بسیار
تصور حرارت کند حار نشود و اگر چند تصور طول وعرض کند طویل و
عریض نشود و بدین قیاس پس نفس جسم نبود وجهے دیگر قواے جسمانی
مائل ادراکات جسمانی و طالب لذات بدنی باشند چون میل باصره بادراک
صور نیکو و میل سامعه باستماع آوازهاے خوش و همچنین در قوت
شهوی که میل او بحصول لذت شهوت بود و قوت غضبی که شوق
او در وصول بکمال تغلب باشد و این قوی از ادراک مرادات
خویش مدد می یابند و کامل تر میشوند و نفس از غلبۂ امثال این معانی و
حصول مدرکات جسمانی ضعیف تر و ناقص تر میشود و از بهر آنکه چندانکه از
ممارست لذات و ملابست شهوات دور تر بود راههاے صحیح و معقولات
صریح او را ظاهر تر باشد و حرص و شرہ او بر معرفت حقائق
الهی و میل و انبعاث او بطلب امور شریف و باقی که از امور جسمانی
بلند تر بود زیاده باشد و این دلیلے واضح است بر آنکه نفس نه

جسم است و نه جسمانی چه هر چیز از جنس خویش قوت گیرد و از ضد ضعف پذیرد و نفس از استیلاء جسمانیات ضعیف تر می شود و با جتناب ازان قوت می یابد و جهی دیگر هر حسے جز محسوس خویش ادراک نتواند کرد چنانکه بصر جز از مدرکات بصری خبردار نبود و سمع بدون از آوازها در چیز ے دیگر نیابد و علیٰ ہذا ہیچ حس ادراک احساس خود نکند و نه ادراک آله احساس خود چنانکه باصره نه بینائی را بیند و نه چشم را ہیچ حس از غلطی که او را افتد متنبه نشود چنانکه چشم آفتاب راکه صد و شصت واند بار مانند زمین است بقدر بدستے می بیند و ازین تفاوت فاحش آگاہی نیابد و درختا ئے را که در کنار آب نگونسار می بیند ہرگز سبب و علت نگونساری آنرا بباصره نه بیند و ہمچنین در دیگر غلطہاے او و در دیگر حواس و نفس محسوسات ہمه حواس را بیک دفعه ادراک کند و حکم کند که این آواز از فلان مبصر می آید و این مبصر را آواز نه این آواز باشد و ہمچنین ادراک کند که قوت ہر حاسه چیست و آلهٔ او کدام است و اسباب و علل اغلاط حواس را استنباط کند و میان حق و باطل از احکام ایشان تمیز کند پس بعضے را تصدیق کند و بعضے را تکذیب و معلوم است که این علوم او را بتوسط حواس حاصل نیامده است چه آنچه حس را نبود

دیگرے ازو استفادہ نتواند کرد و چون حکم او مکذب حس بود آن حکم از حس نگرفتہ باشد پس ظاہر شد کہ نفس انسانی غیر حواس جسمانی است بل شریف تر ازآنست و مدرک کامل تر و اما آنکہ او را ادراک ذات است و تصرف بآلات از جہت آنکہ او خود را میداند و میداند کہ خود را میداند و نشاید کہ دانستن او خود را بآلتے بود کہ آن آلت میان او وذات او متوسط شدہ باشد و خود ہمین سبب راست کہ مدرک بآلہ خود را و آلہ خود را ادراک نمی تواند کرد چنانکہ گفتیم چہ آلہ میان او وذات او و میان او وذات خویش متوسط نتواند شد اینست مراد حکما ازآنچہ گویند کہ عاقل و عقل و معقول یکے است و تصرف نفس کہ بتوسط آلات است ظاہر است چہ احساس بحواس کند و تحریک بعضلات و اعصاب و تفصیل آن در علم طبیعی مقرر باشد و آنکہ محسوس نیست بحواس از جہت آنکہ حواس جز اجسام یا جسمانیات را ادراک نتواند کرد و نفس نہ جسم است و نہ جسمانی پس محسوس نبود اینست آنچہ مطلوب بود از تنبیہ بر حقیقت نفس بحسب این موضع و این قدر کفایت است در معرفت نفس ناطقہ و بباید دانست کہ نفس ناطقہ بعد از انحلال ترکیب بدن باقی ماند و مرگ را با فنا او طریقے نبود بلکہ بہیچ وجہ عدم برو جائز نبود و دلیل برین مطلوب آنست کہ ہر موجودیکہ

باقی باشد و فنا بر او روا بود بقا در او بفعل بود و فنا بقوه و چون چنین بود باید که محل بقا بفعل غیر محل فنا بقوه باشد چه اگر آنچیز که بقا در او بفعل بود اگر فنا هم در او بعینه بقوه بود لازم آید که چون فنا از قوه بفعل آید مستجمع بقا و فنا شده باشد در یک حال و این محال است پس باید که آنچه بقا در او بفعل بود غیر آن چیز بود که فنا در او بقوه بود و لامحاله باید که ملاقی او بود و الا این سخن که فنا در او بقوه است صحیح نبوده باشد چه اتصاف چیزی بامکان عدم چیزی دیگر که میان ایشان ملاقات نبود چون سواد و بیاض مثلاً صحیح نبود و اما با فرض ملاقات این اتصاف صحیح بود مانند اتصاف جسم بامکان عدم سواد یکه در و حال بود و ملاقات معنوی یا میان حال و محل تواند بود یا میان دو حال در یک محل و ملاقات دو حال در یک محل اتفاقی بود نه ضروری و در صورت مذکور ملاقات ضروری است پس ملاقات آنچه بقا در و بود بفعل و آنچه فنا در و بود بقوه بوجه حلول یکی در دیگری بود و نشاید که فنای محل در حال بقوه باشد چه بقای حال بعد از فنای محل ممتنع بود پس آنچه فنا در و بقوه بود محل او و آن موجود بود که بقا در و بفعل است و از اینجا معلوم شد که هر موجود باقی که فنا بر و صحیح بود در محل حال بود و حال یا صورت بود یا عرض پس فنا جز بر صورت یا بر عرض جائز نبود و ما درست کردیم که نفس

حال نیست در محل بلکہ جوہریست قائم بذات خویش نہ جسم و نہ جسمانی
پس فنا بروروا نبود و بانحلال ترکیب بدن منعدم نشود اگر کسے بطریق
استقراء نظر کند در احوال اجسام و تتبع امور ترکیب و تالیف اضداد
آن بفکر دقیق بتقدیم رساند و از علم کون و فساد با خبر بود او را معلوم
شود کہ ہیچ جسم کلی با عدم نمی شود بلکہ اعراض و اوضاع و ترکیبات
و تالیفات و صور و کیفیات بر یک موضوع مشترک یا یک
مادہ باقی متبدل میشود و حامل این احوال در ہمہ اوقات
بر قرار خویش باشد مثلاً آب ہوا شود و ہوا آتش و مادہ کہ
این سہ صورت بر وطاری میشود و بر سبیل بدل در ہر سہ حال موجود
بود والا نتوانستی گفت کہ آب ہوا شود و ہوا آتش چنانکہ اگر موجودے
باعدم شود و دیگرے در وجود آید کہ میان ایشان چیزے مشترک
نبود نتوان گفت کہ این موجود آن موجود شد و آن مادہ حامل قوت
قبول صور تنہا باشد و چون مواد جسمانی قابل فنا نیست جواہر مجردہ
کہ از دنس ہیولی مقدس شود اولی باشد بعدم قبول فنا و غرض
از بیان این قضیہ آنست کہ تا کسے را کہ در ین علم خوض نماید مقرر
باشد کہ بدن آلتے و آداتے است نفس را مانند آلات و ادوات
صناع و محترفہ را نہ چنانکہ جماعتے تصور کنند کہ بدن محل یا مکان اوست

چه نفس جسم وجسمانی نیست که بمحل ومکان تعلق تواند گرفت پس
قوت بدن نسبت بانفس چون قوت آلات بود باضافت باصحاب
صناعات واین معنی در کتب اهل نظر بشرح وبسط موشح باستشهاد
براهین حقیقی موجود است اینجا قدر اینجا کفایت بود۔

رقعات بیدل

۱- به نواب شکر الله خان

از تأمل حضرت حضور آن قدر بغیبت پیر دازند که خجلت تا یاد آوری توان کشید و از توجه بمعنی شهودیان مرتبهٔ تغافل جائز ندارند که در رفع انفعال دوری باید کوشید اشتغال عالم کثرت یکقلم مصروف مشاهدهٔ وحدت شمارند و گیرودار انجمن مجاز هر آینه ظهور حقیقت انگارند انفاس عجز اقتباس بیدلان مرهون مضامین دعاست و اوقات جمعیت مشتاقان بمقسوم عبارات حمد و ثنا۔

۲- در تعزیت میر سیف الله شکر الله خان

ابیات

آه امروز از ورق گردانی رنگ ظهور   نسخهٔ اسرار الفت معنی نایاب شد
در کنارِ دیدهٔ شوخی داشت غلطان گوهرے   ناگهان چون اشک از مژگان چکید و آب شد
دیدهٔ ما را چو شمع کشته باید گشت داغ   کان فروغ بینش اکنون در نظرها خواب شد

از مرآت تحقیق پوشیده نیست که آدمی در جمیع اوقات و احوال حیرت زدهٔ کارگاه اعتبار است اگر مژگان بگشاید عبرت اندوز شکست رنگهاست اگر چشم بپوشد داغ فرصت تماشا در مزرعهٔ ندامت جز دانهٔ اشک چه باید کاشت و بر دوش شکست دل غیر از ناله چه میتوان برداشت بهر صفت مجبوریم و در هر صورت معذور۔

قطعه

بیدل تا محو گلشن نیرنگیم گاہے گل وگاه غنچهٔ دلتنگیم
گویند ز رنگہا برون باید بود دشوار حقیقتی که ما ہم رنگیم

در جناب ہدایت انتسابے کہ دلہا سے مشوش منتظر ارشاد تسلی اند بعرض صبر و شکر پرداختن آتش یاقوت را ضبط نفس فرسودن ہست و آب گوہر را طریق جمعیت و اطمینان وانمودن گوہر گرامی اوقات آن محیط تنزه یارب در صدف کدورت نصیب اندیشۂ بے آبی مباد و حدیقهٔ عمر فیاض آن بہار تقدس بهزار فصل تغیر رنگ مبیناد۔

۳- بہ شکر الله خان

ہرچند قرب عرائض بیدلان اقرب اندیش وساطت اسباب نیست اما بمقتضاے بعضے احوال اگر ضرورتے رو دہد جز بدعاے خیر و تعداد مراتب اخلاص نخواہد بود، بالفعل محرک این سلسله انتظار مطلوبے است کہ ہمان زوایاے سوفی پت است و بہ علت تشویش بی انصافے چند شکیب فرساے اقسام تعب و کلفت امید کہ توجہ معدلت نشینان بارگاه حضور از تعیینۂ نتائج عدل محروم نماند و جز عرائض شکر و احسان از دفتر اخلاق عمیم نخواہد زبان دوات و بیدار فرصت جوے بہار انتظار مباد۔

۴ جواب شکایت نامۂ شکراللہ خان در عدم تحسین اشعار ایشان

خاموش نوایان انجمن تحسین اگر معتمد جوهرشناسی رتبۂ کلام اند وضع سکوت شان عاقبت رالضبط نفس داشته باشد که جولان تقریر البته از زمین گیران عجز خیالش خواهد بود و حیرت ادایان محفل آفرین اگر شایستۂ حق فهمی لطائف اند هنگام تحیر چشم براوج حقیقی کشوده باشند که بیان در پرواز تصورش بی تکلف غیر از پر شکسته نتواند کشود خامه در ثنای معنی که بی نیازان بی صله را محتاج طلب التفات نمایند یا محسود منشان قابل نمود بی راشعار توجه فرمایند احتمال اغماض احتمال دارد و زبان در سر اسیمگی غلیات شوق خود را گوش دانسته بسواد سرمۂ خط قسم بی زبانی میخورد و تقریر در مقام هجوم تحیر خود را تحریر فهمیده بلغزش مژگان خامه جادۂ معذرت می سپرد۔

ز مضمون نقش می بندم نه لفظ از پرده میجوشد
زبانم گرم حرف کیست کاین مقدار خاموشم

حدیث حیرتم باید ز لعل یار پرسیدن
چه میگوید که آتش میزند در کلبۂ هوشم

بقاصد گر نگویم راز دل ناچار معذورم
زبان یاد تست آندم فراموشم فراموشم

کیفیت درجات سخن مقتضی آنست که گاهی از شکوه دلنشینها زبان استعداد بیان است تشنه کامی وضع ادب میفرساید و گاه باشیار لطائف از لب عجز نوا راه هزار محمدت میکشاید در هر صورت اگر خاموشم از وقار سنجان رتبۂ معانیم و اگر گویایم از عروج آهنگان قانون نکته دانی

هر کجا محویت وضع ادب گل می کند
گر همه فریاد باشد عرض مطلب خامشی است

از خطت با شرح حیرانی قناعت کرده‌ام　　سرمه را در چشم گویائی و بر لب خامشی است

در ورطهٔ اعتراض بیخودی پناه است و در عالم اشتباه نارسائی عذرخواه -

۵- جواب نامهٔ شیخ محمد ماه در بے اختیاری غدت قضا

ز چاک سینه آه بے صدا نویسیم　　کتاب‌ها حرف‌ها بے بینویسیم

محبت‌نامه پرواز است امروز　　شرر بر برگ کاه بے بینویسیم

درود شفقت‌نامهٔ منتظر عطیات توجه را با التفات معنوی نواز شهافرمود و خاکسار زاویهٔ نیاز را به مراحم باطنی سربلند تسلی و جمعیت نمود تنگنان صدر تحقیق بوفور لباس عبارات رنگ معنی بر بیگر دانند و مقیمان سر منزل تحقیق بشمار مراتب اوهام عروجے و نزولے بفهم نپسندند از عالم اسباب هرچه بے اختیار پیش آید اقبال دولت ازلیست و از تماشاگاه ظهور آنچه بے تکلف رو نماید لطیفهٔ جهان بے خللی یکقلم محکوم قضائیم و یکسر مقید تسلیم و رضا

ابیات

ما مجبوریم و درین حیرت سرا　　جلوهٔ ما غیر رنگی بیش نیست

گر رویم از خود کجا خواهیم رفت　　وحشت اینجا عذر لنگی بیش نیست

در بخود سازیم جائے غیرت است　　قید هستی نیز ننگی بیش نیست

هرچه بر آئینهٔ ما ریختند　　گرهمه حسن است زنگی بیش نیست

سرخوش تسلیم باید بود و بس　　گرچه انهم وهم تنگی بیش نیست

آئینهٔ معنی شهود از صورت حال بیدل غافل نخواهد بود که این حیرت سرشت ازلی بحکم قدیم

آنقدر رنگ اعتبار در خودمشاہدہ نمیکند کہ تصویر عرض شکستگی باید پرداخت و با
ہمہ از فراموشان خاطرہا نیست کہ بخیال خود ہم طرح یادے توان انداخت ؎

باکہ این ذرہ سنجم آبروے اعتبار آن قدر ہیچم کہ از خود شرمسارم کردہ اند

وحال آنکہ بے پا یانیہاے مراتب شوق منزہ است از احاطہ اظہار تکلفات وبیکرانیہاے
محیط آرزو مبرا از قید شناسی رسمیات چہ نویسد کہ عبارت از شرم نارسائی صفحہ بعرق
نشوید ومعنے باندیشہ قصور راہ گریبان نپوید ماجراے عالم اسباب بے نہایت ست
درازنفسی را مصدع اوقات گرامی نہ پسندید مقدر حقیقی تقادیر اتفاقی بظہور آرد تا بجناب
حضور مصدر جرائت بیانی توان گردید۔

۶-لشکر اللہ خان

درعرض تمناہاے دیدار ہرچند آئینہ وا نماید حیرت باقیست و درادا ے
کیفیات آرزو اگر ہمہ جام وصال پیماید حسرت ساقی یک دو بیت کہ مناسب مطالب
چار عنصر بود اندیشہ تقاضا پیوست را نیاز اندیش تحفہ آرائی نمود عرض معانیش عمر رسید عمائی
خواہد خواست و اظہار عبارت بساط بیمطلبی خواہد آراست۔

ابیات

گہر و محیط تو ہے نہ سفر گزین نہ اقامتی قدم وحدوث تخیلے نہ شکستگی نہ سلامتی
چو ز خود بخود نظرے کنی روی از خود و دگر کنی تو مگر چنین ہمہ کنی کہ گو کہ بیت چہ عبد استی

شہود معنے منظور مطالعہ دوام باد۔

۷- بشکر اللہ خان در مشورت ازدواجِ صبیۂ ایشان

صد عیش ابد در قفس آگهی هست واکن مژه و خیمه بگلزار ارم زن

تهیهٔ رسوم عالم امکانی کمالیست از درجات مراتب انسانی که هر گاه صورت شرائطش بعرض وقوع می‌پیوندد و موبمو عارف رازبان بشکر حقیقت ظهور کشودن است و هر کجا پیمانهٔ کیفیاتش بدور شهود می‌انجامد دماغ فرصت آگاهی را ساغر سپاس حضرت بیچون پیمودن- آئین این عشرت بران چمن پیرای بهارستان عزواقبال مبارک باد و در روائح این بهروز در طبع هواخواهان بساط طرب را مژده‌هائے شگفتگی دوام برساناد ٭

۸- در تهنیت مبارکباد عید

امروز که وقت طوف مقصود رسید خلقے محمل بجانب کعبه کشید ٭٭

ما را که سراغ تو بدل یافته ایم ناچار بگرد خویش باید گردید ٭٭٭

هوائے آن آستان کعبهٔ احترام تحریک نفس را بالقدم شماری احرامی خاص ممتاز ساخته و طپشهائے دل را بآهنگ لبیک یقینی نواخته حرفیکه در بیاض انتظار نوشته ام مضمون نگاه قربانی دارد سطریکه بجبههٔ اخلاص ثبت نموده ام سراز سجدهٔ دائمی برنمی آرد مژدهٔ بخشش اقبال سعادت مبارکی و دولت جاوید رساناد و به تسلیم مراتب دوستان را نیز موصول عشرت ابدی گرداناد ٭

۹- بشکر اللہ خان وعرض تاریخ فتح وانفعال تاریخ فتح خانخانان کہ بحسب اتفاق برزبان گذشتہ بود

شرائط آداب بندگی آن قدر پاس انفاس نیست کہ گستاخی تحریک زبان تواند پسندید و قواعد نسق عبودیت چندان مصروف اندیشہ است کہ بجرأت عرض نیاز توان کوشید ٭

در ضعیفی گر ہمہ عجز است نتوان پیش برد   چون مژہ دست دعاے ناتوان پر رساست

ہرچہ از طرب کدۂ ساز حقیقت گل میکند آہنگ مبارکباد حصول سعادت است و آنچہ از قانون پردۂ غیب سر می زند زمزمۂ نوید فضل و کرامت ٭

رباعی

کارت ہمہ از عالم بیچون راست   در حضرت بیچون است نگنجد کم و کاست
گو وہم بجز ہم خیر و شر داغ شود   دریاے کرم ہمیشہ در موج عطاست

اندیشہ بکثرت خیالی حجاب مشاہدۂ وحدت مبادا مژدۂ فتح بادشاہ دین پناہ کہ سبب جمعیت عالمے است دلیل فکر تاریخے گردید و متوقع مطالعۂ اقبال اثر ہست ہر چند بجز ہم ہرزہ فکریہاے تاریخ نواب ظفر جنگ ہنوز مرہون صداے انفعال است للہ الحمد اندیشۂ دعاگوے جہانہ جوے تقریبے است کہ بآن وسیلہ تحفۂ فقرا در پیش گذارد یا مصرعے دران جناب معروض دارد و گرنہ چہ نواب کدام مستطاب بلکہ چہ عالمگیر کدام

بدستور بطریق شوق بے پروا انگاشتنی دارد و باّہنگ ساز بے نیازی سے از پردہ برمی آرد۔

تاریخ

شاہ عالمگیر یعنی حضرت اورنگ زیب | آنکہ دارد تکیہ بر شمشیر او فتح و ظفر
عزمش از اقلیم دہلی کرد آہنگ خروج | تا کند بنیاد شاہان دکن زیر و زبر
اولین سالیکہ فتح ملک بیجاپور بود | در عمل در تحریر رقت اسکندر را تا لوای کمر
تاخت بر گلکنڈہ رایات ظفر سال دوم | ہمچنان بر قلب قطب الملک طوفان ابر
گشت از روے جمل در دیدۂ اہل حساب | سال فتح اولین جمشید نصرت جلوہ گر
خواستم روشن شود آئینۂ فتح دوم | داد شوخیہاے او راکم درین معرعہ خبر
ہست یک مصرعہ کہ تعبیر از دو تاریخش کند | اعظم مطلوب فتح بادشاہ نامور

۱۰۔ در تعزیت میر یادی بشکر اللہ خان

بنودم شمع تا از سوختن حاصل کنم رنگے | درین محفل بامید چہ یارب چشم وا کردم

در نسخۂ دبستان ظہور اجزاے تفرقہ بسیار ست و در صفحات اوراق اعتبار نقوش اتفاق بے شمار شیرازۂ نفس تاب ندارد کہ بشیرازۂ این ہمہ اجزا باید پرداخت و جوہر نگاہ کفایت نمی کند کہ بمطالعۂ اینقدر نقوش باید گداخت صدمات نواہاے دشنہ گوش نمی پر نمید ارد و شکستہ رنگیہاے امکان غیر از چشم بستن تاب نمی آرد وقدر دانان صحبت

جمعیت در کارگاه امرایزدی بساط وخلے نچیده اند ورشتگان شکنجهٔ اوهام همت
خودرا متعلق هیچ کار نفهمیده رضاے حق آسایش خود مغتنم شمردن هست وبقدر طاقت
تغافل از عالم اسباب پیش بردن پیوسته متوجه جناب الهی باید بود یعنی چشم تامل بمعنی
تحقیق خود باید کشود ✤

۱۱

ارسال خاتمه طور معرفت موسوم بگلگشت حقیقت بعاقل خان

عنان بے نیاز بهاے امواج کرم معطوف ساحل نشینان زاویهٔ خاکساری
باد - بعد از اداے مراتب عبودیت که تا نفس باقی است از گردن عقیدت ساقط
نیست معروض فیض اند وزان محفل حضور میگرداند که درین ایام بوساطت تعلیم خان
صاحب حقایق مراتب وتتبع آن مرجع عرفان معالی مناصب از بهارستان عالم
موزونی مستفیض گلگشت حقیقی بود عرض کیفیات را وسیلهٔ نیاز بیدلی تصور نمود
اگر در جناب خلد انتساب بقبول برگ سبزی میرزد گلدسته آرائی یک عالم فرق
افتخار است واگر بآبیاری نگاه مرحمت ریشهٔ داری قابل نمود گردد طوبے اعتبار
صد هزار باغ وبهار اظهار حقیقت شان ونزولش موقوف بعریضهٔ خان اخلاق نشان
است ودرضمن معروض عذرخواه ناتوانی اطناب بیدلان ✤

۱۲ - بمیر لطف الله خان ومیر عنایت الله وکرم الله

شکر امروز ز بهار وفاق رنگ وبوے شگفتگی بهم اند

اے خدا فضل کن کہ این گلہا | ہمہ لطف و عنایت و کرم اند ۴۲

اگرچہ از محمدیانیم پرستش ثالث ثلاثہ ایجابی ست و ہرچند از وحدتیانیم شہود مراتب اسمائی عرفانی چراغ فانوس خیال لمعات اندیشۂ حضور مت و بہار گلشن تصور بو اح باد بہشت سرور رسالت عشرت ابدی متاع قافلۂ دعا است۔ عاے جمعیت سرمدی صورت آئینۂ مدعا حق جل و علی غبار تفرقہ گردان اجزائی گرانا دو نتائج رنگینی بآن گلدستۂ مجمع فیض رسانا دو ۔

۱۴۴

بشکر اللہ خان ہنگامیکہ فقیر از شہر ایہ پلی رسید و نواب عاقل خان را دید

عمریست سواد نامۂ عطوفت شمامۂ دیدۂ انتظار را بسرمۂ التفات منور نساختہ و پیام خیریت انجام گوش مجاملہ نیوش را بزمزمۂ ہر ستگی نواختہ سوانح جہت نیاز مہاے شیوۂ عنایات مبادا ست

باحوال من بیدل کسے دیگر چہ پردازد | نہ بیں چہ عالم از نیا طرحم بچشم اہل تہم

فریاد رسا بسبب انقلاب احوال عالم خاصہ تہلکۂ لوازم اسلام آبا و کہ و زیر با عالم پاس ناموس صاحب قدرتان ہمدران سرزمین بے تعلقی سہیست البقرہ یاے بیست و پاچہ رسد معاونت فضل ایزدی رانشاں حال خیریت مآل ایکس بیدہ ۔ با

پاشکستهٔ چند که بار گردن زندگی انداخت سلامتی بیرون کشید و بیست و هفتم
جمادی الآخر داخل دارالخلافت گردید بارے سعادت زیارت کعبهٔ تحقیقی به فریاد
سرگشتگیهاے وادی نحوست رسید و بمساعدت زمان فرصت در هفته یک روز
موعود تحصیل سعادت است و منظور الطاف و مرحمت رسائیهاے سر رشتهٔ آمال
که التماس موهومه را باهیچ و تابش پیوند بے اختیاری است بعقدهٔ این بے سواد
کشیده که هر چند رزق مقدر در همه حال و همه جا معین و مقرر است اما آشیان جمعیت
پریشانی مفقود و نایاب اگر درین سواد موضعے کنار دریا یا لب شهر به ولیت در
اتفاق کشاید یا تکیه اختیار نماید باقی مدت مهلتے که از نظر یقین محققی است بے تشویش
تغیر مکان بسر برد و اگر احیاناً طالع بیدلے از دور اصلی برنگردد امن ارض الله واسعه
زنجیر پاے هرزه جولانی نیست ؎

بعمرم چون نگه بیدل بحیرانی گذشت　　گوشهٔ چشمے نشد پیدا که جا پیدا کنم

از حسرتهاے گرامی دیدار چه عرض نماید که پرواز مژگان بحکم نارسائی همان محتاج
طپیدنهاست و جولان اشک بمقتضاے ناتوانی همچنین منتظر چکیدن بے تکلف
در هواے محفل اشفاق منزل را هیچ به تصور می پیماید و در یاد آستان اخلاق
آشیان جبهه بخیال می ساید در هر حال عاجز نوای قانون عرض دعاست و
شکسته بال پرواز اظهار ثنا ٭

۱۴- بشاکر خان هنگام سفر ایشان بجانب دکن

جز سوختن بیاد مشق دگر ندارم | در پرتو چراغ پروانه می نگارم
بیکس شهید عشقم خاک مرا بسوزید | خاکستری زنید کاتش گل بسر ندارم

امروز چیند ویرانه را بحال تنهائی این بی نواختند بلبل است و چراغ مرده را
برساز تیره روزی این بیدست و پا حیرت تامل نامرادیهای بیساخته را تا کجا
تکلف صبری باید ساخت کمتکای اشتغال بیکاری می توان اندیشید و از حیرت
ناپرداخته تا چند تمثال تصنع باید پرداخت تا سایه دستی بر دل توان کشید

باده ندارم که بساغر کنم | گریه کنم تا مژه ای تر کنم
حیرت دیدار نباید بشرح | تا بکجا آئینه دفتر کنم

عید حال بیحال عشرت مآل آن قدر فراموش شود که بعرض مبارکباد و خود را
از یاد آوران مراتب نیاز توانند شمرد خمیرهٔ امثال بی حلاوت تمنای وصال
آنقدر تلخی نداشت که تصور آن دندان هوسی باید افشرد لکن عیدیست یاد دیدار
طرب صفات است و اگر حلاوتی تمنای حضور فردوس آیات از بن بیش دیده
بی نور مباد

۱۵- بشکر الله خان بحسرت کشته شدن اعظم شاه بیدار بخت

بو هم دولت بیدار چو ابها دیدند | در آخر اعظم بیدار بخت خوابیدند

۱۱۱۹ ه

در پردهٔ قدرت بیچون نقشهاست تسلسل نهاد لایزالی که تا بعرض ظهور نیاید فطرت ذوی العقول شایستهٔ ادراک آن نشاید یا آنکه گردانیدن اوراق لیالی و ایام آیتے است در کمال وضوح دیدهٔ عبرت ضروری کیست بعلت چشم بند جنون مرور زمان و اتفاق بے انفصال دوران نیست و گرنه نتائج ادوار سنین ازین جنس علامات و آثار چه خواهد وانمود در جمیع احوال شکر حضرت ذوالجلال متمم اعطاے شعور است و آگاهی مراتب عبرت رفع علتهاے حضور گوهر آن ذات مقدس فروغ جمعیت امکان و محیط آبروے امن و امان باد

اعتبارات آنچه دیدیم و گفتیم اوهام است و بس	جنگ صد خواب پریشان شد باین تعبیر صلح

نسق کار عالم بر هواست و مطلوب بیدلان سلامت شماست

ضبط نفس بر دکش افواه کشید	دل را دمے از عاقبت آگاه کنید
افسانهٔ این آن تسلسل دارد	پر خود پیچید و رشته کوتاه کنید

۱۴۰

بشکر اللہ خان در دفع اوهام لشکر کشیها بحیدر آباد و مبارکباد ولادت عبد الخالق سلمه اللہ تعالے

دل حیرت آفرین است هر سو نظر کشائیم	در خانهٔ هیچکس نیست آئینه است و مائیم
ظاهر خروش سازش باطن جهان نازش	اے محرمان بگوئید ما زین میان کجائیم
رنگے نبسته برپا بیداد کرد و در نه	دست کرانگاریم پاسے کر اشنائیم

تماشائیان انجمن ارادت بیچون بظهور کیفیات آثار کن فیکون سرخوشی نشأهٔ رضا
دارند که هرچند جوش خمستان افلاک ساغر پستی بپیماید خمیازهٔ خیال افسردگی
بسلک دماغ ایشان نپیوندد و اگر همه زلزله بدستی ادوار میناهاے این
کهسار بر سنگ زنند اندیشهٔ تمثال شکست در آئینهٔ اقتدار صورت نه بندد۔

نخیر و شیرے که دارید بر فضل واگذارید — هرچند امید عفو هست در کیش ما گناه هست
با عشق غیر تسلیم دیگر چه سر کند کس — در آفتاب محشر بے سایگی پناه هست

جوهر آزادی را گرد تعلق ناامیدی از صنائع مهلت انفاس است و قدرت
پرافشانی را قید آشیان چشم بند الفاق هواس بسیر این شبستان چراغے نمی
خواهد صورت انجمن در پیش ماست و ساز این بساط احتیاج مضرابے
ندارد شور دماغهاے عبرت نواے

جهان رنگ با تغییر صنع خود جدل دارد — هرجا شیشه و سنگے است باهم هست پرخاش

حاصل معماے اسرار بر طبع حقیقت انوار ناکشوف مباد و غوامض جریدهٔ احوال
از مرآت یقین تمثال پوشیدگی مبیناد جبیده انوار من درین ایام که امتداد ورق
گردانی نسخهٔ فرصت نقشے در صحائف انفاس مائل سیاهی نگذاشته و از
مسوده هاے مشقی اوهام یک قلم سواد توقع برداشته خامهٔ صنع رقم قدرتی بمطالعهٔ
تامل رسانید و سطرے چند قرین طومار حیرت گردانید در معنی مضمون تازه ایست
از درسگاه دعاسبقان انتخاب و عبارت جدیدے از آشکار سپاس آهنگان بارگاه

تعظیم انتساب جبین انکسار برخط تسلیم میگذارد و آداب سجدات سپاس کبار بجا می آرد فتح و نصرت بتائیدات حضرت ذوالجلال شامل جمیع اوقات و معاون کل احوال دولت قدمبوس که جانها بلب رسانده تمناے اوست اقرب زمان حصول باد۔

۱۷۔ بہ زین العابدین خان

ابیات

امروز بعد عمرے دلدار یاد ما کرد | شرم تغافل آخر حق وفا اوا کرد

خاک سیہ ما را آسان نمی توان دید | مژگان خمیدہ تا چشم آہنگ پیش پا کرد

تا مہلت زندگی مشہود نگاہ است نقش شمار ودیعت دعائیم و تا فرصت تامل متصور اندیشہ است شکر گذار وظیفہ ثنا آثار صحت و جمعیت آن ذات در جمیع اوقات لزوم انتساب و اقبال فتح و نصرت در کل حالات تاگزیر بوس رسکاه نظر التفات قدیم ملتفت تغافل جدید مباد و دور اکرام جمیم غیر از پیمانہ تسلسل نگرداناد ۔

۱۸۔ بمولانا عبد العزیز عزت

سجود کلک تسلیم سلک نیاز جناب عزتے کہ زبان خامہ یک قلم از سینہ چاکان حسرت ثناے اوست و اوراق مکاتیب یکسر از شکستہ بالان پرواز ہواے او نقطہ ہا را از توجہ کرامت اثرش بساط سیر چشمی در نظر آفاق کشودند و

سطرها را بمطالعهٔ استغناء نظرش پاے بے نیازی بر صفحهٔ کونین ورلاز نمودن

بیت

زہے غفلت کزان حضرت جدائیم سزا اینش اینکه با خود مبتلائیم

از غیبت دولتِ حضور چه کلفتها که در آئینهٔ طبیعت مشاهده نموده ونمی نماید واز زخم تصور جدائی چه درهاے حسرت که بر روے دل نگشوده ونمی گشاید

بیت

چو با آئینهٔ خورشید تابان آشنا باشد جبین سایه را داغ سیه روزی چرا باشد

حاصل تظلم آنکه دوراز ان آستان خاک چندین منازل بر سر کرد تا از مقام مالوف که گوشهٔ نامرادی است سرے بدر آورد۔ مدتها قدم با تشکده هجوم تب می افشرد بجاے نفس نقد تحمل در کیسهٔ بے اختیاری می شمرد ودرین ایام انفعال طبیعت از شرم سخت جانی ها عرق کرده وشعلهٔ بیتابی خاکسترے بعرض تسلی آورده ذرات اجزا این مشتے غبار طپش آمادهٔ پرواز تماشا است و هر سر موے این کلک نیاز تصویر چهرهٔ پرداز معنے دعا بارے از توجه رایات عالیات چشمے که چون صبح در گرو انتظار سفید شده بود سایه وار بطلع آفتاب وصول سیاه کرده مترصد است به پرتو مقدم انوار توام روشن گرداند و ساغر تمنا بکام آرزوے مخمور رساند۔ مصرعه

یارب حصول مقصد دلها قریب باد

—

سکندرنامه

رفتن سکندر نزد نوشابه بلباس سفارت

چو شیدیز را نعل زربست روز ۱ برآمد بزرین شاه گیتی فروز

برسم رسولان برآراست کار ۲ سوی نازنین شد فرستاده وار

چو آمد بدهلیز درگه فراز ۳ زمانی برآسود ازان ترکتاز

درو درگهی دید چون آسمان ۴ زمین بوس او هم زمین هم زمان

پرستندگان چون خبر یافتند ۵ بر بانوی خویش بشتافتند

نمودند کز درگه شاه روم ۶ کزو فرخی یافت این زبوم

رسولی رسیدست با رای و هوش ۷ پیام آوری چون فرشته خموش

ز سر تا قدم صورت بخردی ۸ بدیدار او فرهٔ ایزدی

برآراست نوشابه درگاه را ۹ بزر در گرفت آهنی راه را

پریچهرگان را بصد گونه زیب ۱۰ صف اندر صف آراست [illegible]

برآمود گوهر بمشکین کمند ۱۱ فروهشت بر گوهر آگین پرند

درآمد بجلوه چو طاؤس باغ ۱۲ درافشان و خندان چو روشن چراغ
براورنگ شاهنشهی برنشست ۱۳ گرفته ز عنبر ترنجی بدست
بفرمود کائین بجای آورند ۱۴ فرستاده را در سرای آورند
وکیلان درگاه دیوان او ۱۵ بجا آوریدند فرمان او
فرستاده از در درآمد دلیر ۱۶ سوی تخت شد چون خرامنده شیر
کمربند و شمشیر بگشاد باز ۱۷ برسم رسولان ببردش نماز
نهانی در آن قصر زیبنده دید ۱۸ بهشتی سرای فریبنده دید
پر از حور آراسته چون بهشت ۱۹ بساط زمین گشت عنبر سرشت
ز بس گوهرین گوش گردنکشان ۲۰ شده چشم بیننده گوهرفشان
ز تابنده یاقوت رخشنده لعل ۲۱ خرامنده را آتشین گشت نعل
مگر کان و دریا بهم تاختند ۲۲ همه گوهر اینجا برانداختند
زن زیرک از سیرت شان او ۲۳ در آن داوری شد هراسان او
که این کاردان مرد آهسته رای ۲۴ چرا رسم خدمت نیارد بجای
درو کرد باید پژوهندگی ۲۵ که از ما ندارد شکوهندگی
ز سر تا قدم دید در شهریار ۲۶ زر پخته را بر محک زد عیار
چو نیکو نگه کرد بشناختش ۲۷ به تخت خود آرامگه ساختش
خبر یافت از شه که اسکندر است ۲۸ نشستن بهر تخت را درخور است

زفیروزی هفت چرخ کبود ۲۹ بسے داد بر شاه عالم درود
بپوشید رخسار و زد شرم گرد ۳۰ نخستین نمود ار آزرم کرد
نکرد از تهی هیچ بر وے پدید ۳۱ که بر قفل تو هست مارا کلید
سکندر بہ ہم فرستادگان ۳۲ نگہداشت آئین آزادگان
درودے پیاپے رساندش نخست ۳۳ فرستادگی کرد بر خود درست
پس آنگه گذارش گرفت از پیام ۳۴ که شاه جهان داور نیکنام
چنین گفت کاے بانوے نامجوے ۳۵ ز نام آوران جهان برده گوے
چه افتاد کز ما عنان تافتی ۳۶ سوے ما نه یک روز نشتافتی
ز بولی چه دیدی که توسن شدی ۳۷ چه بیداد کردم که دشمن شدی
کجا تیغے از تیغ من تیز تر ۳۸ ز پیکان من آتش انگیز تر
که از من بد آنکس پناه آوری ۳۹ همان به که سر سوے راه آوری
بدرگاه من پایے خاکی کنی ۴۰ ز خورشید کم ترسناکی کنی
چو من ره بدین مملکت ساختم ۴۱ برو سایهٔ دولت انداختم
گر چون نه بستی بدرگاه من ۴۲ چرا روے پیچیدی از راه من
بمیخانه و میوه زیبم دهی ۴۳ بنقل و به ریحان فریبم دهی
پذیرفته شد آنچه کردی نخست ۴۴ پذیرا شو اکنون برائے درست
مرادیدن تو به فرهنگ رائے ۴۵ همایون تر آمد ز فر همائے

چنان کن که فردا بهنگام بار ۴۶ خرامی سوی درگه شهریار

شهنشه چو بگذارد پیغام خویش ۴۷ بامید پاسخ سرافگنده پیش

بپاسخ نمودن زبان هوشمند ۴۸ زیاقوت سربسته بگشاد بند

که صد آفرین بر تو شاه دلیر ۴۹ که پیغام خود خود گذاری چو شیر

چنان آیدم در دل ای پهلوان ۵۰ که یا این سر و سایهٔ خسروان

میانجی نهٔ شاه آزادهٔ ۵۱ فرستندهٔ نه فرستادهٔ

پیام تو چون تیغ گردن زند ۵۲ که از مهر و کین تیغ بر من زند

ولیکن چو شه تیغ بازی کند ۵۳ سر از تیغ او سرفرازی کند

ز تیغ سکندر چه رانی سخن ۵۴ سکندر توئی چارهٔ خویش کن

مرا خواندی و خود بدام آمدی ۵۵ نظر پخته‌تر کن که خام آمدی

فرستادت اقبال من پیش من ۵۶ زهی طالع دولت اندیش من

جهاندار گفت ای نه اوار تخت ۵۷ نه و پیش مکن جز بفرمان بخت

سکندر محیط است و من جوی آب ۵۸ منه تهمت سایه بر آفتاب

مرا چون تهی دیدی از هر کسی ۵۹ که یابی چو من پاسبانش بسی

دل خود ز بدمهری آزاد کن ۶۰ وزین خوبتر شاه را یاد کن

سکندر چو گوئی چنان بیکسیست ۶۱ که حمال پیغام خود خود بس است

بدرگاه او پیش ازانست مرد ۶۲ که او را قدم رنجه بایست کرد

دگر باره نوشابهٔ هوشمند ۶۳ ز نوشین لب خویش بگشاد بند
کزین بیش بر دلفریبی مباش ۶۴ بناراستی بکر گیتی مباش
ستیزه میاور درین داوری ۶۵ که پیداست نامت بنام آوری
پیامت بزرگ است و نامت بزرگ ۶۶ نهفته مکن شیر در چرم گرگ
فرستاده را نیست این دسترس ۶۷ که با ما به تندی برآرد نفس
نه جباری خویش را کم کند ۶۸ نه در پیش من پشت را خم کند
درآید به تندی و خونخوارگی ۶۹ بجز شه کرا باشد این یارگی
جز این هم نشانهای پوشیده هست ۷۰ کز و راز پوشیده آید بدست
جوابش چنین داد شاه دلیر ۷۱ که ناید ز روباه پیغام شیر
اگر من بچشم تو نام آورم ۷۲ سکندر نیم زو پیام آورم
مرا با پیام بزرگان چه کار ۷۳ تصرف نباید درین پرده بار
اگر تندئی زیر پیغام هست ۷۴ تو دانی و آنکس که این نقش بست
اگر در میانجی دلیر آمدم ۷۵ نه از روبه از نزد شیر آمدم
در آئین شاهان و رسم کیان ۷۶ پیام آوران ایمنند از زیان
چو پیغام شه بر تو کردم پدید ۷۷ مزن پرّه قفل را بر کلید
جوابم بفرمای گفتن براز ۷۸ که تا ره نوردم سوی خانه باز
برآشفت نوشابه زان تیر دل ۷۹ که پوشید خورشید را زیر گل

بو محابا رها کرد و شد گرم خیز ۸۰ زبان کرد بر پاسخ شاه تیز

که با من چه سود است پوشیده نیست ۸۱ بگل روے خورشید اندوده نیست

بفرمود کارد کنیز دوان ۸۲ حریرے بر و پیکر خسروان

یکے گوشه از شقهٔ آن حریر ۸۳ بدو داد کین نقش بر دست گیر

ببین تا نشان رخ کیست این ۸۴ درین کارگاه از پے چیست این

اگر پیکر تست چندین مکوش ۸۵ با بروے خود آسمان را مپوش

وگر نیست بگذر که رستی ز غم ۸۶ جوابے بهر خدمتے نیز هم

سکندر بفرمان او ساز کرد ۸۷ حریر نوشته ز هم باز کرد

بعینه درو صورت خویش دید ۸۸ ولایت بدست بد اندیش دید

ستیزه در انکار نامد صواب ۸۹ فرو ماند یکبارگی در جواب

بترسید و شد رنگ ویش چو کاه ۹۰ بدارائے خود برد خود را پناه

چو دانست نوشابه کان تند شیر ۹۱ هراسان شد از تندی آمد بزیر

بدو گفت کاے خسرو نامدار ۹۲ بسے بازی آرد چنین روزگار

میندیش مهر ابیش دان ۹۳ هم اینخانه را خانهٔ خویش دان

بتو نقش تو زان نمودم نخست ۹۴ که تا نقش من بر تو گردد درست

اگرچه زنم زن سیر نیستم ۹۵ ز کار جهان بیخبر نیستم

ترا من کنیز پرستنده ام ۹۶ هم آنجا هم اینجا یکے بنده ام

منم شیرزن گر توئی شیرمرد ۹۷ چه ماده چه نر شیر وقت نبرد

چو بر جوشم از خشم چون تند میغ ۹۸ در آب آتش انگیزم از برق تیغ

کفلگاه شیران درآرم بداغ ۹۹ ز پیه نهنگان فروزم چراغ

ز قهرم مکش سوی پیکار خویش ۱۰۰ گرفته مزن با گرفتار خویش

منه خار تا در نیفتی بخار ۱۰۱ رهاننده شو تا شوی رستگار

تو آنگه که بر من شوی فتحیاب ۱۰۲ زن بیوه را داده باشی جواب

من ار با تو چیره بهنگام کین ۱۰۳ شوم قائم انداز روی زمین

درین هم نبردی چو روباه گرگ ۱۰۴ تو سر کوچک آئی و من سر بزرگ

چنین آمدست از بزرگان پیر ۱۰۵ که با هیچ ناداشت کشتی مگیر

که گر بر جهد بر تو چیرگی کند ۱۰۶ بکوشد بجان تا ترا افگند

تنم گرچه هست از مقیمان شهر ۱۰۷ دلم نیست فارغ ز شاهان دهر

ز هندوستان تا بپایان روم ۱۰۸ ز ایران زمین تا آباد بوم

فرستاده ام سوی هر کشوری ۱۰۹ طبیعت شناسی و صورتگری

بدان تا ز شاهان اقلیم گیر ۱۱۰ زنند صورت هر کسی بر حریر

نگارنده صورت هر دیار ۱۱۱ سرانجام نزد من آرد نگار

چو آرند صورت بنزدیک من ۱۱۲ درو بنگرد رای باریک من

بجان خواهم آن نقش را در نوشت ۱۱۳ که هر کس که این راز دارد سرشت

چو گویند نقش فلان پادشاست ۱۱۴ پذیرم که آن نقش نقشی است راست

پس از ناخن پا که تا فرق سر ۱۱۵ گمارم بهر صورتی در نظر

ز هر سالخوردی و هر تازهٔ ۱۱۶ بگیرم بقدر وی اندازهٔ

بد و نیک هر صورتی در قیاس ۱۱۷ شناسم که هستم فراست شناس

شب و روز بی چاره سازی نیم ۱۱۸ درین پرده با خود ببازی نیم

ترازوی همت روان میکنم ۱۱۹ سبک سنگی خسروان میکنم

ز هر نقش کان یافتم در پرند ۱۲۰ خیال تو آمد مرا دلپسند

که تا جان بهم آشنائی دهد ۱۲۱ بر آزرم خسرو گوائی دهد

چو گفت این سخن با سکندر دلیر ۱۲۲ ز تخت گرانمایه آمد بزیر

فروماند شه اندرین دستگاه ۱۲۳ که یک تخت را بر نشاید دو شاه

نه بینی دو شاه است شطرنج را ۱۲۴ که بر هر دوی نو کند رنج را

پریچهره چون از سر تخت خویش ۱۲۵ فرود آمد و خدمت آورده پیش

عروسانه بر کرسی زر نشست ۱۲۶ شهنشاه را گشت آئین پرست

شه از شرم آن ماهی چون نهنگ ۱۲۷ چو زراقه از رنگ بیشه پرنگ

بدل گفت کین کاردان گرزنست ۱۲۸ بفرهنگ مردی دلش روشن است

زنی کاینچنین کردیها کند ۱۲۹ فرشته برو آفرینها کند

وزنان نباید که باشد دلیر ۱۳۰ که محکم بود کینهٔ ماده شیر

زنان را ترازو بود سنگ زن ۱۳۱ بود سنگ مردان ترازو شکن
زن آن به که در پرده پنهان بود ۱۳۲ که آهنگ بی پرده افغان بود
اگر نیک بودے همه کار زن ۱۳۳ زنان را مزن نام بودے زن
چه خوش گفت جمشید با رای زن ۱۳۴ که یا پرده یا گور به جاے زن
مشو ایمن از زن که زن پارساست ۱۳۵ که خربسته به گرچه دزد آشناست
دگر باره گفت اینچه کم بودگیست ۱۳۶ شفاعت درین پرده بیهودگیست
بتلخی در اندیشه را نوش ده ۱۳۷ در افتاده تن فراموش ده
بپوشم دگر رخ چو بیگانگان ۱۳۸ نگیرم ره و رسم دیوانگان
دل بسته را بر کشایم ز بند ۱۳۹ گره بر گره چون توانم فکند
بجاے چنین دلبر مهربان ۱۵۰ که زیبا سرشت است و شیرین زبان
گرت دشمنے کینه ور یافتے ۱۵۱ بجز سر بریدن چه بر تافتے
ازینجا اگر بر کشم بار خویش ۱۵۲ نگهدارم اندازهٔ کار خویش
چو بر طاس رخشنده افتاد مور ۱۵۳ رهاننده را چاره باید نه زور
شکیبائی آرم درین رنج و تاب ۱۵۴ خیالیست گوئی که بینم بخواب

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم رسن بستهٔ سوے دار ۱ برو تازگی رفت چون نوبهار

بپرسیدش از مهربانان یکی ۲ که خرم چرائی و غم اندکی
چنین داد پاسخ که عمر اینقدر ۳ بغم بردنش چون توانم بسر
درین بود کایزد رهائیش داد ۴ در آن تیرگی روشنائیش داد
بسا قفل کانرا نیابی کلید ۵ گشاینده ناگه آید پدید
ازین در بسی گفت با خویشتن ۶ همه آخر به تسلیم در دادتن
تهمتن چو تنها کند ترکتاز ۷ برد دیو را دست کرده دراز
مغنی چو بی پرده گوید سرود ۸ زند خنده بر بانگ او بانگ رود
چو لحنش را بمالید گوش ۹ نشاند آتش تیرگی را ز جوش
شکیبندگی دید درمان خویش ۱۰ به تسلیم دولت سر افکند پیش
کمر بست نوشابه چون چاکران ۱۱ بفرمود تا آن پری پیکران
ز هر گونه آرایش خوان کنند ۱۲ بسیج خورشهای الوان کنند
کنیزان چون شمع برخاستند ۱۳ ملوکانه خوانها برآراستند
نهادند نزلی ز غایت برون ۱۴ ز هر پخته و پختنی چند گون
رقاق تنک گرده گرد روی ۱۵ ز گرد سرا پرده تا گرد کوی
همان قرصه شکر آمیخته ۱۶ چو کنجد بر آن گردها ریخته
ابا های نوشین عنبر سرشت ۱۷ خبر داد از خوردهای بهشت
ز بس کوهه گاو و ماهی چو کوه ۱۸ شده در زمین گاو و ماهی ستوه

زمرغ و بره روی رنگین بساط ۱۹ برآورد بر مرغ خواران نشاط
مصوص سرائی و آچار نغز ۲۰ زبا دام و پسته برآورد مغز
زبس صاف پالوده عطرسای ۲۱ بسا مغز پالوده کامد بجای
زلوزینه خشک و حلوای تر ۲۲ به تنگ آمده تنگهای شکر
فقاع گلابی و گل شکری ۲۳ طبرزد فشان از دم عنبری
جدا از پی خسرو نیک بخت ۲۴ بساط زر افگند بالای تخت
نهاده یکی خوان خورشید تاب ۲۵ برو چار کاسه ز بلور ناب
یکی از زر و دیگر از لعل پر ۲۶ سوم پر ز یاقوت و چارم ز در
ولی بود سرپوش بالای شان ۲۷ که تا سر نوشابه ماند نهان
سکندر چو سرپوش شان کرد باز ۲۸ ببیند که سنگیست در خوان فراز
چو بر مائده دستها شد دراز ۲۹ دهان بر خورش راه بگشاد باز
بشه گفت نوشابه بگشای دست ۵۰ بخور این خورشها که در پیش هست
بنوشابه شه گفت کای ساده دل ۵۱ لوا کج مزن تا نمانی خجل
درین صحن یاقوت و خوان زرم ۵۲ همه سنگ شد سنگ را چون خورم
چگونه خورد آدمی سنگ را ۵۳ طبیعت کجا خواهد این رنگ را
طعامی بیاور که خوردن توان ۵۴ برغبت برو دست بردن توان
بخندید نوشابه در روی شاه ۵۵ که چون سنگ را در گلو نیست راه

چرا از پی سنگ ناخوردنی ۵۶ کنی داوریهای ناکردنی

بچیزی چه باید سرافراختن ۵۷ که نتوان از و طعمه ساختن

چو ناخوردنی آمد این سفله سنگ ۵۸ در و سفلگانه چه بازیم چنگ

درین ره که از سنگ نابد گشاد ۵۹ چرا سنگ بر سنگ باید نهاد

کسانیکه زین سنگ برداشتند ۶۰ نخوردند چون سنگ بگذاشتند

تو نیز از نه مرد سنگ آزمای ۶۱ سبک سنگ شو تا بمانی بجای

ز پیغاره آن زن نغز گوی ۶۲ ز ناخورده خوان گرشده دست شوی

نوشابه گفت آن شه بانوان ۶۳ به از شیر مردان بهوش و توان

سخن خوب گوئی که جوهر پرست ۶۴ ز جوهر بجز سنگ نارد بدست

ولی آنکه این نکته بودست درست ۶۵ که گوینده جوهر نجستی نخست

هر اگر بودی گوهری بر کلاه ۶۶ ز گوهر نبایستی تاج شاه

ترا کاسه و خوان پر از گوهر است ۶۷ ملامت ببین تا کرا درخور است

چه باید بخوان جوهر اندوختن ۶۸ هر اجوهر اندازی آموختن

ز دون خاک در دیدهٔ جوهری ۶۹ همه خانه یاقوت اسکندری

ولیکن چو چشمم از آن خویش ۷۰ سخنهای تو هست بر جای خویش

هزار آفرین بر زن نیک رای ۷۱ که ما را بمردی شود رهنمای

ز پیوند تو ای بانوی پیش بین ۷۲ زدم سکهٔ زر چو زر بر زمین

زمین را لب کرد یاقوت پوش ۷۳ چو نوشابه آن آفرین کرد گوش

همین نقلهاے نادیده گرد ۷۴ بفرمود کارند خوانهاے خورد

در آن جا یکی ماند خسرو شگفت ۷۵ نخست از همه چاشنی برگرفت

ز خوردن برآسود شد سوی راه ۷۶ ز خدمت نیاسود چندانکه شاه

که نار و بازار نوشابه چید ۷۷ بوقت شدن کرد با شاه عهد

بدو داد شد سوی بزم بهشت ۷۸ بفرمود تا شه وثیقت نبشت

فریب از فلک دید و فتح از خدا ۷۹ سکندر چو زان شهر شد باز جای

رهاننده را کرد صد ره سپاس ۸۰ بدان رستگاری که بودش هراس

چراغی بیفروخت و شمعی نمرد ۸۱ شب از روز رخشنده چون گو برد

بسا گوی سیمین که بنمود چهر ۸۲ بتاوان آن گوی زرین مهر

دو سه لخته در آن چار دیوار بست ۸۳ شه آسایش خواب را کار بست

سپیدی شد اندر سیاهی پدید ۸۴ برآسود تا صبحدم بردمید

یکی مجلس آراست چون صبحگاه ۸۵ سر از خواب نوشین برآورد شاه

ترنج فلک را به دو سر شکست ۸۶ چو خورشید نارنج زرین بدست

بفال همایون برون شد ز شهر ۸۷ پریچهره نوشابهٔ نوش بهر

برآید ز مشرق چو گردد تمام ۸۸ چو رخشنده ماهی که در وقت شام

زنارک در آمود تا دامنش ۸۹ کنیزان چو پروین به پیرامنش

روان ماهرویان پس پشت او ۹۰ چو ناهید صد در یک انگشت او

پریرخ چو لشکرگه شاه دید ۹۱ جهان در جهان خیل و خرگاه دید

آزان پرنیانهاے زرین درفش ۹۲ هوا گشت گلگون و صحرا بنفش

زبس نوبتیهاے گوهر نگار ۹۳ تنیده در ره بدر شهریار

نشان جست آمد بدرگاه شاه ۹۴ سر نوبتی دید بر اوج ماه

زده بارگاهے بریشم طناب ۹۵ ستونش ز زر میخش از سیم ناب

فرود آمد از بارگی بارخواست ۹۶ زمین بوس شاه جهاندار خواست

رقیبان بارش گشادند بار ۹۷ درآمد بنوبتگه شهریار

سران جهاندیده در پیشگاه ۹۸ سر افگنده بر سایهٔ یک کلاه

کمر بر کمر تاجداران دهر ۹۹ به پیش جهاندار پیروزبهر

چنان کز بسی رونق نورتاب ۱۰۰ شده هر دو بیننده را زهره آب

همه گشته با نقش دیوار جفت ۱۰۱ نه یاراے جنبش نه یاراے گفت

عروس حصاری چو دید آن جهان ۱۰۲ بلرزید زان درگه تنگبار

زمین بوس کرد آفرین برگرفت ۱۰۳ در و ماند آن شیرمردان شگفت

بفرمود خسرو که از زر ناب ۱۰۴ یکے کرسی آرند چون آفتاب

عروس جهان را نشاند از برش ۱۰۵ عروسان دیگر فراز سرش

پذیرید دلبس مهربانی نمود ۱۰۶ بران آمدن شادمانی نمود

نشستند را چون دل آمد بجاے ۱۰۷ اشارت چنان رفت با رهنماے

که سالار خوان خورد خوان آورد ۱۰۸ خورشهاے خوش در میان آورد

نخستین ز جلاب نوشین سرشت ۱۰۹ زمین گشت چون حوض کوثر بهشت

بیکی جوے زان حوض نوشین گلاب ۱۱۰ بخسرو که شیرین ندیده بخواب

نهادند خوان آنچه باید دریغ ۱۱۱ گرانیده شد گرد عنبر بمیخ

ز هر نعمتے کاید اندر شمار ۱۱۲ فرو ریخته کوهے از هر کنار

حریر رقاق و دو پرویز نی ۱۱۳ چو مهتاب روشن تر از روشنی

همان گرده نرم چون لیت خز ۱۱۴ کز و پخته شد گرده گرده پز

ابا هاے الوان صد گونه بیش ۱۱۵ بخوانهاے زرین نهادند پیش

جهان را یکے خورد الوان نبود ۱۱۶ کز آن خورد و چیزی بر آن خوان نبود

چو خوردند چندانکه آمد پسند ۱۱۷ ز جام و صراحی گشادند بند

مے ناب خوردند تا نیم روز ۱۱۸ چو مے در ولایت شد آتش فروز

نشاط ابر و چون مے پریشان گشاد ۱۱۹ ز شیر و مے سبزه روستان گشاد

پری پیکران اندر آن دلبری ۱۲۰ نشستند تا شب برامشگری

چو شب خواست کز غم سپاه آورد ۱۲۱ نشستن بهر خوابگاه آورد

بآن بستان گشت سالار دهر ۱۲۲ یک امشب بتا شاید شدن سوی شهر

چنان بست فرمان کز آن جایگاه ۱۲۳ برآرم بریم ز ماهی بماه

برسم فریدون و آئین کے ۱۲۴ ستانیم داد دل از رود و مے

مگر چون فرو ریزد آتش ز جام ۱۲۵ شود کار ما پختہ از خون خام

زمانے ز شغل زمین بگذریم ۱۲۶ بہر جان پرورده جان پروریم

فروزنده گردیم چون گل ز مے ۱۲۷ بآن کوزه از گل برآریم خوے

زمین را بجرعہ معنبر کنیم ۱۲۸ سپہر شوے شادی بگلے تر کنیم

پریزادگان بوسہ دادند خاک ۱۲۹ پری وار ہم شاد و ہم شرمناک

فروزنده نوشابہ در بزم شاه ۱۳۰ فروزان تر از زہره در صبحگاه

چو شب زیور عنبرین ساز کرد ۱۳۱ سر نافۂ مشک را باز کرد

شہ از زلف مشکین آن دلکشان ۱۳۲ کمند برآراست عنبر فشان

مہ و مشتری را بمشکین کمند ۱۳۳ فرود آورید از سپہر بلند

شب جشن بود آن شب دلنواز ۱۳۴ پری پیکران چون پری جلوه ساز

مگر کاتشے بر فروزنده بعل ۱۳۵ در آتش نہند از پے شاه نعل

بفرموده شہ کاتشے افروختند ۱۳۶ برسم مغان بوے خوش سوختند

زیاده چنان آتشے بر فروخت ۱۳۷ کہ میخوارگان را دروخت سوخت

برود و مے و لہو ہاے دگر ۱۳۸ ہمی برد شب را بشادی بسر

چو شنگرف سوزند بر لاجورد ۱۳۹ سمور سیہ زاده روباه زرد

دگر باره در جنبش آمد نشاط ۱۴۰ در آموده شد خسروانی بساط

چمن باز نوشد بشمشاد سرو ۱۴۱ خرامش درآمد بکبک و تدرو
نوا گر شدند آن پریچهرگان ۱۴۲ نوآئین بود مهر در مهرگان
ز بیجاده گون بادهٔ دل فروز ۱۴۳ فشانند بیجاده بر روی روز
بیا ساقی از باده جامی بیار ۱۴۴ ز بیجاده گون گل پیامی بیار
رخم را بآن باده چون باده کن ۱۴۵ ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن

داستان جشن نوشابه

بجشن فریدون و نوروز جم ۱ که شادی سترد از جهان نام غم
جهاندار بنشست بر تخت خویش ۲ نشسته شاهان سر افگنده پیش
نوازندگان می و رود و جام ۳ برآراسته دست مجلس تمام
می نوش و نوشابه چون شکر ۴ عروسان بگردش کمر در کمر
بران محفلی اسکندر فیلقوس ۵ نکرد التفاتی بچندین عروس
یکی آنکه خود بود پرهیزگار ۶ دگر در حرم کرد نتوان شکار
یکایک همه لشکر از شرم او ۷ نگشتند یک ذره از آزرم او
هوا سرد و خرگاه خورشید گرم ۸ زمین خشک و بالین جمشید نرم
برون رفت از چاه و لو آفتاب ۹ بماهی گرفتن سوی حوض آب
درم بر درم کیسه و کوه و شخ ۱۰ گره بسته چون پشت ماهی ز یخ

۱۱ دمادم فرو گیر چون چشم گرگ — شده کار گرگینه دوزان بزرگ
۱۲ سرین گوزن و کفلگاه گور — به پهلوی شیران برآورد زور
۱۳ کباب تر از ران آهوی نر — نمک ریخته آب را در جگر
۱۴ ز باریدن ابر کافور بار — سمن رسته از دستهای چنار
۱۵ بنفشه نکرده سر غنچه تیز — چو ابر بهار آسمان برف ریز
۱۶ درخت گل از بار آبستنی — شکم کرده بر بچهٔ رستنی
۱۷ دهن ناگشاده لب آبگیر — که آید لب سبزه را بوی شیر
۱۸ جهان بلبلان را دریده دهل — ز نامحرمان روی پوشیده گل
۱۹ شده بلبله بلبل انجمن — چو کبک دری قهقهه در دهن
۲۰ ز رخسار میخوارگان رنگ می — بهر گوشهٔ گل برآورده خوی
۲۱ بعذر شب دوش فرمود شاه — که آتش فروزند در بزمگاه
۲۲ برآراست از زینت زر و زیب — چو باغ ارم مجلس دلفریب
۲۳ در او آتشی چون گل افروخته — گل از رشک آن گلستان سوخته
۲۴ شده خار ز آتش چو گل زرد دست — نه چون خار زرتشت آتش پرست
۲۵ بمشکین زگال آتش لعل رنگ — در افتاده چون عکس گوهر بسنگ
۲۶ بآتش بر آن شوشهٔ مشک سنج — چو مار سیه بر سر کان گنج
۲۷ ز بیر حبشی داده پیر مجوس — سواد حبش را بتاراج روس

ز هندوستان آمده جوزنے ۲۸ بهر جو که زد سوخته خرمنے

مغے ارغوان گشت برجاے جو ۲۹ بنفشه درو ده بوقت درو

سپاهے بمازندران برده مشک ۳۰ بدل کرده یا شوشه زر خشک

ز هندو زنی خانه پر خون شده ۳۱ همه آبنوسش طبرخون شده

بچینین کرد سقلابی ترک تاز ۳۲ سمورے بپر طاسئ کرد باز

بلاے برآورد آواز خوش ۳۳ صلا داده در روم و خونریز جلش

برآواز آن زنگی قیرگون ۳۴ گشاده ز دل زهره و ز دیده خون

دبیرے قلم رسته از پشت او ۳۵ قلمهاے مشکین در انگشت او

نشسته جوان مرد اطلس فروش ۳۶ ز خاکسترے پیرزن درع پوش

ز هر پلاسے رسن تافته ۳۷ بجاے پلاس اطلسے بافته

چو در کورهٔ مرد اکسیرگر ۳۸ فرو برد آهن برآورد زر

شراره کز اکسیر زر ساخته ۳۹ ز هر سو بدامن زر انداخته

دخان از بر شعله آذری ۴۰ چو بر سرخ گل برگ نیلوفری

سفالے بریحان برآراسته ۴۱ بریحانی از بیشها خاسته

نه آتش گلے باغ جمشید بود ۴۲ کلیچه پز خوان خورشید بود

فروزندهٔ گوهر نیک و بد ۴۳ رفیق مغ و مونس هیربد

شگفته گلے خورد از خاربن ۴۴ پدیدار تازه بگوهر کهن

ترنم سراے تہی مایگان ۴۵ پیام آور دیگ ہمسایگان

ترنگاه ترنگے کہ زد ساز او ۴۶ بہ از زند زرنقشت آواز او

بدین زندگی آتش ژندسوز ۴۷ برافروختہ شاہ گیتی فروز

چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو ۴۸ برو گاه دراج و گاہے تدرو

زبیدی چنارے برافراختہ ۴۹ برو کبک نالندہ چون فاختہ

اگر پاے بط بر سر آرد چنار ۵۰ برو سینۂ بط زند زیر زار

تن بط بود در خور آبگیر ۵۱ چو بر آتش آری بر آرد نفیر

در آن باغ مرغان بجوش آمده ۵۲ ز ہر یک دگرگون خروش آمده

صراحی برآورده بانگ سرود ۵۳ سرود نوآئین تر از بانگ رود

جگرہا بخون در نمک یافتہ ۵۴ نمک را ز حسرت جگر تافتہ

شکرپارہ با نوک دندان براز ۵۵ شکرخوارہ را کرده دندان دراز

کباب تر و بوے افراز خشک ۵۶ اباہاے پرورده با بوے مشک

ز آچارہا آنچہ باشد عزیز ۵۷ ترنج و بہ و نار و نارنج نیز

مغنی چو زہرہ بہ رامشگری ۵۸ صراحی درخشندہ چون مشتری

بگلگون گلابے دلاویزتر ۵۹ نشاندہ جہان از جہان دردسر

ہمہ ساز آہنگہا نرم خیز ۶۰ بجز ساز کاہنگ او بود تیز

ہمہ پختہ بودند یاران تمام ۶۱ بجز بادہ کو در میان بود خام

سکندر ز مستی شده نیم خواب ۶۱ روان چنگ و سرپنگ چنگی چو آب

... ۶۲ ... ...

... گر ... ۶۳ ... شود ... کمین ...

بیاد شه آن مشتری پیکران ۶۴ چو زهره کشیدند رطل گران

چو یک نیمه از روز روشن گذشت ۶۵ فلک نیم راه از زمین در نوشت

بفرمود تا رقیبان گنج ۶۶ کشند از پی میهمان پای رنج

زر و زیور آرند خروارها ۶۷ ز سیفور اطلس شتر بارها

ز چینی و حبش خادمان نیز چند ۶۸ پدیدار نیکو ببالا بلند

بسی نافهٔ مشک و پیلی نغز ۶۹ کز ایشان فزوده شود هوش مغز

زمرد نگین هاے با آب و رنگ ۷۰ در و لعل و پیروزه بیوزن و سنگ

یکی تاج زرین زمرد نگار ۷۱ برآمود از لولوی شاهوار

پرندے مکلل بیاقوت و در ۷۲ همه درزش از مشک و کافور پر

عماری و اشتر به هرای زر ۷۳ عماری کشان حمله زرین کمر

همه تازی اسپان دریا گذار ۷۴ بیونان همه تیز رو زیر بار

چنین زیور نغز گوهر فشان ۷۵ بنوشابه دادند زیور کشان

بپوشید نوشابه تشریف شاه ۷۶ چو تشریف خورشید رخشنده ماه

جداگانه از بهر هر پیکرے ۷۷ بفرمود پرداختن زیورے

باندازهٔ مهر یکی جهیز داد ۷۸ بپوشیدشان پرده ولی نیز داد

پریچهره با آن پری پیکران ۷۹ شده از پسی گنج و گوهر گران

زمین بوسه دادند بر شکر شاه ۸۰ بخرم دلی برگرفتند راه

رخ از خرمی چون گل افروخته ۸۱ ز نعمت بسی نعمت اندوخته

مراد دل از پادشه یافته ۸۲ عنان سوی ماوای خود تافته

از آن کان گوهر گرا آمدند ۸۳ چو گنج روان باز جا آمدند

بیا ساقی آن شیر شنگرف گون ۸۴ که عکسش در آرد بسیماب خون

بمن ده که سیماب گون گشته ام ۸۵ بسیماب چون ناخن رشته ام

S. M. Zaidi

تلمذ من فیضی

حمد حق سبحانه و تعالیٰ

ای در تگ و پوی تو ز آغاز	۱	عنقای نظر بلند پرواز
فکر تو بدل خیال بگداخت	۲	اوج تو ز مرغ بال بگداخت
دانا که سخن بکنه او بست	۳	بر کنگرِ شعله تار مو بست
این ره که حریف او قدم نیست	۴	در نیروی تازک قلم نیست
این مرحله گرچه دلنشین است	۵	هشدار که یادش آتشین است
او پای براه سخت کرده	۶	غیرت سرش دو لخت کرده
توحید تو نیست بر قلم چست	۷	ایوان بزرگی و ستون سست
با حرف تو چون بیفتدم کار	۸	پرکار قلم فتد ز پرکار
زین باد سخن بپا دارزان	۹	دارم قلمی چو بید لرزان
آتش زنم این بهار امید	۱۰	تا میوه طمع ندارد از بید
پروانه خس و هوا شرربار	۱۱	پرواز چه گل کند درین کار

هیهات چگونه سر کشد کس ۱۲ ره بر دم تیغ و پای از خس

هم پاشنه ریش و هم کف آماس ۱۳ چون پای نهم بدشت الماس

چون گام زند قلم به ره چون ۱۴ کاورد بپای رشته بیرون

این ره بقدم سپرد نتوان ۱۵ گامش بقلم شمرد نتوان

توحید تو هر که راند در قیل ۱۶ بر مورچه زد عماری فیل

از خانه در گشاد بربست ۱۷ گویا گره خود است در بند

دانم چه رقم زند نشانه ۱۸ کلک دو زبان از آن یگانه

بس مشکل و سخت ماجرائے ۱۹ ره کوه و قلم برهنه پائے

صحرا همه صید و قتل صیاد ۲۰ ره روشن و راهبر بفریاد

نخچیر بزیر پی چون نهم دام ۲۱ زنجیر بپای چون زنم گام

کج دار و مریز ساقی دیر ۲۲ می بین و بکن حواله بر غیر

حادث بقدیم کے برد راه ۲۳ کتان زکجا و پرتو ماه

بیهوده پرتران بهر خیالے ۲۴ برکوس لب و زبان دوالے

آن نقش که دانیش نمونه ۲۵ کنهش زده نعل واژگونه

تقلید چه کشد بسر تحقیق ۲۶ دریا شده میهمان ابریق

در راه سخن چه پای بندان ۲۷ مسمار بپای لب ز دندان

ای از تو دلیل زر قدم خار ۲۸ وی از تو حدیث سر بدیوار

گشتند همه فلک نوردان ۴۶ آهسته روان و تیز گردان

وین جوف که ساخت باپسیجش ۴۷ پر کرده بچار آخشیجش

وان گاه مجرد از وسائط ۴۸ ترکیب فزود بر بسائط

بس روز زدود بس شب آراست ۴۹ کین چار چمن مراتب آراست

بنمود بهیات دل افروز ۵۰ با سنبل شب شگوفهٔ روز

شب سرمه و چهرهٔ سحر زان ساخت ۵۱ صد نور به ظلمتش نهان ساخت

زان دم که بصبح دلکشا داد ۵۲ آئینهٔ روز را جلا داد

انگیخت بصد جهان گل و بار ۵۳ وز بار صنوبری چمن زار

بگزید ز آب و خاک پاکش ۵۴ بسپرد بدست باد خاکش

بادی که چو داده ره باو جنبش ۵۵ جنبید زبان و دل ز موجش

زین باد که تام او سخن کرد ۵۶ دل تا بزبان چمن چمن کرد

صنعش که بنای تن برافراخت ۵۷ یک کاخ بپانزده در افراخت

بر کرسی دل کشید طاقی ۵۸ چون منظر آسمان رواقی

آویخت در آن مقرنس از دور ۵۹ قندیل خرد برشتهٔ نور

از قوت او بسبر فرازی ۶۰ خاکی به سپهر کرد بازی

باغی ز وجود نقش بربست ۶۱ خود رفت درون باغ و در بست

باغی که چو باغ باغ بشگفت ۶۲ از نکهت او دماغ بشگفت

ذات صفت صفت گرفته	۲۹	حیرت ره معرفت گرفته
گر دیده نظر کند بدان سو	۳۰	مژگان زندش طپانچه بر رو
نور تو بدیده دید نتوان	۳۱	بارش به نظر کشید نتوان
تابش نبود بچشم بینا	۳۲	کین مے بگداز داد مینا
آن نور کز دو دیده باز است	۳۳	مژگان گسل و نظر گداز است
لطف تو چو بانگ بر قدم زد	۳۴	در بطن عدم وجود دم زد
ور قهر کنی وجود زین سو	۳۵	از پشت عدم بر آورد رو
تا بود جهان و بودش از تست	۳۶	ملک عدم و وجودش از تست
سبحان الله خدای بیچون	۳۷	از چون و چرای عقل بیرون
جولان گهش از حد خرد بیش	۳۸	اندیشه درو خجالت اندیش
اعجوبه نمای عالم آرا	۳۹	بینای نهان و آشکارا
گنجینه نه درون خرابان	۴۰	صیقل گر ریگ در بیابان
گلگونه کش رخ تصور	۴۱	آئینه ده کف تحیر
برتر نبود بود و بودش	۴۲	نے جوهر و نے عرض وجودش
مرآت ده عقول اولے	۴۳	صورت گر صورت و هیولے
صد نقد روان بیک محک ساخت	۴۴	ده عقل و سه روح نه فلک ساخت
بنواخت بهر ترانه سازے	۴۵	بنهفت بهر ترانه رازے

هر غنچه بصد نقاب ورزد ۶۳ هر گل بهزار پرده سر زد

هم لاله گرفت پای شمشاد ۶۴ هم سبزه بپای سرو افتاد

هر نخل بجای خود علم زد ۶۵ هر سرو بجد خود قدم زد

زین سان که نمود باغبانی ۶۶ زینگونه که کرد گل فشانی

بر لوح وجود چون قلم زد ۶۷ هر نقش بجای خود رقم زد

زان باغ که صاحبان طرب داد ۶۸ یک گل بعصارهٔ عنب داد

بگرفت زبان من بگو هر ۶۹ کین نکته همین سراید از سر

اندازهٔ کارگاه تدبیر ۷۰ بگرفته بگو بپای تقدیر

هر گل که طراز این ادیم است ۷۱ چون نقش قرینه در گلیم است

هر تار که بند این حریر است ۷۲ چون رشتهٔ بو دناگزیر است

زین زخمه که میزنند بر چنگ ۷۳ هر نغمه به نغمه ایست همسنگ

بی جنبش امر او بدستان ۷۴ برگی نچمد درین گلستان

بنگر که بپرده اندرون چیست ۷۵ در حجرهٔ این نه ارغنون چیست

خم نیست ز رشته یکسر مو ۷۶ از عین خطاست چین ابرو

آگاهی او ز تلخ تا شور ۷۷ آگاه ز هر چه در دل مور

نورش بود از نگاه مادور ۷۸ نور همه سایه و همه نور

خاموش که راز بس شگرفست ۷۹ این نکته بیرون ز صوت حرفست

حرفش زخیال ژرف بیرون ۸۰ حرف از وی و وی ز حرف بیرون

بیرون درون گرفته هم تنگ ۸۱ هجران و وصال کرده همرنگ

آنکس که بجست از کتابش ۸۲ پیچیده ورق ورق حجابش

تو برده بخط گمان نفعی ۸۳ وان خود همه عقربیست وافعی

ای ساده ز خط مباش غافل ۸۴ کین مورچه خورد جوهر دل

هشدار که این الف درین راه ۸۵ سوزن زندت بدیده ناگاه

آئینه ز نقش ساده باید ۸۶ کان ساده عذار رو نماید

در پرده چنین که میزند چنگ ۸۷ یک زخمه و صد هزار آهنگ

هر ذره که از وجود گل کرد ۸۸ آئینهٔ رونمای دل کرد

بشگافت درون آگهان را ۸۹ پیچیده درو جهان جهان را

نورش که چراغ محفل افروخت ۹۰ صد رشته آتش دل افروخت

ز و شوق برین گریوهٔ تنگ ۹۱ یک گام بصد هزار فرسنگ

گردون شب و روزه گرایش ۹۲ مسمار ستاره خار پایش

در هر بن مو کجی نهی گوش ۹۳ فوارهٔ فیض اوست در جوش

خاکستر اگر ز نی بمرآت ۹۴ خاکستر مهر اوست و ذرات

مانم بگفت نحنی ازین خسز ۹۵ نه دائره است میل مرکز

شد ساقی جم و جام درداد ۹۶ از عشق صلای عام درداد

بر عقل ز عشق ست شد شبیخون ۹۷ از صبر ز شوق برد جیحون

انگیخت ز عشق آتشین خوے ۹۸ آتشکدۂ بہرین موے

صد دیدہ و دل بیکدگر بست ۹۹ گلدستۂ حسن و عشق بر بست

ہم دل ز رواق حسرت آویخت ۱۰۰ ہم دیدہ ز طاق حیرت آویخت

از ہر خم مو نشاند جانے ۱۰۱ در ہر مژہ ماند داستانے

صد دل بشکنج طرہ در بست ۱۰۲ بر شیر ز مو قلادہ بربست

بر دیدہ ز گریہ کاروان راند ۱۰۳ صد محمل غم بدل نہان راند

انداختہ ساقیش بہ محفل ۱۰۴ در دارو بے بہشتی ہلاہل

اینجا بہواے نوبہاران ۱۰۵ آتش چمن و شرار باران

بے آنکہ دو تن شود فراہم ۱۰۶ آمیخت دو خون گرم باہم

گلدستہ بدست ناز بسپرد ۱۰۷ برگے بکف نیاز بسپرد

دلبستہ بطرۂ گرہ گیر ۱۰۸ صد شیر بموے کرد زنجیر

سرگشتہ مگر فلک بانجم ۱۰۹ با اینہمہ شمع در رہش گم

از کوہ زمین گرفت آرام ۱۱۰ مسمار بپاے چون زند گام

بیہودہ چہ میزنم دراے ۱۱۱ این راہ نمیرود بجاے

زین رشتہ شدم گسستہ امید ۱۱۲ خاکے چہ کند سپاس خورشید

کنہش بخرد شناخت نتوان ۱۱۳ زین غم بعجز گداخت نتوان

فیاضی ازین خروشش بگذر ۱۱۴ گر پختهٔ دلی ز جوشش بگذر

دستان زن هر نو و کهن چند ۱۱۵ اے مست سخن سخن سخن چند

این مسند کبریاست هشدار ۱۱۶ هشدار لب و زبان خمش دار

دل در کف و دست و جان بلب باش ۱۱۷ دریوزه گر در ادب باش

مناجات به پیشگاه معبود فیاض که ذرات الوان محو خورشید جلال او یند

اے دیده فروز شب نشینان ۱ اندیشه زداے پیش بینان

هر ذره ز جرعهٔ تو گل خیز ۲ هر قطرهٔ ز بادهٔ تو لب ریز

در هر خم تار از تو سازے ۳ در هر دل سوز از تو رازے

دوران بهزار جوش و غلغل ۴ از شیشهٔ الستت نیم قلقل

آب و گل تن سرشتهٔ تو ۵ لوح دل و جان نوشتهٔ تو

عقلم بره تو نعل و اکلیل ۶ کنهت بخیال سنگ و قندیل

از صبح عزتت شب تار ۷ پس مانده ازل بپاے افگار

آخر همه را نهایت آخر ۸ یا اول تو بدایت آخر

بیرون ز نشان رهنمونان ۹ برتر ز خیال ذوفنونان

توحید تو نامه بر نتابد ۱۰ حرفت لب خامه بر نتابد

این شاہد قدسی عمامہ ۱۱ کے سر کشد از شگاف تمامہ

مرغیکہ بعرش دانہ چیند ۱۲ بر کنگرہ خانہ کے نشیند

اے بر دل و جان فزایش تو ۱۳ جز تو کہ کند ستایش تو

در راہ تو سالکان ہراسان ۱۴ یک مشکل خود نکردہ آسان

آن منبع فیض رحمت تو ۱۵ بر ہر کس عقل قسمت تو

بر درگہ عزت سلیمان ۱۶ با مورچۂ تو بست پیمان

چون جوہر آبگینۂ تو ۱۷ صافست مے قنینۂ تو

در مہد رحم ازان مے صاف ۱۸ خون خورد چنین بساغر ناف

فیض تو چو پردہ باد شبگیر ۱۹ بست از گل و خون شگوفۂ شیر

دل از طرب تو زعفران زار ۲۰ در خون جگر غمت حنا کار

از عدل بلند بازوے تو ۲۱ پاسنگ نہ در ترازوے تو

مرغ قدمت ز چرخ دوار ۲۲ انداختہ از زبانہ منقار

آن صبح کہ زد محیط کل موج ۲۳ آمد گہر ظہور بر اوج

کردی ز ہزار سرو و گل پر ۲۴ سرتاسر چار باغ عنصر

تو غازہ کشی بچہرۂ گل ۲۵ تو شانہ زنی بزلف سنبل

از حکمت تو بکان ناسوت ۲۶ الماس بریخت خون یاقوت

ہم از تو درین زمردین طاس ۲۷ از سر بشکستہ گیر الماس

هر مرغ که دارد این گلستان ۲۸ دارد ز تو صد هزار دستان
هر قطرهٔ خون دل درین تنگ ۲۹ هر دم بنهم دگر کنی رنگ
ای جوشش هزار زمزمه تو ۳۰ ای بی همه با همه همه تو
دردانهٔ نهفته و پدیدار ۳۱ صد شاخ شگوفه و گل و بار
بحر است اگر حضیض گر اوج ۳۲ این قطره و این حباب و این موج
آنجا که دو کون صید او بود ۳۳ اطلاق اسیر قید او بود
آن دیده که دیدش آشکارا ۳۴ این دیده بود برو گوارا
ور نیست چنین شگرف رنجیست ۳۵ بر لب که ز حرف باد سنجیست
با جان طپیده چون کنم آه ۳۶ دل مرغ اسیر رشته کوتاه
دانم که چه طرف بند و از آب ۳۷ مستسقی ازین محیط سیماب
نگذاشتهٔ ره سلامت ۳۸ ای عقل بگو کرا غرامت
ما آتش و آب و باد و خاکیم ۳۹ کی در خور آنجهان پاکیم
ما خود چه و چیست خواهش ما ۴۰ افزایش ما و کاهش ما
زین نقش سپیدی و سیاهی ۴۱ آن خواهش ماست کان تو خواهی
دارم دل و جان فدا هم از تو ۴۲ گر خواهم و گر نخواهم از تو
بی امر تو گر فلک جهاندم ۴۳ دانم که بزیر خاک ماندم
بر خاکم اگر تو میکشی رخت ۴۴ گویم که بر آسمان زدم تخت

در پستی و در بلندی من ۴۵ یک دست نیازمندی من

گر رشته بصاحبم ز بستی ۴۶ برتر ز بلندیست پستی

از بنده بعجز بندگی نیست ۴۷ جز مایهٔ سرفگندگی نیست

دارم من بینوا بصد بیم ۴۸ در دست نیاز برگ تسلیم

تاریست ز غم تن نزارم ۴۹ وین دل گره عجب بتارم

زین اشک بدل چه بر دهد بخت ۵۰ کز آب گره همی شود سخت

دانم که درین سخن سرایی ۵۱ ناید ز گره گره کشایی

این خون که درون دل بجوشست ۵۲ از جوش غم تو در خروشست

بر من غم روزگار سخت است ۵۳ دریاب مرا که کار سخت است

من غافل و دیو هم نشینم ۵۴ من خفته و فتنه در کمینم

سختست سیاهی شب من ۵۵ نحس‌تر ز شبست کوکب من

هم کوکب و هم شبم سیاه است ۵۶ میگویم و آسمان گواه است

زین شب بدر آر کوکبم را ۵۷ پیشانی روز ده شبم را

هر دم بامید روشنائی ۵۸ صبحی بدمان ز شب جدائی

در روز سیاه ناامیدی ۵۹ در ده ز سفیدیم سفیدی

دارم گره و گره کشا نیست ۶۰ سنگین تر ازین بلا بلا نیست

این قفل غم از دلم جدا کن ۶۱ دستم بکلید آشنا کن

کاخم چو بچنگ آور د میل ۶۲ دیوانگی مرا د بر سیل
قصریم بده بساحت نور ۶۳ کز خمۂ آب و گل بود دور
از شمع مرا مساز مایوس ۶۴ پیراهن اگر کشی ز فانوس
گر بانگ زند عطات بر من ۶۵ موری چه قدر برد ز خرمن
از رشتۂ جان شدم دل افگار ۶۶ تا خن چه زنم دگر برین زار
درد دل خویش می تراوم ۶۷ خونابۂ ریش می تراوم
نشتر زنم این رگ زبان را ۶۸ در خون بکشم لب و دهان را
پس مانده چه ره برو بجای ۶۹ بی بانگ صدای بی درای
در بادیه میزنم سرودی ۷۰ بر راهبران زمن درودی
آنانکه زدند گام پیوست ۷۱ از نور یقین چراغ در دست
راندند جمازه منزل اندیش ۷۲ محمل ز پس و چراغ در پیش
از بار جهان گران نگشتند ۷۳ با بار گران سبک گذشتند
هم مرحلۂ زمین بریدند ۷۴ هم محمل آسمان کشیدند
ماندند ز پیش و پس کسان را ۷۵ بردند ز پیش واپسان را
دادند بهر قدم نشانها ۷۶ راندند به پیش کاروانها
رفتند و هنوز این گرانان ۷۷ هستند از آن جمازه رانان
بگسسته ز کاروان ورای ۷۸ بنشسته بجاک نقش پای

ہر کس قدمے زماست درپیش ۷۹ داریم بپاے او سر خویش
فیاضی ازین ترانہ بس کن ۸۰ مرغت بہواست در قفس کن
تن زن کہ فسانہ بس دراز است ۸۱ کنجشک نہ مرد شاہباز است
در راز ازل مپیچ خود را ۸۲ مکشاے دریچۂ ابد را
جز حیرت اندرین رہ نیست ۸۳ خاموش کہ جاے این نفس نیست
از ساحت این بسیط بگذر ۸۴ مستسقی ازین محیط بگذر
داری جگرے غم جگر خور ۸۵ رو آب نہ چشمۂ دگر خور
از گرد برآرہ صفا گیر ۸۶ سر چشمۂ نعت مصطفے گیر

احصاے جواہر نعت سید المرسلین و احراز لولوے ثناے خاتم النبیین

آن مرکز دور رنگ صفت جدول ۱ گرداب نشین موج اول
چابک قدم بساط افلاک ۲ والا گہر محیط لولاک
قدرش بزمانہ ماہ واکلیل ۳ نورش بفلک چراغ و قندیل
حرف لبش از دو کون مشروح ۴ نقش کف پاش نشترۂ روح
مشعل بہ پیشگاہ اقرار ۵ آتش زن دودمان انکار
با شرع کتاب نور ساطع ۶ با تیغ و زبان دلیل قاطع

دمساز بحکم بید ریغش ٧ یا تیغ زبان به تیغش

تسخیر دو کون رایت او ٨ تفسیر دو حرف آیت او

عزمش بکشایشِ جهان جزم ٩ فرمان دهِ موکب اولوالعزم

از آیت کبریا مؤید ١٠ سرلشکر انبیا محمد

مصباح سپهر گوهر او ١١ معراج ستاره پرور او

ارواح بخارے از دماغش ١٢ اشباح دخانے از چراغش

خاکی و براوج عرش منزل ١٣ امّی و کتاب خانه در دل

لطفش که مثال قاسمی یافت ١٤ طغراے جوامع الکلم یافت

با حبل متین دو سوے بسته ١٥ زنجیر خرد بموے بسته

با بیت وجود از کتابش ١٦ اجرام و عناصر انتخابش

هم مطلع اول سباعی ١٧ هم مصرع آخر رباعی

از خلعت او بنور بینش ١٨ افروخته شمع آفرینش

... ... ١٩ ... ...

آدم سر و تن در آب و گل داشت ٢٠ کو حکم بملک جان و دل داشت

زادر لیس نه درس نے بیان بود ٢١ کو بے خط و علم غیب دان بود

نے نوح نه کشتیش نشان داشت ٢٢ کو رخت دو کون بر کران داشت

نے خوان خلیل درمیان بود ٢٣ کش عالم قدس میهمان بود

یعقوب نکرد چشم خود گم ۲۴ کو بود فروغ بخش انجم
یوسف نه فتاده ام درین چاه ۲۵ کو داشت حشم بتارک ماه
نگرفت بحوت یونس آرام ۲۶ کو بود نهنگ بحر آشام
داؤد نماند بر زمین تافت ۲۷ کو بود زگیسوان زره بافت
بر تخت نداشت ره سلیمان ۲۸ کو بست پا بر باد پیمان
صالح نکشید ناقه خویش ۲۹ کو بختی چرخ راند در پیش
موسی که کشاده دیده بر طور ۳۰ دیده غبار راهش از دور
عیسی که ازو نوید میگفت ۳۱ دم میزد و گرد راه میرفت
نورش چو بر آسمان علم زد ۳۲ روزش بهزار صبح دم زد
صبحش چو دمید عالم افروز ۳۳ دیدش همه آفتاب شد روز
زان پیش که پا نهد برین فرش ۳۴ می بود بگاهواره عرش
چون طلعت اش بعالم افتاد ۳۵ عالم همه بر سر هم افتاد
افروخت چو شمع نه قبیله ۳۶ گردیده دو عالمش قبیله
آئینهٔ طلعتش نظر سوز ۳۷ بر چرخ دریده جیب فیروز
سرچشمهٔ فیض گرد راهش ۳۸ پیشانی صبح سجده گاهش
ده عقل چراغ منظر او ۳۹ نه چرخ طراز منبر او
قصر جبروت آشیانش ۴۰ بام ملکوت آستانش

یک ملک اوست شش طرف را ۴۱ یکتا گہر اوست نہ صدف را

ہم از دو جہان تہی و ہم پر ۴۲ ہم ساحل و ہم محیط و ہم در

از نور نگار بوستانش ۴۳ در روح نعیم کرد خوانش

آویختہ عرش را ببازو ۴۴ از شرع دو کون را ترازو

یک نفحۂ روح از بہارش ۴۵ یک نقش دو کون از نگارش

اسرار ازل خزینۂ او ۴۶ محراب ابد مدینۂ او

زانوی زمانہ بر زمینش ۴۷ دامان فلک در آستینش

دینش بفروغ جاودانی ۴۸ مصباح زجاج آسمانی

بر بام ابد صدای کوسش ۴۹ پیشانی عرش خاک بوسش

بیتان عرب زخانۂ او ۵۰ تخت عجم آستانۂ او

یک گوشۂ ابروش بدعوی ۵۱ بر خاک فگندہ طاق کسری

بتخانہ سپردۂ پی او ۵۲ آتشکدہ گشتہ خرپی او

زان خوی کہ گل فشاند دستان ۵۳ ہر قطرہ بہار صد گلستان

صد باغ بہشت در نسیمش ۵۴ صد اطلس چرخ در گلیمش

ناموس سحر بعنبرین مو ۵۵ نقاش چمن نثار گیسو

گیسو ز دو سوی بر شکستہ ۵۶ کونین بتار موی بستہ

ہر گیسوی او ببادشہ گیر ۵۷ آویختہ عرش زا بزنجیر

صد صبح بهار در جبینش ۵۸ صد دسته چمن در آستینش

یک عقده عمامه برگشاده ۵۹ صد طبلهٔ صبح سرگشاده

از یوسفیش بهشت خرگاه ۶۰ صد تیغ و ترنج بر کف ماه

در طرّه اش همه گسسته ۶۱ ارواح بحجله در نشسته

گلدستهٔ عقل گل بجیبش ۶۲ صد جلوه بجلوه گاه غیبش

آئینهٔ وحدتش جهانتاب ۶۳ خورشید شهود را اسطرلاب

جولانگه مکان فضایش ۶۴ نعلین دو کون زیر پایش

در صید جهان سوار چالاک ۶۵ آویخته نه فلک به فتراک

بیرون و درون به عقل منظور ۶۶ او داد چراغ عقل را نور

بر صدر قبول در نشستش ۶۷ سررشتهٔ نیک و بد بدستش

نشگافته خامهٔ سیه را ۶۸ چون خامه شگاف کرده مه را

چون بود سیاهی از خطش دور ۶۹ بزدود سواد سایه از نور

از چرخ بلند پایهٔ او ۷۰ نه چرخ بزیر سایهٔ او

عالم که سر از عدم کشیده ۷۱ از سایهٔ اوست آفریده

چون مهر جهان جز او نبی نیست ۷۲ گر سایه نباشدش عجب نیست

بی سایه و زیر سایهٔ عون ۷۳ از نور خیمه پایهٔ کون

نوریست ز چشم کوتهان دور ۷۴ عالم از آن سایه از آن نور

یک نور و دو کون روشنائی ۷۵ یک گوهر و صد جهان روائی

این شاد روان عزت او ۷۶ شاداب ز بحر فطرت او

ظلمت ز بساط قرشیان دور ۷۷ در خانه هزار شمع کافور

رضوان خدای بر صحابه ۷۸ گنجینه گشای نه خرابه

مانند به پیشگاه ایّام ۷۹ بر دوش وفا لوای اسلام

همدست جنود کبریا را ۸۰ بردند بر آسمان لوا را

دینش به فروغ بخت بنگر ۸۱ وین روز فزون درخت بنگر

بگذشته هزار سال و چندش ۸۲ دارد تر و تازه نخلبندش

بر روی گذرد اگر هزاران ۸۳ نخلست بپاش بهاران

این نخل که جنبش ثمر شد ۸۴ هر چند که رفت تازه تر شد

بر تارک عرش پای شرعش ۸۵ بر کرسی صدق اصل و فرعش

گر ظلمت شک خرد کند دور ۸۶ شرعش بره خرد نهد نور

هم شرع به عقل تاب داده ۸۷ هم عقل بشرع آب داده

در چشم نثار جلوه گاهش ۸۸ افواج فرشته گرد راهش

خورشید ازو ز بیم گشته ۸۹ مه را دل ازو دو نیم گشته

از تیر یقین زده گمان را ۹۰ آویخته از فلک کمان را

علمش بمجد معارج عین ۹۱ او تابش قیام قاب قوسین

پوشیده بسیر این خرابه ۹۲ از اطلس چرخ پا نتابه
بگذاشته در مکان مکان را ۹۳ پیچیده بپاے آسمان را

وله

مهتاب شبے چو وصل معمور ۱ بر روز کشیده پردهٔ نور
رخشنده به پرتو الٰهی ۲ نور از پے خال او سیاهی
تابان ز فلک فروغ جاوید ۳ ز انسان که ز شیشه تاب خورشید
بطلعتش از فروغ عالم افروز ۴ آبستن صد هزار نوروز
شامش که گل سحر نموده ۵ صبحے بهزار در کشوده
آفاق چو صبحدم شگفته ۶ افلاک ز گرد نور رفته
خورشید کشید بهر این سور ۷ در چشم ستاره سرمهٔ نور
بواب فلک بکامرانی ۸ در دست کلید آسمانی
بنهاده در آن بلند منهاج ۹ هفتاد هزار پایه معراج
سلطان سریر آسمانی ۱۰ در خواب بقصر امّهانی
جبرئیل امین رسید پویان ۱۱ از ایزد پاک مژده گویان
کامشب شب خوش بهر آنست ۱۲ معراج وصعود جسم و جانست
آور دشگرفت مرکبے تبند ۱۳ با پویهٔ او تگ صبا کند

چون صبر بعشق گرم رفتار ۱۴ چون حسن بدل شگفته دیدار
از موج خیال گرم رو تر ۱۵ وز برق یقین بلند رو تر
صد نقش برنگ روزگارش ۱۶ صد رنگ بنقش نوبهارش
هم بال ملک بفرق بسته ۱۷ هم نعل ز پای برق جسته
گل حلقهٔ او کشیده در گوش ۱۸ هم غاشیه اش نهاده بر دوش
آمد شد او بکلک بالا ۱۹ چون ز چتر بود محیط والا
ناگاه شد آن جهان انوار ۲۰ از صوت پر فرشته بیدار
زین شوق در آسمان نگنجد ۲۱ در دائرهٔ جهان نگنجد
چون چرخ برکشید جامه ۲۲ هم منطقه بست و هم عمامه
چون رفت عنان اختیارش ۲۳ بگرفت عنان چو شد سوارش
با عشق صدای شوق درداد ۲۴ در راه طلب بپویه سر داد
در مرحلهٔ امید و بیمش ۲۵ صد قید صراط مستقیمش
جبریل تحیتش سرایان ۲۶ از جبهه خم رکاب سایان
اول چو گشاده در خرامش ۲۷ انگیخت به مسجد الحرامش
آمد بسر قیام آداب ۲۸ منبر برکوع از و چو محراب
دیوار و درش سجود کردند ۲۹ شکرانهٔ این ورود کردند
تا گرم شد درون قدم را ۳۰ زنجیر گسسته شد حرم را

جلباب خفا ز پیش برخاست ۳۱ تا کعبه ز جای خویش برخاست

بر دامن اگر نشست خاکش ۳۲ از دامن کعبه کرد پاکش

زانجا که زبان بکام او بود ۳۳ اقصی دو جهان مقام او بود

ارواح پیمبران رسیدند ۳۴ در ساحت قدس صف کشیدند

افتاد بسجده در مقدس ۳۵ او پیش و صفوف انبیا پس

زانجا علم تجرد افراخت ۳۶ رایت ز چهار عنصر افراخت

این چار گزین نورد بگذاشت ۳۷ خشک و تر و گرم و سرد بگذاشت

وانگاه هوای آسمان کرد ۳۸ آهنگ فضای لامکان کرد

از نعل براق برق تعجیل ۳۹ بر جبهه مه نهاد اکلیل

انداخت نظر بجسته خویش ۴۰ پرداخت دل شکسته خویش

زان راه بلند کرد شبگیر ۴۱ بشکست قلم بناخن تیز

کان دو چندین چون قلم بند ۴۲ واندر دو سرا چنین علم چند

انگیخت جنیبه بر فرازش ۴۳ بشکست بفرق زهره گازش

کای جادو ازین ستمگری چیست ۴۴ وین لعبت این فسونگری چیست

جنبید چو پیشتر رکابش ۴۵ بنمود سپهر آفتابش

خورشید از و سپهر اوگشت ۴۶ کز گردش خود بامر او گشت

چون زد قدمی بلندتر گام ۴۷ اورنگ گذاشت ترک بهرام

از رفعت پایه اش طرب کرد ۴۸ ترکان همه بندهٔ عرب کرد

لختے چو ازان فراتر آمد ۴۹ برجیس بطیلسان در آمد

هم سکهٔ او بچار حد راند ۵۰ هم خطبهٔ او بشش جهت خواند

چون رفت فراز هفت ایوان ۵۱ از ظلمت کفر رست ایوان

بزدود سواد کفر ز ایام ۵۲ بر هند فشاند نور اسلام

سیاره همه چو پے سپر شد ۵۳ بر چرخ ثوابتش گذر شد

کردند نثار آفرینش ۵۴ خواندند خط ثبات دینش

از جنبش او همه زمانها ۵۵ در روے همه رقص آسمانها

با وسعت ظرف چون کریمان ۵۶ با ساده دلی چو اهل ایمان

زان گنبد گنبد دگر کرد ۵۷ چون هشت روے بر زبر کرد

رخش طلب از حد جهت راند ۵۸ در راه حد و جهت نماند

چون قافلهٔ حیات پے کرد ۵۹ یک دم دو جهان حجاب طے کرد

پس داد چو عرصهٔ جهت را ۶۰ دریافت حوالی سعت را

پس ماند دران سواد تنگ ۶۱ جبریل بصد هزار فرسنگ

حسن ازل و ابد عیان دید ۶۲ وز عشق بدل جهان جهان دید

از هستی بحت و نور ساذج ۶۳ صد جلوه فراز هفت هودج

دید انچه به عقل در نگنجد ۶۴ در دائرهٔ نظر نگنجد

بشنید ز حق کلام قدسی ۶۵ آورد بما پیام قدسی

زان بادہ کہ ساقیش بجان ریخت ۶۶ یکجرعہ بفرق خاکیان ریخت

زان نزل کرم کہ ساخت خوان پر ۶۷ شد نطع زمین و آسمان پر

زان مے کہ بجز شیشہ زد برق ۶۸ کونین بہ نیم قطرہ شد غرق

زین گونہ قدح کشند مردان ۶۹ سازند چنین پیالہ گردان

برشد بروُاق آسمان گرم ۷۰ گرم آمد و بسترش ہمان گرم

با سیطے لسان مگر برا ئیم ۷۱ کز بسط زمان او سرائیم

در حوصلہ ساز این نوا نیست ۷۲ پرواز خرد درین ہوا نیست

آنرا چہ وقوف ازین مقام است ۷۳ کو منکر خرق و التیام است

اندیشہ بود ز فکرتش پر ۷۴ در ہفت صدف نگنجد این در

باراست برو کہ راہ کج نیست ۷۵ حاجت بدلائل حجج نیست

زانجا کہ علو دست غیب است ۷۶ در عالم قدرت اینچہ ریب است

فیاضی ازین خیال بگذر ۷۷ زاندیشہ این محال بگذر

این بام فراز چون و چند است ۷۸ ہشدار کہ نردبان بلند است

از پایۂ خود بلند رفتی ۷۹ ترسم کہ ز آسمان گذشتی

صبح است دل و جگر در آمیز ۸۰ دین دم بدم سحر در آمیز

كليات امیر خسرو

قصائد

زبان که بر در معنی کلید گفتار است ۱ ز بهر شکر و سپاس یکی جهاندار است
تبارک الله پاکی ز نور عز فالش ۲ متاع سوز هزاران خیال افکار است
دو حرف لای شهادت دو خار سرتیز است ۳ که پای سرعت افکار از آن دل افگار است
ز گنج معرفتش کی بسیم یابد کس ۴ چه بر خرد همه درهای راز مسمار است
خیال میرود و قفل معرفت سخت است ۵ نسیم سعی وزد و حصر کوه دشوار است
بدل ز لعل گرانمایه ذره خاک است ۶ بنزد حکم ضرورت اگر کاه کاه کهسار است
بلند کنگر شاه کمند عیاری ۷ ضعیف رشته و باریک تار و یکتار است
لوامع صفتش هست چشم پوش عقول ۸ چو آفتاب که نورش حجاب ابصار است
حکیم گفت شناسم بعقل یزدان را ۹ زهی کمال حماقت وه این چه گفتار است
کمینه جوهر صنعش به پیش کلک حکیم ۱۰ زمردیست که در پیش دیده مار است
ازین چه سود و زیان در کمال حکمت او ۱۱ که بوعلی بتصور دار ارسطو بانکار است

چه آهویست بزرگ این کشادن نافه ۱۲ که بوی مشک ورا اثبات و نفی عطار است

کجا بچرخ رسد تیر فکر افلاطون ۱۳ که تیر چرخ هم اینجا بپای خود خوار است

سپهر سپید ندارد خبر ز هیأت خویش ۱۴ که ثابت این ز چه شد وان چه شد که سیار است

منجمی که کند صد غلط بتختهٔ خاک ۱۵ ز نور چرخ چه داند اگرچه هشیار است

کسی که لاف ستائیش بعلم زند ۱۶ یقین بدانکه همون بار کیسه اسفار است

ز گنج خانهٔ سلطان کجا خبر دارد ۱۷ گدا بسی که ز بهر دو فلس طرار است

بکنه حق نرسد عارف ارچه داننده است ۱۸ بر آسمان نپرد جعفر ارچه طیار است

به ارمغان ادب آورکشم درین میدان ۱۹ که نه فراز و نشیبش بپای رهوار است

سخن که عرصهٔ تحقیق نیست اندر وی ۲۰ چو بانگ گاو بنزد یک عاقلان خوار است

وان بیهده گویان بدان جرس ماند ۲۱ که در گلوی ستوران بساله زار است

ز تیره دل است تو آنکه علتش گوید ۲۲ چو آفتاب که علت ز بهر انوار است

بزرگ نور ندارد چو قدر رشتهٔ خورشید ۲۳ کسی که مقتدر عاجز بود نه دادار است

همو نشست تا ومطلق که خالق است چه خواست ۲۴ نه خالقیست که خلقش همیشه ناچار است

وران محصل گروند یاد قدرتش عالم ۲۵ میان صدمه و حسرتی سیاسار است

چه پیست که نو صد هزار عالم صنع ۲۶ به ناپدید کی هر ذره پدیدار است

جهان نوشتهٔ کلکش در انتظار است ۲۷ که شکل و نقش قلمکش هیچ طومار است

ز نسخهٔ صنع خدا بیست نقش بست لقا ۲۸ که نقش دیدهٔ ما نه سپهر دوار است

مبین که نه فلک و عالمست هژده هزار ۲۹ که نیست یک اثر از صد هزار آثار است

مگو که هست ز انگشتری چرخ گران ۳۰ که در اصابع رحمانش نیم جوی بار است

از وست دور مه و مهر نی ز گردش چرخ ۳۱ که دائره ز نگارنده نی ز پرکار است

پدید کرد جواهر مجسمه و از ماده ۳۲ که در خزانهٔ ملکش بسلک اظهار است

یکیست نفس که هست او مدبر ابدان ۳۳ که بهر هر بدنی روز و شب به تیمار است

دگر دوم طلبی عقل جوهریست که آن ۳۴ نه در تعلق کار دیار و دیار است

زهی عجائب صنعش که در رواج کن ۳۵ ولد ز پشت نه مرد و هفت زن چار است

نبات و معدن و حیوان درین حدیقهٔ کن ۳۶ سه میوه ایست که از یک درخت آن بار است

یکیست سنگ و جمادی که لون او ساده ۳۷ که از مشابهت و شریک بیزار است

دوم چو شعله وران تکیه کرد بر بالش ۳۸ گهی بکنج حرم گه بصفهٔ نار است

سوم رونده و گردان خزانه خانهٔ جانست ۳۹ که بهر نقب خزانه بپیش هنجار است

دران خزینه چهارم گرانبها گهریست ۴۰ که قیمتش نه بود و عالمش خریدار است

ازان سه حاصل سود و زیان لذت ذوق ۴۱ برین یکی که یگانه است جمله ایثار است

وجود آدمی از عین عرش عکس است ۴۲ چو عکس آب که از آدمی نمودار است

ترا است دیدهٔ بی نور اگر به نشناسی ۴۳ که سنبل حبشی به ز سرو و فرخار است

بحکم احسن تقویم به ز ماه نو است ۴۴ بدست ما سر ناخن که ماه نودار است

چو نیستی است پس بیش این دو روزه خیال ۴۵ معمران جهان را چه لاف اعمار است

چرا بخاک نسائیم پیش او رخ و چشم ۴۶ که او ز خاک مرا داده چشم و رخسار است
زآب و گل تن مردم چو قلعهٔ آراست ۴۷ بشکل تنگ بمعنی جهان اسرار است
درو کشیده چو عنصر چهار بازارے ۴۸ که رخت هر دو جهانش بچار بازار است
خزینه دار نفائس بسینه دل را ساخت ۴۹ خرد وزیر شد و جان سپاه سالار است
نخست حس برون را بتجربت بنگر ۵۰ که ذوق و فائده در هر یکی چه مقدار است
دگر حواس درون بینی آن خود اندر تن ۵۱ هزار عالم مستور خاص ستار است
تو حس مشترک و وهم و فهم صورت کن ۵۲ که هر یک آئینهٔ جان بغیر زنگار است
بشرح مردم اگر بیش ازین برون نزیم ۵۳ صحیفه گرد که آرد که آسمان بار است
دمے بجام و هم شربت نبات بخلق ۵۴ که این شراب ندانند زد کان خمار است
نما و نشو ندانی و تو همین دانی ۵۵ که لوح خاک زمرد نه ابر دربار است
نمو ز سبزه برارد همی سر از بالش ۵۶ که خفتنش به نهالی گرم گلزار است
بهر صحیفهٔ برگ است نور حکمت او ۵۷ نوشته چون لقب شه بروی دینار است
برنگ آب و گل نازنین و دانهٔ نار ۵۸ که این چو قطرهٔ آب آن چو دانهٔ نار است
ببین که چند بهر یک نقاده و معنی است ۵۹ برنگ اگرچه گل نار همچو گلنار است
دگر بجان درآیم که جان همون داده ۶۰ بمرغ و ماهی و انسان و گرگ و کفتار است
تلطفیست نه عذر اینکه در جریدهٔ رزق ۶۱ بزی سلیم ول از بهر گرگ غدار است
ز طوطیست مگس بیشتر بمرتبه کو ۶۲ بفرق شاه و گدا این بکنج دیوار است

به بی‌نیازی او کعبه چون خرابات است ۶۳ در آفرینش او مکه چون ملیبار است

نه ز آدمی و ملک نقش نیستش فخر است ۶۴ نه از ستور و مگس آفرینش عار است

چه رمزهاست تعالی الله این بملک قدیم ۶۵ که نیم هست سگ و سگ مصاحب غار است

شده بلال سیه بر جمال ایمان خال ۶۶ ز کفر عز عرب عم مصطفی خوار است

حرارتی بزبان کرد در رهش منصور ۶۷ کزان حرارت چه جلوه کرده بر دار است

جهود به ز منافق کسیکه روسیاه است ۶۸ به از کسیکه ز پیسی سفید رخسار است

بصدق دامن ابرار بگیر کان بادی ۶۹ که با درختش آورد باد ابرار است

چه باک رهرو حق را که ره نه آسانست ۷۰ چه غم کبوتر حج را که ره نه هموار است

ولیکن افسر دولت بآنکس آراید ۷۱ کش از خزانهٔ اقبال در شهوار است

ملک همونست که عرش آفرید و هرچه در وست ۷۲ نوشته نقش ملک در سر شبکار است

همون کلاه سری میدهد بتاجوری ۷۳ که از کلاه سلاطین بپالیش افزار است

گدای بی سر و پا هم بکار خورش از وست ۷۴ که گاه خار بپائیست و گاه سر خار است

یکی ز موهبتش پادشاه هر دو جهان ۷۵ یکی امیر خراسان و غور غیشار است

که اندر درش آنانکه سنگ سدهٔ شان ۷۶ ز سیم جبههٔ شاهان چو سنگ معیار است

بدست اوست عنان ارادت همه کس ۷۷ که هر طرف ز پی هر ضمیر مضمار است

بسوی کعبه و بتخانه رهنمای همونست ۷۸ که هر کس از پی معبود خود به پیکار است

بعشق و کفر فزون میدهد کسان ز ازل ۷۹ که هر کسی نه بر آنکه هشت و اختیار است

کلید در الف امر اوست در قفلی ۸۰ که بر دهان دل آهنین کفارست

بزد بزخم گمش منکران احمد را ۸۱ که طعن شان پس ازان سرزنش بچهارست

هم از وی است روافض نشانهٔ لعنت ۸۲ که سنگ زنست پریشان سرانه سمارست

همون فگند بد لهاز بوتراب غبار ۸۳ که خاک بر سر هر دان بغر سیارست

دوای این سفها نیست جز بخنجر تیز ۸۴ چو تندرستی خرکان زنیش بیطارست

کمال حکم خدادان سگی که این قن ازو نشست ۸۵ دراز میده هش رشته کرده قعارست

هر آن وسمی که نه بر باد آورد ورنای ۸۶ نه آن وست که بادی درون سمارست

بتر ز سنگ کلوخیست هر که زو خالیست ۸۷ کلوخ و سنگ چو از ذکر او بگفتارست

چه خاکسار بود طینتی که طاعت او ۸۸ چنان کند که خسی زیر گل به بیگارست

جز از ریاضت توفیق او شود ناقص ۸۹ هر آن شموس که در راه او به رفتارست

خوشا کسیکه ازو یافت ره به بستانی ۹۰ که از عنایت و توفیق در وی اشجارست

کریم بنده نوازا تو نیک میدانی ۹۱ که هستی من پر شر برنگ اشرارست

دو کاتب از پی جرم قلم چو جهد کنند ۹۲ که مو بمو ز پریشانیم در اقرارست

فرشته کو که سر کلک خود سیه نکند ۹۳ ز حرف من که ازو دیو هم در آزارست

تنم سزاست که پژان رود سوی آتش ۹۴ همه بر بدن من چون زبال اشعارست

مرا بسی بدل جمله خلق در دوزخ ۹۵ که هیچ دوزخی نی چو من ستمگارست

بدوزخی که رود هم سن برابکن دگری ۹۶ که جمله دوزخیان را ز چون منی عارست

چنین که از گل من چون گلی فا بدمد ۹۷ حساب من در فردوس بسته از خارست

چگونه من ز تو سررشتهٔ امان یابم ۹۸ که هر رگی که مرا در تنست زنارست

امید دارم و با اینهمه ز عین عطاست ۹۹ سپیدی رخ خود کز سوادش آثارست

اگر تو فضل نمائی پلید و پاک یکیست ۱۰۰ ز فیض باران خس بهره ور چو ازهارست

ز بهر شستن لوح همه ستمگاران ۱۰۱ ز عین عفو تو یک قطره نیز بسیارست

گناه من ز نیک آسیب باد رحمت تو ۱۰۲ بریزد از مثل افزون برگ اشجارست

چنان بسوی خودم کش کی وارهم ز نفس ۱۰۳ که با من از پی گمراهیم در اصرارست

بقلب من در فتحی بده که نیندیشم ۱۰۴ ز دیو هر طرف از حد سپاه جرارست

جناح حرص جدا کن ولی سیاه مرا ۱۰۵ که همچو زاغ دوان در قفای مردارست

بحرمت عشقم برافگن آن پرده ۱۰۶ که عقل و نفس در و اجنبی و مردارست

بده بچشم دلم روشنی جز از خاکی ۱۰۷ که آن ز شارع مشرع رسول مختارست

دویست بدر دجی کاندر آسمان شرفت ۱۰۸ نجوم اوست صحابه صعود نش انصارست

دوم عمر که توان خواند عمر نامش را ۱۰۹ بدهر عامر عدل و بشرع عمارست

سوم چراغ دو نور آنکه دودهٔ قلمش ۱۱۰ ز لوح پاک خداوند کحل ابصارست

چهارمین علی آن در کشای علم و غزا ۱۱۱ که این دو فتح اثر ز ان ستوده کردارست

دگر صحابهٔ والا که با همه قدر ۱۱۲ بگردشان شده طائف بسان زوارست

نصیحتی دل ایشان که زهی ز صفاست ۱۱۳ بصحبت دل مرده کن روان که بیمارست

بدین قصیده که کردم قبول بادش نام ۱۱۴ وزان نسیم قبول ار چه سحر اسحاریست
فضول چند کنم کز درت ز دل قدم عفو ۱۱۵ شد حد خسروی مردم نماسی سگساریست
حایت چو منی که در خور خلاص نسیم ۱۱۶ همین بس است که نامت عفور و غفاریست

فی المدح سلطان الاعظم جلال الدنیا والدین فیروزشاه

شیرین دهان یار که راحت بجان دهد ۱ آب حیات از آن لب شکر فشان دهد
اینک ز کشتگان فراقت یکی منم ۲ کس را مباد کان لب شیرین زبان دهد
عمری رود که یاد نیار روز دوستان ۳ آن شوخ را خدا دل مهربان دهد
گم شد دلم کنون من و شبها و کوی دوست ۴ باشد کسی ز گم شدهٔ من نشان دهد
شیرین سوار من چه خبر دارد از جهان ۵ مسکین کسی که بندش از دو دو جهان دهد
ای باغبان ز سوز دل بلبلان بترس ۶ گل را رها مکن که صبا را عنان دهد
بوسی طلب کنم بگزد لب گله زکیست ۷ چون بخت در نواله مرا استخوان دهد
پر خون شد از پیاله درونم که تا چرا ۸ هر لحظه بوسه بلب آن جوان دهد
ساقی نگر که دشمن جان شد مرا که من ۹ مست و خراب او همه رطل گران دهد
کار من از شراب بدین جایگه رسید ۱۰ وان ناخدای ترس مرا خود دهان دهد
آخر رسید دور من آن مست نازکو ۱۱ تا یکدمی ز دست خودم در دهان دهد
کارم شده است هم نه کنم گر پیاله را ۱۲ خود چاشنی کسی بمن ناتوان دهد

ز آبِ حیات شست دهن را هزار بار ۱۳ تا بوسه بر رکابِ ستر کامران دهد
اندیشه کی رسد که چو سد رکاب شاه ۱۴ گر بوسه بر رکابِ قزل ارسلان دهد
زانسوی کون گذرد اندیشه تا ابد ۱۵ نتواند آنکه بوسه بران آستان دهد
سلطان جلال دین که گه تخت بر شدن ۱۶ چتر تخش زهفت کرسی خود نردبان دهد
فیروز شه که صیت بلندش زمان زمان ۱۷ از شرق تا بغرب ندای امان دهد
آندم که گرد لشکر او بر رود بچرخ ۱۸ پیشش بخاک بوسه مه آسمان دهد
نصرت ازان غبار بگرداب آسمان ۱۹ سازد جزیره ورد انجم بران دهد
ای سایهٔ خدای که چتر بلند تو ۲۰ خورشید را زابر سیه سائبان دهد
عیسی بچرخ سوزن زان بر دگر شناخت ۲۱ چون چرخ پاره گردد و پیوند ازان دهد
تیرست که در هجا پیر کرکسان پرد ۲۲ نسر مین چرخ طعمهٔ زاغ کمان دهد
تیر ترا است تیزی پیکان بپا چنانکه ۲۳ یکدم بدشمنت خبر آن جهان دهد
تا چیست دید جامهٔ انصاف بر تو ماه ۲۴ شهباز چرخ تار ستارگان دهد
از زان پرده بسته رود پاز پیر فلک ۲۵ دستش بعقلش ارنه کلید از نبان دهد
دریا کجا رسد بکفت در فشانیش کو ۲۶ خاشاک و خس بکف نهد و بیکران دهد
هر خط که هست در کهت او از کتاب جود ۲ هست آیتی که قوت صحو بهاکان دهد
شاها لعیب شعر رهی تعبیه گزید ۲۸ سی دیدهٔ دو سه که خدا آسمان دهد
دانا ترا ز تو کیست ز داشتگان و بهر ۱۹ کانصاف شعر خسرو سحر البیان دهد

بادت مدام دولت و آنگاه دولتی کز فرقد رکرهٔ فلکت زیر ران دهد

بختے چنانکه روسے ہمایونت را قضا

ہر دم نوید مملکتِ جاودان دہد

کلیات جامی

یا رب مدینه است این حرم کز خاکش آید بوی جان ۱ یا ساحت باغ ارم یا عرصهٔ روض الجنان

باد خوشش نسیم مشکسا آبش زلال جان فزا ۲ خاکش بود کحل جلا در دیدهٔ اهل عیان

چون کعبه آمد قبله‌گه بر خالقان بگشاده راه ۳ هر سنگ آن و سنگ سیه هر کنج بامش ناودان

جا نهاده قدم که دور سر بهر طوافش ره سپهر ۴ فرش مطافش کرده پر مرغان عرشی آشیان

خرم از آن باران و نم کاید ز صحرا آن قدم ۵ رویاند از خاک حرم گلهای حسن جاودان

گلهای حسن معنوی عشق کهن راز آن توی تو ۶ گر شمهٔ زان بشنوی چون بلبل آئی در فغان

حسنی که بر مه تافته مه جیب خود بشکافته ۷ در جنب آن روی یافته سرمایهٔ خیرات حسان

سرچشمهٔ آن حسن اگر خواهی که یابی زودتر ۸ تا روضهٔ خیر البشر مرکب ز همت کن روان

سلطان اقلیم وفا شاه سریر اصطفا ۹ سردفتر صدق و صفا سرمایهٔ امن و امان

در پایهٔ ارکان قدم بودند طفیلیان و هم ۱۰ او در میان شان از کرم شد برزخ لا یبغیان

بحریست جان افروزتش ساحل لب جان پرورش ۱۱ باشد طفیل گوهرش محصول کان کن فکان

قرآن که با آیه و سوره دارد ز اعجازش اثر ۱۲ از مثل آن عاجز شمر فکر همه اهل بیان

هر حرف از آن خوش زمزمه شد بهر تلقین همه ۱۳ سر ازل را ترجمه راز ابد را ترجمان

از رشک آن بگسیخته بر خاک خذلان ریخته ۱۴ نظمی که بود آویخته در کعبه بهر امتحان

میساخت روشن راه را دعوت کنان بدخواه را ۱۵ بشکست قرص ماه را بر گوشهٔ این گرده خوان

روزی که با خلق و نما شد نطق او برهان نما ۱۶ الزام حجت را حصا شد در کفش تسبیح خوان

حنانه آمد در حنین از فرقت آن نازنین ۱۷ آندم که شد منبرنشین بر سامعان گوهرفشان

اشجار را بهر کنف آواز داد از هر طرف ۱۸ پیشش زدند از دو صف و او شد قفای آن نهان

شد پیش اعدا از کرم زو پیش او از حال سم ۱۹ بزغالهٔ مسموم دم کز وی نیالاید زبان

شد پرده در غار محن بهر عناکب پرده تن ۲۰ تا از حسود پر فتن بر جان او ناید زیان

بر زعم بدخواهان دین شد پیش تیر و تیغ کین ۲۱ چون بیضهای آهنین بیض حمامش پاسبان

با فرقه از دین بری در معنی پیغمبری او ۲۲ چون زد دم از دعوی گری شد ذئب و ضبش ناطق بدان

می شد بوقتی راه او در ره کمین مولای او ۲۳ در سجده پیش پای او بنهاده سر شیر ژیان

سگ بر ندی کش از کبر پستان تهی و از شیر تر ۲۴ مالید شد پر شیر تر پستانش از پیشش جوان

زاندک طعامی در دمی اطعام کرده عالمی ۲۵ وان طعمه بی بیش و کمی باقی بجایش همچنان

صد تشنهٔ بی آب جو بود از کف او آب جو ۲۶ از فرجهٔ انگشت او شد آب شان چشمه سان

میرفت یارش تیره شب وادش بکف چوبی عجب ۱۷ شد چوب شمع بی لهب با خود چراغ بی دخان

سایه نبودش همچو خور دیدی ولی هر که در سفر ۲۸ از تاب خور بالای سر بود از سحابش سایه بان

در حرب خصم بدنهاد اینه و پی دفع قضا ۲۹ از بار پیشش تیر داد از قاب قوسینش کمان

هرگه نهاده پا برون از تنگنای چند و چون ۳۰ یک گام او بوده فزون از عرصهٔ کون و مکان

آنشب که میزد از حرم بر مسجد اقصی علم ۳۱ میراند تا ملک قدم یکران همت زیر ران

نی شد قرین جان و تن در بارگاه ذوالمنن ۳۲ نی جان همین او من بی تن اسیر جان و مان

گفتش بگوش هوش او اسرار تعلیما سربسر ۳۳ وا تا سی سینه ذکر و نظر گویا بی کام و زبان

بر امت گستاخ وی گردد بساط لطف طی ۳۴ گر ننهد آن فرخنده پی پای شفاعت درمیان

از زشتکاری حقه خویش کی خشم گرد وپرده کش ۳۵ تا طلعت خورشید وش ننماید از پرده عیان

هر خرق عادت کاولیا بر خلق عالم در ملا ۳۶ ظاهر کنند آنرا جدا از معجزات او مدان

اوصاف او بیش از خرد بیرون بود از حد و عد ۳۷ حاشا که در نظم آید ظاهر شود این داستان

بنمود در بین دیر کهن از نعت او خوشتر سخن ۳۸ زین نکته جامی بس مکن تا با بود جامی توان

نقش زبس فرخندگی جان را دهد پایندگی
هست آن زلال زندگی پیداش از آن رطب اللسان

معلم کیست عشق و کنج خاموشی دبستانش ۱ سبق نادانی و دانا دلم طفل سبق خوانش

ز هر کس ناید این استادی تا گرچه نه هر کو ۲ بدخشان باشد و هر سنگ پاره لعل رخشانش

زبان جز بی‌زبانی نیست این نادر معلم را ۳ در اینجا در همه عالم ندانم کس زبان دانش

کجا در جمع نادانان تواند کسب جمعیت ۴ کسی کز فکر دانائی بود خاطر پریشانش

وسی کو ذوق نادانی چشد هر دم قدر داندش ۵ که بندد نقش کلک عقل شوید آب نسیانش

طویل الذیل طوماریست شرح علم نادانی ۶ که در عمر ابد نتوان رسانیدن بپایانش ۞

شهود الحق فی الکونین یک نکته ز مضمونش ۷ سواء الوجه فی الدارین یک نقطه ز عنوانش

تصور کی توان کرد از کسی تصدیق آن معنی ۸ اگر نبود معرفت کشف حجت ذوق وجدانش

ز خاک فقر در کوی ارادت ساختم کاخی ۹ که کم گویی و کم خواری کم خوابیست ارکانش

نیابی ساحت درگاه جز میدان اسلامش ۱۰ نبینی صفهٔ دهلیز جز ایوان ایمانش

درون آی از در دهلیز و طی کن تا عیان بینی ۱۱ ز بام و روزن اندر تافته خورشید رخشانش

درو اندر بکاخ و بستان سر تا سر گل و ریحان ۱۲ رضای دل گل خندان طیب خلق ریحانش

ز هر جانب درختی شاخها پر میوهٔ حکمت ۱۳ ثمر وشان در نوا شکر مرغان خوش الحانش

چسان راغب شود رهرو که بر دیوار آن بیند ۱۴ نهاده خار حفت بالمکاره دست دربانش

بیا با نیت کامل که کعبهٔ مقصود را در ره ۱۵ کریوه قطع امید از خود و بریدن نیست امکانش

گر آری رو در آن کعبه چو ریگ گرم زیر پا ۱۶ سپردن بایدت صد گونه آتش و بیابانش

شود هر خار قلابی بقصد جذب جان در تن ۱۷ اگر ولحشة بالین نهد زیر مغیلانش

نشاید بارگی این راه را جز ناقهٔ شوقی ۱۸ که باشد با دو صد سرعت پا و کوه و دره کوهانش

رسی از سیر این ناقه سوی مقصد دگر وقتی ۱۹ که یابی زاد اخلاص ناقه آلفت و داغ بر رانش

خدنگ محنتی کز شست فقر آید نهال آسا ۲۰ بکن در سینه تخم تا شجر اندر و بنشانش

که دانم عاقبت گردد درختی بار ور زینسان ۲۱ که پیر اصول خود یابد و پیدا بود بر سیر و افشانش

چو حوقی دامن همت کشد در طارم وحدت ۲۲ کند یا بی کمند دوش فلک از دست دامانش

دگر در شیوهٔ قربت آر و در گریبان سر ۲۳ فتد ره در کمان قاب قوسین از گریبانش

تنے کنش نیست در جان جنبش ورد کجا دے دان ۲۴ که داود نقش پرداز طبیعت شکل انسانش

بود هر ذره در دوران عجب جز دیست بیدرگا ۲۵ که تنها ده خرد در عقبهاے چرخ درمانش

دو شاخ لا شود در کفر غل گردن سالک ۲۶ چو نگشاید در الا بوحدت چشم عرفانش

میان لا و الا یک الف فرقست در نبود ۲۷ در الا آن الف با لا شمارد عقل یکسانش

خواطر چون مگس گردند غوغا بر دل از هر سو ۲۸ چو گفتار لب از شهد شهادت ساخت مهمانش

چه امکان چاشنی زان شهد هیچ مگس دل را ۲۹ نگشته آستین صولت پیران مگس رانش

زمرد کوری افعی بود وافعی نفس است او ۳۰ زمرد نیست جز خضرے که با خضر است پیمانش

چو خواهی در عرفانی درون جا کن بغواصے ۳۱ که دارد در طلب نبود گزیر از غوص عمانش

چو باشد پشت خم گشته چو چوگان در رکوع او را ۳۲ نماید نه فلک سرگشته گوے پیش چوگانش

چو رخش همتش جولان کند این توده غبرا ۳۳ بود مشتے غبار انگیخته در وقت جولانش

خطا گفتم کے انگیزد که جولان غبار آنکس ۳۴ که باشد شهپر روح القدس جاروب میدانش

نیابی سر فقر از جوانمردے که دست دل ۳۵ بود گاه نثار حاصل کونین لرزانش

سر این رشته گر خواهی تردو که پیر زالی جو ۳۶ که باشد کهنه چرخے پیش ازان چرخ گردانش

ز جانان لمن عاشق باز گون تعلیمت تا ناگه ۳۷ نگردد پرده دیده حجاب قرب جانانش

چو در شهود خود فانی شود محروم ازان دولت ۳۸ شود دیده فنا بار دگر ز اسباب حرمانش

بعصیان طعنه بر آدم زدند قدسیان اول ۳۹ وسلے آخر همان آمد بر ایشان سهم رجحانش

کجا آدم شدے مرآت کامل گر نبودے ۴۰ جمال عز مسجودی ز حال ذل عصیانش

نگوهر ساوه را عارف که مشکل گوهر افشاند ۷ ۴۱ بخار بارگی هرچند خوانی ابر نیسانش
مسبب دیده صاحبدل چه بیم از قوت اسبابش ۴۲ ز وریارسته نیلوفر چه بیم از خط بارانش
رسد صد تیرگی از بار توشه مرد این ره را ۴۳ اگر خود قرص مهر و مه نهد گردون در انبانش
حریص از بهر یک لب نان نهاده کوه غم بر دل ۴۴ چه حاصل گفت وگو از قانعان کوه لبنانش
مخور خون بهر طعمه انه کلاغی کم نه کورا ۴۵ توکل چون درست آمد بیاید نان ز منانش
... ... ۴۶ ... ...
چه پیچی گنج نامه تا بهی در جیب ازان ترسم ۴۷ که یابی ماری اندر جیب خود بر خویش پیچانش
ز چاه طبع بالا کی رود زر دوست کز هر سو ۴۸ سوی پستی کشان محکم میان بگرفته همیانش
ز حرص گنج گنج حرص شد دنیاپرست اینک ۴۹ بگرد گنج حلقه کرده همیان همچو ثعبانش
چه زر خواهی بدریوزه گره بست از در آنکس ۵۰ که تا از خست نگشاید گره زابروی دربانش
بزیر خانهٔ طینت ترا گنجیست پنهانی ۵۱ که پر کرده ز کان کنت کنزاً فضل یزدانش
مزن از مشتهای دل ره آنرا مشتهای گل ۵۲ که ناید حاصل گنجت بکف ناکرده ویرانش
نشاید سرخ پیچش هر عوان دستارخوان کردن ۵۳ ز مرغ و میوه پر خوان گرچه هست انواع الوانش
خورد آب از نم چشم یتیمان میوهٔ باغش ۵۴ چکد خون دل بیوه زنان از مرغ بریانش
چنان بستست غفلت راه عبرت بر دل خواجه ۵۵ که هرگز دل بمرگ خود نهد وقت از مرگ اقرانش
بخلعتهای جاه و مال عیب خویشتن پوشد ۵۶ زهی رسوائی آن ساعت که سازد مرگ عریانش
بتکفینش مزن کافور بر کتان که نه برهاند ۵۷ ز گرمای قیامت هرگز این کافور و کتانش

بسیمین ساعد شاهد میر دست هوس چندین ۵۸ که ترسم بشکند آخر پنجهٔ عقل تو دستانش

نظر یکتا بچشم او مبادا موی از دو نی ۵۹ ومه چشم خیالت از خیال موی مژگانش

... ... ۶۰ ... ...

هلاک کور باشد چه چو چشم عاقبت بینت ۶۱ ز شهوت کور گشته بر حذر باش از نمکدانش

دلم گه گوید از مهرت سپند اینست بر آتش ۶۲ مشو غره که صندل هیچ باشد در سپندانش

جمال دل طلب کن بی جمال گل که گر چون خور ۶۳ جمال دل شود تابان شوند آفاق حیرانش

نمایشهاست دل را جاودان آئینهٔ هستی ۶۴ وزان اندک نمودار یست بهشت و حور و رضوانش

بهشت ار بایدت از نفس رو در عالم دل کن ۶۵ که دوزخ نفس تست و خویها زشت نیرانش

چرا از خویشتن بیرون رو و عارف تماشه را ۶۶ شگفته در درون از غنچهٔ دل صد گلستانش

ز نزهتگاه معنی هر که آرد روی در صورت ۶۷ بود آب روان زنجیر و صحن باغ زندانش

درخت علم کم نه از جهالت نام آن بیدمن ۶۸ که تیغ و نیزه باشد در غلاف اوراق اغصانش

به بیداری بساط افگند هر جا دین براندازی ۶۹ که از دین و دیانت بهره کم داده است یزدانش

چه داند رشتهٔ اسلام بستن نامسلمانی ۷۰ که افتد رخنه در اسلام اگر خوانی مسلمانش

در خلوتسرا درویش بر سلطان از آن بندد ۷۱ که مرغ انس می پرد ز ہاسے و کلہ سلطانش

اگر پا بر هوای خود نهد رهرو از آن خوشتر ۷۲ که باشد در هوا از زیر قدم تخت سلیمانش

امیر نفس باشد بندهٔ درویش را بنده ۷۳ اگر خود بندهٔ فرمان بود ایران و تورانش

شد آتشدان و آتشگیر از شیطان عوان جنس ۷۴ که بهر خان و مانها سوختن باشند اعوانش

حذر کن ای عوان از نوحهٔ مظلوم اشک او ۷۵ که میترسم کند کار دعای نوح و طوفانش

بترس از ناوک آهی که می ریزد بلا بر تو ۷۶ کند غربال چرخ چنبری را زخم پیکانش

رود نقب دعای ظلم کش با ظلم جور ور خود ۷۷ بود خندق محیط چرخ و قلعه اوج کیوانش

شه از سنگی که دارد کوهش استخوانی چه سود او را ۷۸ که خواهد دست مرگ آخر نهادن بر خلا خوانش

ز هر سو کاخهای کسری در ایوان ساختی منزل ۷۹ بیا کامروز کسری بینی از هر سو در ایوانش

چو نبود چشم عبرت بین زند مر شاه سپه کش را ۸۰ بود گرد سیاه خوشتر از کحل سپاهانش

... ... ۸۱ ... ...

مجو بی سیلی فاقه کام دل که محنت دیدهٔ کنعان ۸۲ جمال یوسفی روزی کند بی قحط کنعانش

فلک آیینه رنگ است مکن عصیان که میترسم ۸۳ نماید صورت عصیان تو ناگاه غضبانش

سر شکی افشان که از بهر نثار مجلس قربت ۸۴ بچشم خویش بینی عاقبت درهای غلطانش

بود سفاله سقای تنک مشکل زندگی یابد ۸۵ وگر سازی ز علم و معرفت پر آب حیوانش

چو حکم کل سر جاوز الاثنین میدانی ۸۶ میاور بر لبت سری که ناچار است کتمانش

کس از کتمان راز خود پشیمان کم شود لیکن ۸۷ بود بسیار کز افشای آن بینی پشیمانش

ترا تا هست ناهمواری و رتو غنیمت دان ۸۸ ورزشهای دور چرخ را کان هست سوهانش

مکن در هر نفس انفاس خود ضائع که هر گوهر ۸۹ که با شد قیمتی جز بیخرد نفروشد ارزانش

ترش رو باش باید خود نه شیرین لب که صفرائی ۹۰ به از سیب صفاهانی بود نارنج گیلانش

هنوز آزار مردم خو بتو ناگشته تر زان بگسل ۹۱ چو بیخ خار محکم گشت نتوان کندن آسانش

چو دارد فاسق نادار عسر و بی عقبی ۹۲ بود حسرت تبعی چون کند اثبات خسرانش

نکویی کن که از راه ضعیفان گر کسی سنگی ۹۳ نهد یکسو شود فردا گران زان سنگ میزانش

برای خلق باشد طاعت زاهد نه بهر حق ۹۴ چو بینی در برون چالاک و اندر خانه کسلانش

چه باک آن را که از آب وضو در پا شگاف افتد ۹۵ که باشد جویباری هر شگافت از بحر غفرانش

دل دانا میان سخت رویان جهان آمد ۹۶ چو آن شیشه که باشد جا میان سنگ سندانش

کمان شد پشت تو ای پیر و هرگز خود نمی افتد ۹۷ که خواهند از ادیم خاک روزی ساخت قربانش

سگی ایمن مباد از درد اجل نقد روان آن را ۹۸ که باشد زخمها از شهر بر هر تن ز دندانش

بحق سگی ره برد آن خودپرست انسان که راه دل ۹۹ زند اکنون زن و فرزند فردا حور و ولدانش

شکم پرور بود سوی بار کش کاهل نهاد آری ۱۰۰ کم افتد خر که ناید تو بره خوشتر ز پالانش

حسود ار چرب و شیرین گفت چشم خرده بین بگشا ۱۰۱ که باشد خرده الماس در لوزینه پنهانش

چو قرآن حفظ قاری کرد از هر ناپسندیده ۱۰۲ پسندیده کسی افتد پیش یزدان حفظ قرآنش

خیال زیرکی با خود مبر پیش خدادانان ۱۰۳ نه بندد بار زیره هر که باشد عزم کرمانش

چو حکم عقل نافذ نیست ای آزادگی باشد ۱۰۴ که داری چون غلامان غل گردن طوق فرمانش

سر عقل است و پای شرع ور زد معترض دعوی ۱۰۵ کشد سر عقل از تیغی ابسر کش خط بطلانش

قلم سی سوده انگشتش ولی بر لوح حتمیت ۱۰۶ خطی باشد محقق از برای نسخ ادیانش

دکان شرع را آمد دکاندار احمد مرسل ۱۰۷ که باشد عقل تا سازد دکان بالای دکانش

از او شد عقل کل دانا زهی امی ناخوانا ۱۰۸ که خوانند ابجد ابراهیم و آدم در دبستانش

بتهذیب کن طلب سرچشمهٔ حکمت که شد غرقه ۱۰۹ ز موج حیرت افلاطون یونانی و یونانش
چو القاسم بود یارے که باشد بو علی یارے ۱۱۰ که از بهر خلاص خویش جوید راه طغیانش
مشو قید نجات او که مدخولست قانونش ۱۱۱ مکش رنج شفاے او که معلولست برهانش
گذر بر بوستان شرع و دین کن تا بهر گامے ۱۱۲ گلے چون شافعی بالا ببینی چون نعمانش
قدم در خارزار دانش خودرستگان کم نه ۱۱۳ که باشد سر زده در هر قدم صد خار خذلانش
چه گوهر بخش دریاییست طبع دور غور من ۱۱۴ که لفظ و معنی پاکست رنگین در و مرجانش
بود از خوان حکمت نامهٔ شعر من آن لقمه ۱۱۵ که پیچیدست بهر قوت جانها نهادست لقمانش
چو دیباییست از نقش تکلف ساده نظم من ۱۱۶ چه غم گر سادگی خوانند خلاقی نقش بهتانش
خوش آید در سخن صنعت ز شاعر لیک چندان نه ۱۱۷ که از دور کمال معنی مقصود نقصانش
خیال خاص باشد خال روے شاهد معنی ۱۱۸ چو خال اندک فتد بر رخ دهد حسن فراوانش
وگر گیرد ز بسیاری همه رخسار شاهد را ۱۱۹ میان ساده رخساران از آن روئی رسد زانش
سخن آن بود کز اول نهاد استاد خاقانی ۱۲۰ بمهمان خانهٔ گیتی چو پیدا شد نوران خوانش
چو در سیر معانی یافت خسرو سوی آن خوان ره ۱۲۱ طلا خیلے ازو انگیخته شد سخته دیوانش
اگر امروز این خسوا و هم زیجر شعر تو آسیب ۱۲۲ چه پیوسته زبان شستن بیاب بچشمه تا ایوانش
بخاقانی از آن بحرار رسد رشحه براگیخته و ۱۲۳ چه سوسن بر زبان تحسین کنان از خاک شروانش
وگر خسرو سقاک اللّه مے یابد از آن چشمه ۱۲۴ شود سیراب فیض عین خاکان جا هندستانش
اشکر من چو طوطی رو بجا او شکرشکن گردد ۱۲۵ چو بفرستم بهند این تنگ شکر از خراسانش

اگرچه نام مرآت الصفا شد گفته‌ام او را ۱۲۶ چو بود انوار خورشید صفا از چهره تابانش

جلاء الروح کردم نام این چون هیچ مرآتی ۱۲۷ ندارد از جلا چاره چو سازد تیره دورانش

فضولی میکنم کی زان طبیعان قدر آن دارند ۱۲۸ که آرند در مقابل نکته با سحر سحبانش

چرا از شعر لافد کس خصوصاً قالبی شعری ۱۲۹ که در قالب نباشد از دم روح الامین جانش

ندارد ریزه جامی زابر فیض بارانی ۱۳۰ که از بهر چه آن نه بیت سازد پاک دیوانش

قصائد انوری

در مدح قوام الدین محمد

بیدلان را روی تو آئینهٔ جان آمده است ۱ وز لب و دندان تو لؤلؤ و مرجان آمده است

چون نسیم زلف تو بوینده گو بیند از فرح ۲ مژده است که گیهان که ما را مژده جان آمده است

گرچه خوانِ حسنِ روی تست بحرِ ملح زا ۳ زان لب شکر فشان بر روی نمکدان آمده است

از گلِ رخسار تو ای خار عشقت سینه را ۴ خار خار در دلِ گلهای بستان آمده است

صوفی بس مست سیارات یعنی مشتری ۵ بهر تو چون زهرهٔ مطرب نغز خوان آمده است

زادهٔ خورشید ور تابیست از رخسار تو ۶ تا چرا زلفت بر آن گلگون بجولان آمده است

روی تو ماه است و دل از مهر خاک کوی تو ۷ همچو عکسِ مهر و مه در آب لرزان آمده است

عارضِ من زان زمانه باز آبی گونه شد ۸ تا لب لعل تو چون یاقوت رمان آمده است

خونِ دل بر خاک می افشانم از دولاب چشم ۹ تا مرا سودای آن چاه زنخدان آمده است

گرد زلفت را زنخدانِ تو سرگردان چو گو ۱۰ گرچه گردان حال گوی از زخم چوگان آمده است

کلبهٔ دل بیت معمورِ فلک را طعنه زد ۱۱ تا خیالت اندر آن ویرانه مهمان آمده است

بی خیالت کنج بود و که و گنج آنجا مقام ۱۲ زانکه مسکن گنج را در کنج ویران آمده است

سوی قدت چون تیر تو خصم کمان تمثال کرد ۱۳ چون کمان وقت گشاد تیر نالان آمده است

چرخ من از عشق لعلت بر رخ بیجاده رنگ ۱۴ چون سر کلک وزیر شه درفشان آمده است

آصف ثانی نظام الملک و شمع جهان ۱۵ کز کمال کامگاری چون سلیمان آمده است

صاحب عالم قوام الدین محمد کز شرف ۱۶ چون محمد زبدهٔ ترکیب ارکان آمده است

هم انیس خدمتش گشته است دولت چون انس ۱۷ هم سلامت لازم صدرش چو سلمان آمده است

قطره از جام نقابش حصهٔ قطران رسید ۱۸ لقمه از خوان عقلش قسم لقمان آمده است

فتنهٔ دولت اندر الفاظ کلامش مضمر است ۱۹ گوئی آن الفاظ را اعجاز قرآن آمده است

مرغ کلکش را گذر بر بحر ظلمت می فتد ۲۰ لاجرم منقار او بر آب حیوان آمده است

تا رقاع مکرمت گشت از خط خطش روان ۲۱ ربع مسکون جهانش زیر فرمان آمده است

تا نسیم عنبر افشانی که خلق خواجه راست ۲۲ از علاماتش سبکی در باغ ریحان آمده است

پیش چشم همت عالیش از روی قیاس ۲۳ هیئت چرخ مسدس چون سپندان آمده است

از تن دشمن بزخم تیغ گوهردار او ۲۴ خاک هیجا غیرت لعل بدخشان آمده است

گر چه رمحش مار پیچان است لیک از سهم آن ۲۵ دشمنش بر خویشتن چون مار پیچان آمده است

ابر نصرت خوان کمانش را که از تأثیر آن ۲۶ روز و شب بر فرق دشمن تیرباران آمده است

عرصهٔ دل دشمنان را تنگ تاریک است لیک ۲۷ تیر او سوی راه بر آنجا چو پیکان آمده است

صاحبا آن شه نشانی کز سپهر آسمان ۲۸ نام تو بر نامهٔ اقبال عنوان آمده است

گوهر آل جنیدی وز کرامتهای تو ۲۹ مالک دنیا بشبهه هر کو سخندان آمده است

هر که سر بر خاکِ ایوانت نهد از روی قدر ٣٠ بالش از تحت الثری بر اوجِ کیوان آمده است

وانکه سر بر داشت از پای تو دور از دولتش ٣١ چون سرِ گیسو سه روبان بپایان آمده است

تا ترا گردند گرد سر بپای خویشتن ٣٢ در مزاج خلقتِ افلاک دوران آمده است

کامیاب از خونِ خصمان شد زبان تیغ تو ٣٣ کز ازل آن لذت او را زیر دندان آمده است

چون فشاند دامنِ پر نور بر چرخ آفتاب ٣٤ گرد باران منیرش تا هم گریبان آمده است

دشمنت از غایت سردی که در اقبالِ اوست ٣٥ پوستینها را فراخور چون زمستان آمده است

با تو اسبِ بهانهٔ عمر حسودت پر شده ٣٦ باز گویم چرخ را با من چه پیمان آمده است

تا مخالف گشت بختِ ساز وارم کار من ٣٧ راست چون زلفِ نگارستان پریشان آمده است

شکلِ طالع سعد و طالع نحس مشکل حالتست ٣٨ تا گمر نهب کواکب جمله بهتان آمده است

سالها بشد بنده را کز لطف هر آزاده ٣٩ در حریم این ملوک حصه حرمان آمده است

خان و مان بگذاشته بر سمت شهر رفته کو ٤٠ از علوِ قدرِ شاهش چون قدرخان آمده است

خوانِ بی دونش زیر چرخ کاشکل آراسته است ٤١ این ثناخوان بی نصیب از جود اخوان آمده است

یوسفِ احسان چو در چاهِ جفا محبوس شد ٤٢ بنده چون یعقوب ساکن بیت احزان آمده است

بی خیانت هست مقناطیس در باب هنر ٤٣ بنده سوی این دیار از جذبهٔ آن آمده است

کشتیِ نوح است درگاهت چه باک آید مرا ٤٤ گر ز بیدادی برای فصلِ طوفان آمده است

قسم دونان است گر یکجا دونان بنگیخت هم ٤٥ گوش دار این نکته کز دانای یونان آمده است

کار من گردانت بدگر بودن نبود جاسم ٤٦ تو ستم بر من ازین گردونِ گردان آمده است

از کمالِ خود مرا و حاسدم را وزن کن ۴۷ تا بمیزانِ هنر سوی که نقصان آمده است

مولد و منشا مبین در خاکِ هندوستان مرا ۴۸ نظم و نثرم بین که بر آبِ خراسان آمده است

تا چو لعلِ نقرهٔ خنگست جرمِ زرین هلال ۴۹ هر مهی بر صحنِ این فیروزه میدان آمده است

ماه ایوانِ تو تابان باد از اوجِ ظفر ۵۰ کز فروغش نور بر خورشیدِ تابان آمده است

باد چون لاله ز خونِ خصم تیغت سرخ رو ۵۱ کز تو سرسبزی اهلِ عصر نعمان آمده است

عمرِ نوحت باد و شغلت فارغ از طوفانِ عزل ۵۲ گرچه اخلاقِ ترا اخلاقِ کنعان آمده است

رغمِ بدخواهان نکو باد ای نعمت کارِ من

گرچه نیکی و بدی از حکمِ یزدان آمده است

خیزید که هنگامِ صبوحِ دگر آمد ۱ شب رفت و ز مشرق علمِ صبح برآمد

نزدیکِ خردمن از پیِ بیداریِ مستان ۲ دیریست که پیغامِ نسیمِ سحر آمد

خورشیدِ می اندر افقِ جامِ نکوتر ۳ چون لشکرِ خورشید بآفاق برآمد

از می حشری به که در آریم بمجلس ۴ ز اندیشه چو بر خوابِ خمارِ حشر آمد

آغاز نهید از پیِ می بیخبری را ۵ کز مادرِ گیتی همه کس بیخبر آمد

بر دل سبکی آمده گیتی بسر آرید ۶ گیرید که گیتی همه یکسر بسر آمد

بر بوک و مگر عمرِ گرامی مگذارید ۷ خود محنتِ ما جمله ز بوک و مگر آمد

ای ساقیِ مه‌روی درانداز دو مرا ۸ زان می که ز رشکش ماه و زهره پدر آمد

بر من مشکن پیش که من توبه شکستم ۹ زان روی بدست که صبوحم از آن یک شکر آمد

از دست گہر گستر دستور شہنشاه ۱۰ دستے نه محیطے که توالش گہر آمد
دستور جلال الوزرا کز وزرا او دست ۱۱ آن شاخ که در باغ جلالت ببر آمد
صدرے که تر و خشک جهان باقی و فانی ۱۲ بر گوشهٔ خوان نعمش ماحضر آمد
هرگز چو فلک راه سعادت نکند گم ۱۳ آنرا که فلک سوی درش راهبر آمد
جز بر در او قسمت روزی نکند بخت ۱۴ آرے چه کند چون در رزق لبتر آمد
بے تقویت او بیخ بقا خشک لب اُفتاد ۱۵ با همت او شاخ سخا باردر آمد
از همت او شکل جهانے بکشید نه ۱۶ در نسبت او کل جهان مختصر آمد
اے شاه جهانے که ز عدل تو جهان را ۱۷ در وصف نیاید که چه سختے بسر آمد
عدل تو همائیست که چون سایه بگسترد ۱۸ خاصیت خورشید دران بیخطر آمد
تام تو بے تربیت تام ثمر کرد ۱۹ زان روے که عدل تو چو عدل عمر آمد
سرمایهٔ دریا نه بباز و سے دولت بود ۲۰ زاتر و سے و فیضش ز کران بر حذر آمد
کان در نظر رائے تو اندر ز حقیرے ۲۱ کان چیست کہ آن رائے ترا در نظر آمد
بیدست تو کس را بر او دست نه سد دست ۲۲ بوسیدن دست تو از آن معتبر آمد
در شان نیاز آیت احسان ایادیت ۲۳ چون پیرهن یوسف و چشم پدر آمد
بے تو قدیم است چنان کز ره تقدیر ۲۳ نه در همه در کوکبهٔ خواب و خور آمد
عزم تو چو عزمیست که بے منت تدبیر ۲۴ در هر چه بکوشید نصیبش ظفر آمد
عالم که زنه پرده مخیلت بکلے کرد ۲۵ ترک کله قدر ترا آستر آمد

گردون که پی وهم مهندس نسپردش ۲۶ اندیشهٔ تدبیر ترا پی سپر آمد
اول قدم قدر تو بود آنکه چو برداشت ۲۷ عالم همه زیر آمد و قدرت زبر آمد
آصف که ز سیر قلمش تیغ سکون یافت ۲۸ حاتم که ز دست کرمش کان بسر آمد
اوصاف تو در نسبت آوازهٔ ایشان ۲۹ وصف نفس عیسی و آواز خر آمد
در امر تو امکان تغیّر نه پذیرد ۳۰ گویی که مثالی ز قضا و قدر آمد
در کین تو امید سلامت ننهادند ۳۱ گویی که نشانی ز سعیر و سقر آمد
دشمن که کمین تو از بیم تو بربست ۳۲ نی راز پی حملهٔ صرصر کمر آمد
از آتش پاس تو گر دود پدید است ۳۳ کز ساده دلیش آرزوی شور و شر آمد
پاس تو شهابیست که در کام شیاطین ۳۴ با حر قلقش آتش چو شراب کدر آمد
خصم تو چو پروانه شود صاعقه را ۳۵ کور از فلک دود و ترا اختر شر آمد
تو ساکنی و خصم تو جنبان و چنین به ۳۶ زیرا که سکون حلیهٔ کل سیر آمد
عنقا که ز نازکی جایگه داشت ۳۷ هرگز طرف دانش از عار تر آمد
در هرزه روی پاسر تو فرو که دهر جایی ۳۸ یکسال ز غین ماده و یکسال نر آمد
ای ملک ستانی که ز درگاه تو میر خاست ۳۹ هر مرتع که در سر شه ملکی بسر آمد
من بنده که زین پیش نه زور و نه خم و درشتی ۴۰ گردون که ز احوال من ادبار سپر آمد
در مدت ده سال که این گوشه و کشنه ۴۱ در قبهٔ اسلام مرا مستقر آمد
هر نو نظامی که در آمد ز در من ۴۲ از جود تو آمد نه ز جای دگر آمد

گردون جگرم داد که احسانش نزول کرد ۴۳ احسان تو آن بود که آن جیگر آمد

صدر را او خداوند قدیمی نه مرا بس ۴۴ آنرا که بهر باب من او ناشر آمد

اقران مرا در طمع بلیغش تو دادی ۴۵ زان در تو سخن شان همه چون آب تر آمد

از خدمت فرخندهٔ تو باز نگشتند ۴۶ هرگز که ز تشریف تو شان بر اثر آمد

انعام تو بر اهل هنر گرچه بجد نیست ۴۷ کز شکر تو کام همه شان چون شکر آمد

نظمی که بر احوال من آمد همه وقتی ۴۸ از فضل تو آمد نه ز فضل و هنر آمد

جانم که درو نقش هوای تو گرفته است ۴۹ پاینده تر از نقش حجر بر حجر آمد

اقبال ز توقیع تو نقشی بنمودش ۵۰ هر لحظه که بر عرفهٔ سمع و نظر آمد

از تو نگریزد که تو در قالب عالم ۵۱ جانی و یقین است که جان ناگزر آمد

تا دست بل آرند که اندر سفر عمر ۵۲ جان مرکب و دم زاد و جهان رهگذر آمد

یکدم ز جهان جان تو جز شاد مبادا ۵۳ کز یکنظرت برگ چنین صد سفر آمد

مقصود جهان کام تو بادا که بر آید
زانکه از تو بر آمد همه کامی که بر آمد

چون مهر خورشید چو از حوت در آید بحمل ۱ اشهب روز کند ادهم شب را ارجل

کوه را اندر دو سایهٔ ابر و ظلمت شب ۲ چتر الفت شود و اطراف چه هامون چه تل

سبزه چون دست بهم بر زند اندر صحرا ۳ لاله را پای بگل در شود اندر منخل

ساعد و ساق عروسان چمن را بینی ۴ همه بر بسته حُلی و همه پوشیده حُلل

پیش پیکان گل و خنجر برق از پی آنکه ۵ تا نسازند کمین و نسگالند جدل
بر محیط فلک از هاله سپر سازد ماه ۶ بر بسیط کره از خوید زره پوشد طل
وز پی آنکه مزاجش نکند قاسد خون ۷ سرخ بید از همه اعضا بگشاید اکحل
باد با آب سحر آن کند اندر صحرا ۸ که کند با رخ آئینه بسوهان صیقل
هر کرا فصل دی از ثقل نما عزلی داد ۹ شحنهٔ نفس نباتیش در آرد بعمل
وان کند عکس گل و لاله بگردش که بشب ۱۰ عکس آتش نکند گرد تنور و منقل
مرغزاری شود اکنون فلک از ابر درو ۱۱ راست چونانکه تو گوئی همه ناقه است و جمل
میل اطفال نبات از جهت قوت و قوت ۱۲ کرده یکره سوی اعلی و دگر بر اسفل
هر نماز دگری بر اثر قوس قزح ۱۳ درگهی را برافراشته بر اوج زحل
بمثالی که بجز ایش مثل نتوان زد ۱۴ جز بعالی در دستور جهان صدر اجل
ناصر دولت و دین طاهر بن آنکه ۱۵ سبب تربیت دین شد و ترتیب دول
آنکه رایش دهد اجرام کواکب را نور ۱۶ وانکه کلکش کند اشکال حوادث را حل
آنکه داخل بود اندر سخنش صدق و ثواب ۱۷ همچو اندر کلمات عربی نحو و علل
آنکه خارج بود از مکر تنش روی ریا ۱۸ همچو از معجزهای نبوی زرق و حیل
طبع تا میز دهد بی نخستش الوان حدوث ۱۹ عقل نشناسد بی دفترش اکثر ز اقل
زاید از دست عنانش همی اعجال صبا ۲۰ خیزد از پای رکابش همی آرام جبل
نطق پیش قلمش لال بود چون اخرس ۲۱ عقل پیش نظرش کج نگرد چون احول

روز مولود موالید وجودش گفتند ۲۲ مرحبا ای ز عمل آخر و از علم اول

ای باجناس شرف در همه اطراف سمر ۲۳ وی بانواع هنر در همه آفاق مثل

جز در آئینهٔ ذات نتوان دید نظیر ۲۴ جز در اندیشهٔ خوابت نتوان دید بدل

نه خدائی و و بهر دست تو رزق مقدور ۲۵ نه رسولی و بود نطق تو وحی منزل

هرچه در وصف تو گویم همه دانی که رواست ۲۶ چیست کان به تو روا نیست که بر دولی

مدحتی کان نه ترا گویم بهتان و ضلالست ۲۷ ما ستمی کان نه ترا دانم عصیان و زلل

شعر نیکو نبود جز بمحل مستاهل ۲۸ مستعرش کامل نشود جز به نبی مرسل

نتوانم که جهان دگرست گویم از آنکه ۲۹ این جهانیست مفصل تو جهانی مجمل

سبب از سعی تو داند نه ز اسباب وجود ۳۰ هرچه از عون تو یابد نه ز افلاک دول

با مکان تو زمین مه بود از همت فلک ۳۱ با کمال تو جهان کم بود از یکسر خردل

هست با جود تو ایمن همه عالم ز نیاز ۳۲ هست با عدل تو خالی همه گیتی ز خلل

کهربا چون گره ابروی عدل تو بدید ۳۳ خاصیت باز فرستاد مر آتش باز ل

دست عدل تو گشاده است چنان بر ظالم ۳۴ که قد و بنده اگر قصد کند دست اجل

بر تو واقف نشود عقل کل از هیچ قیاس ۳۵ ور تو ایمن نبود خصم تو از هیچ قبل

بود بی پایش تو صدر وزارت خالی ۳۶ بود بی همت تو کار ممالک مختل

خصم اگر دو سه کی یافت ز صد جا آشنا ۳۷ روزکی چند نگهداشته هم شد به حیل

آخر الامر در آمد بسر اسب خیلش ۳۸ تا در افتاد و بیکباره چو خر در وحل

پس بقای نبود خصم ترا و دولت ۳۹ چه عجب رایحهٔ گل نبرد روح جعل
ای دعاوی سحاب کف وست باطل ۴۰ وی قوانین سخن بی سر کلکت مختل
بنده سالیست که تا در کنف دولت تو ۴۱ غم ایام نخورده است چه اکثر چه اقل
ورنه با او فلک آن کرد از بن پیش همی ۴۲ کاتش و آب کند با شکر و موم و عسل
گاه با ضربت رمحی ز سماک رامح ۴۳ گاه با نکبت عزلی ز سماک اعزل
رویش از غصهٔ ایام بر دشمن و دوست ۴۴ داشتی چون گل خود رو از خوف خجل
گوش کاره شود از قصهٔ او لا تسمع ۴۵ هوش واله شود از غصهٔ او لا تسأل
لله الحمد که تا حشر نمی باید بست ۴۶ در قطار تعبش نیز نه ناقه نه جمل
شد ز فر تو همه مغز بجویت دماغ ۴۷ گر چه دی بود همه پوست چو ترکیب بصل
بخت بیدار تو بود آنکه بر انگیخت چنین ۴۸ دولت خفتهٔ او را ز چنان خواب کسل
تا محل همه چیز از شرف او خیزد ۴۹ جاودان بر همه چیزیت شرف باد و محل
تا بود فاعل اول ز سموات اعلی ۵۰ تا بود قابل آخر ز طبایع اسفل
باد خصم تو کم از قابل آخر بیها ۵۱ باد قدر تو بر از فاعل اول بمحل
صدر و بالش ز تو آراسته در هر مجلس ۵۲ دست و مسند شوا فراشته در هر محفل
درگهت مقصد ارکان بر و بار حجاب ۵۳ مجلست ملجأ اعیان در و مدح و غزل
پای اقبال جهان سوی بداندیش تو لنگ ۵۴ دست آسیب فلک سوی نکوخواه تو شل

روزه بدرفته و روزت همه فرخنده چو عید

در قضا بسته بادحل ابد و عقد ازل

ای زیزدان تا ابد ملک سلیمان یافته	۱	هرچه جسته جز نظیر از فضل یزدان یافته
وی ز رشک رونق ملکت سلیمان را خدا	۲	از تضرع کردن هب لی پشیمان یافته
منبر از یادت جناب خطبه عالی یافته	۳	دولت از نامت دهان سکه خندان یافته
هرچه دعوی کرده از رتبت امیر المؤمنین	۴	روزگار از پایهٔ قدر تو برهان یافته
اختران را شوکتت بر سمت طاعت داشته	۵	وآسمان را خدمتت در تحت فرمان یافته
بارها از شرم رایت آسمان خورشید را	۶	زیر سیلاب عرق در موج طوفان یافته
پیش چوگان مرادت گوی گردون را قضا	۷	بی تصرف سالها چون گوی میدان یافته
کرده موزون حل و عقد آفرینش را قدر	۸	تا ز عدل شاملت معیار و میزان یافته
منهیان ربع مسکون را بر عدل تو	۹	فتنه را پنجاه ساله نان در انبان یافته
در میان دولتی با خلق ملکی گشته بخت	۱۰	هر کمندی کز کف عزم تو دوران یافته
بارها حادثات شیر چرخ را	۱۱	در پناه شیر شادروان ایوان یافته
حادثه در نرد درد و فتنه در شطرنج رنج	۱۲	بد سگالت را چو هیچ آب و دندان یافته
زلف وارش سر ز تن ببریده جلاد اجل	۱۳	بر دل هر کو خلافت خال عصیان یافته
از مضافت قابل تکبیر حیران مانده باز	۱۴	وز لفافت نامهٔ تقدیر عنوان یافته
در مقام رزم از بیم تو جاسوس ظفر	۱۵	مرگ را در چشمهٔ تیغ تو پنهان یافته
جرم خاک از بس تحمل کز تن خصمت ساخته	۱۶	ابلق ایام را اقبال و جیران یافته

زان اثرها کز سنانت یادگار روزگار ۱۷ یک نشان از معجز موسی عمران یافته

ناقهٔ صالح عصای موسی و روح پدر ۱۸ هر سه را در بطن مادر دیده بیجان یافته

سالها بر خوان رزم از میزبان تیغ تو ۱۹ وحش و طیر و دام و دد را چرخ مهمان یافته

هر کجا خط کرده یک پی نعل اسپت گاه رزم ۲۰ اژدهای رایت از باد ظفر جان یافته

آفتاب از سمت رزمت چون بمغز آمده ۲۱ چهره چون قوس قزح پر اشک الوان یافته

وز گشادست روز دیگر چون بخود پرداخته ۲۲ دیده چون رخساره بر زخم پیکان یافته

وز بخار خون خصمانت هوای معرکه ۲۳ بی‌مزاج انجم استعداد باران یافته

پس بمدتها ز خاک رزمگاهت روزگار ۲۴ رستنی را صورت ترکیب مرجان یافته

خسروا من بنده در اثنای این خدمت که هست ۲۵ گوش هوش از گوهرش سرمایهٔ کان یافته

قصد آن کردم که ذوالقرنین ثانی گویمت ۲۶ عقل گفت آنگه خاطرت آسیب نقصان یافته

چون بگوئی هرچه ذوالقرنین بملک داشته ۲۷ هر علامت از تو در هر مکرمت آن یافته

شاد باش ای مصطفی سیرت خداوندا این نظم ۲۸ کز قبول حضرتت اقبال حسان یافته

تا توان گفتن همی با خسرو سیارگان ۲۹ کای ز کیوان پاسبان و ز ماه دربان یافته

بادت اندر خسروی سیاره از فوج حشم ۳۰ ای مه منجوق چترت قدر کیوان یافته

هرچه پنهان قضا حزم تو پنهان داشته

هرچه دشوار قدر عزم تو آسان یافته

کلیات سلمان ساوجی

حمد باری تعالیٰ تقدس شانہٗ

هر دل که در هوائے جمالش مجال یافت ۱ عنقائے همتش دو جهان زیر بال یافت

هر جان که با بلائے ولایش گرفت انس ۲ از نعمت و نعیم دو عالم ملال یافت

آداب خدمت و شرف آنرا بسر است ۳ کو از ادیب او ادب گوشمال یافت

هر مدرکے که زد در درک کمال او ۴ خود را مقید درکات ضلال یافت

عقل عنان کشیده چو سوزن درین طلب ۵ عمرے بسر دوید و آخر خیال یافت

جبریل با تجلی شمع جمال او ۶ پروانه وار سوخته بے پر و بال یافت

اے منعمے که ناطقۂ خوش سرائے را ۷ در حضرت تو خرد گنگ و لال یافت

یک ذره از لوامع نورت عز الیه ۸ یک شمه از روائح خلقت غزال یافت

گر نحل را جلال تو تشریف وحی داد ۹ گر نحل بر بساط تو منشور قال یافت

بوئے نگر دو دامن لطفت دماغ باغ ۱۰ در جیب آستین صبا و شمال یافت

هر آفتاب کز فلک عزت تو تافت ۱۱ نے ذل کسوف دید و نه نقص زوال یافت

بر طور طاعت ارنی گفت آفتاب ۱۲ یک ذره از تجلی حسن و جمال یافت

در ملک رحمت در ہبلی ز دو آسمان ۱۳ یک گوشه از ولایت جاه و جلال یافت

یوسف ذلیل چاه بلای تو شد از آن ۱۴ جاه عزیز مصر بدو انتقال یافت

چون زلف شاهدان تو هر کس که سر بتافت ۱۵ خود را سیه گلیم و پراگنده حال یافت

با یاد تو ار در آتش سوزنده شد کسی ۱۶ آتش ز تاب چشمه آب زلال یافت

زلف تو با عروس جهان یک کرشمه کرد ۱۷ زان یک کرشمه آن همه غنج و دلال یافت

در حضرت تو روی سفید آمد آن که او ۱۸ بر روی دل ز فقر سیه روی خال یافت

حکم تمیز سد بصفاتت که وصف تو ۱۹ بر دست و پای عقل ز حیرت عقال یافت

فکر هوا و ذکر بسته تا کجا رسی ؟ ۲۰ در بارگاه وصف کمالت مجال یافت

نیک اختری به منزل وصلت رسد که او ۲۱ با بدر قدر و صدر شرفت اتصال یافت

سلطان هر دو کون که کونین در ازل ۲۲ بر سفرهٔ نوالهٔ جودش نوال یافت

او سی نا مقام او شب معراج روح قدس ۲۳ اعلی مراتب درجات کمال یافت

خلقش بهار عالم لطف الهی است ۲۴ زان رو مزاج عالم از آن اعتدال یافت

چل صبح و هشت خلد بنام محمد است ۲۵ خود عقد حا و میم بدان حا و دال یافت

منشور فطرت ار چه بتوقیع احمدی ۲۶ مشهور گشت مهر ولایت بآل یافت

سلمان ز مدح آل نبی درج سینه را ۲۷ همچون صدف خزینهٔ عقد لآل یافت

جز در ثنای ایزد چون حرام گشت ۲۸ شعر رهی که ره آن سحر حلال یافت

یارب بصاحب شب اسری که با حبیب ۲۹ در خلوت دنی فتدلی وصال یافت

کز حال این شکستهٔ درویش واگیر ۳۰ آن یک نظر که هر دو جهان زان جمال یافت

در مدح سلطان جلال الدین حسن شاه

ای سران ملک را شمشیر تو مالک رقاب ۱ باغ عدل از جویبار تیغ قهرت خورده آب

با شکوه علمت ابر گریان بر جبال ۲ با وجود جود دستت برق خندان بر سحاب

می خورد تیهو بعهدت طعمه از منقار باز ۳ میش در دوره بعونت پنجه با شیران عقاب

جود دستت بحر را نگذاشت آبی بر جگر ۴ بحر را کی با وجود جود دستت بود آب

شام قهرت گر شبیخون آورد بر خیل روز ۵ تا بروز حشر ماند تیغ صبح اندر قراب

در مدار چرخ جز بر آب شمشیرت بود ۶ آسیای آسمان یکبارگی گردد خراب

گوهر تیغ تو گر عکس افگند بر جرم کوه ۷ روی خارا را چو لعل گرداند خضاب

ساقی بزمت اگر بر خاک ریزد جرعهٔ ۸ زهره گوید با فلک یا لیتنی کنت تراب

اعتدال نوبهار خلقت اندر مهرجان ۹ سبزه از آتش دماند آب حیوان از سراب

خسروا در روضهٔ بزمت که رشک جنت است ۱۰ دوستی شد تا رهی را نیست ره از هیچ باب

من ز اهل جنت بزم تو بودم پیش ازین ۱۱ چون شدم محروم چون شیطان ز پیش خدا

گوئی آن دولت کجا شد کز سر لطف کرم ۱۲ با منت هر ساعتی بود خطاب مستطاب

آنچه من دیدم تصور بود آیا یا خیال ۱۳ وین که من دیدم به بیداری است یارب یا بخواب

فقط

آفتاب عالم افروزی و من آن ذره‌ام ۱۴ که فروغ طلعت خورشید مانده در حجاب

آفتابا گر گناهی دیده‌ای از من بپوش ۱۵ در پناه نعمتم میمیری سهل است رو از من متاب

خرده گر در جه در آمد ز من بر من مگیر ۱۶ خرده‌های ذره که خورشید گیرد در حساب

آسمان را حقی دارم ز رای چشم مهر ۱۷ حاشا لله کاسمان با خاک فرماید عتاب

من خطا سهو نکردم ور خطا رفت نیز ۱۸ همچنان امید عفوم هست از آن عالیجناب

آفتاب مهرگان چون گرم گردد در عتاب ۱۹ ای دل مجرم کجا داری تو تاب آفتاب

هم به لطفش التجا کن کز تف خورشید قهر ۲۰ عاصیان را نیست الا سایهٔ یزدان مآب

گر گناهی کرده‌ام لا اعتذار الا اعتذار ۲۱ گر خطا رفت از آن لا اجتناب الا اجتناب

من حوالت می کنم خشمت ترا با لطف تو ۲۲ خرده گر جز لطفت تواند گفت خشمت را جواب

در جهان رسم قدیم است از بزرگان مرحمت ۲۳ وز فرودستان خطا والله اعلم بالصواب

تا برای سایبان روز فراش قدر ۲۴ می‌دهد خیط شعاع شمس را هر روز تاب

خیمهٔ عمر ترا اوتاد عالم باد میخ ۲۵ محور گردون ستون و مدت گیتی طناب

در مدح اویس

باد صبح گهی بهوای تو جان دهد ۱ آب حیات را لب لعلت روان دهد

در بوستان بیاد دهان تو غنچه را ۲ هر دم هزار بوسه صبا بر دهان دهد

ز افشان که عکس ماه دهد حسن روی گل ۳ رویت بعکس حسن به آسمان دهد

گلگونه از جمال تو خواهد بهار بیت ۴ باد صبا چو عرض گل گلستان دهد
بر وهم گمان که نیست میانی مگر ترا ۵ اما کجا میان تو تن در گمان دهد
در رستهٔ جمال تو هر دل که عاشق است ۶ جانی بیک نظر دهد و بس گران دهد
از حلقه‌های زلف تو عطار باد صبح ۷ بوسی بجانها دهد و رایگان دهد
تا چند در هوای جمالت بآب چشم ۸ بر چهره لاله کارم و بر زعفران دهد
صفرای چهره‌ام چو علاج کنم سؤال ۹ از دیده در جوابم مرا ناردان دهد
ماند به پستهٔ تو دهن طفل غنچه را ۱۰ گر دایهٔ صبا شکر پسته‌ش لبان دهد
دندان فرو میبر با امید ایدل ترا ۱۱ روزی لب نگار بکام زبان دهد
دانی که خال در چه مکین او چراست ۱۲ کان سیم اگر دهد بتو شب در دهان دهد
ما بید نسیم در راه غمت پر خطر مگو ۱۳ باز است پر دولت که دل بیدلان دهد
دادم دل ضعیف بدست ستمگری ۱۴ کس چون تو نازنین و سلیمان نشان دهد
خود دل کرا دهد که دهد دل به بیوفا ۱۵ باری چه دل دهد به هیچ یان دهد
چشمت بخنجر مژه عالم خراب کرد ۱۶ کس خنجر کشیده بمستان چنان دهد
هر ناوک بلا که گشاید فلک ز چرخ ۱۷ چشم تو را نشش بدل من نشان دهد
گر دو لعینه لب من چشمهٔ حیات ۱۸ هرگه که شرح آن لب شکرفشان دهد
چون فیض حیات نگه دو بخاصیت ۱۹ آن لب که بوسه بر دو ستاره نهان دهد
سلطان مصر دنیا و دین کز نسیم عدل ۲۰ زو شان روان بقالب ترشیر دانی دهد

دریای جود شیخ اویس آنکه دولتش ۲۱ آب نهال عدل ز تیغ یمان دهد
شاهی که دفتر حسب و داد الصبح بخشش ۲۲ گاهی بباد و گاه به آب روان دهد
کیوان بیک دقیقه فکرش کجا رسد ۲۳ چرخش گر از هزار درج نردبان دهد
بر قامت بزرگی او اطلس فلک ۲۴ میزیبد ار بزرگی او تن دران دهد
در ملک دستیار قلم گشت عدل او ۲۵ تا تاب و گوشمال کمند و کمان دهد
یک روزه صرف و خرج دل و دست او بود ۲۶ هر در که بحر بخشد و هر زر که کان دهد
بر روی ران آهو اگر داغ او نهند ۲۷ بس بوسها که شیر بحرمت بران دهد
پروازش طایر چرخ آنچه واقفست ۲۸ زین آستان بحضرت بخت آشیان دهد
ای سرورسی که رای تو و ضبط مملکت ۲۹ هر دم خجالت خرد خرده دان دهد
چون چرخ پیر طلعت بخت ترا بدید ۳۰ گفت ار دهد مرا مدد آن نوجوان دهد
هست آستان حضرتت اقبال را حرم ۳۱ مقبل کسی که بوسه بران آستان دهد
صد بار گرد بالش خورشید سر نهد ۳۲ تا شاه زیردست خود او را مکان دهد
از همت تو شرم ندارد سپهر دون ۳۳ کز صبح تا بشام جهان را دو نان دهد
گشته است پای بازم مشرف بدست تو ۳۴ بر پای خویش بوسه بپای چه ازان دهد
چتر تو مظله الیست که سکان خاک را ۳۵ از تاب آفتاب حوادث امان دهد
مشکل رسد بخاک در تو چشمه حیات ۳۶ ور خود بدین امید همه عمر جان دهد
خصمت که گشت تشنه بخون تو وارثه ۳۷ آبش دهد زمانه بنوک سنان دهد

روزے کہ گرد لشکر مریخ رزم شاه ۳۸ بر جبین راز سپهر سیه طیلسان نهد

بهر هنروران که هیجا ز عینها ۳۹ عارض چو عرض جوشن و برگستوان دهد

پاے مبارکت چو کند زور بر رکاب ۴۰ دست مخالفت همه تاب عنان دهد

رمحت میان بسته نهد بهر دام و دد ۴۱ یک خوان که شرح رزمگه هفتخوان دهد

خصم زمانه باد حسد اگر ازین سپس ۴۲ خصم ترا زمانه زمانے ضمان دهد

شاها اگر چه گفت ظهیر از سر طمع ۴۳ این بیت را ز حرص و طمع بر هوان دهد

شاید که بعد خدمت سی ساله در عراق ۴۴ نانم هنوز خسرو مازندران دهد

داری تو جاے آنکه کمین مدح خوان تو ۴۵ صد سال نان صد چو قزل ارسلان دهد

روح ظهیر گر شنود این قصیده را ۴۶ صد بار بوسه بیش مرا بر دهان دهد

تا صبح نو عروس زمر و حجاب را ۴۷ هر روز جلوه از تتق خاوران دهد

بادا عروس بخت ترا زینتے که چرخ ۴۸ هر ساعتش بروے نما صد جهان دهد

در مدح شاه شیخ حسن گفته

بچشم و غمزه و رخسار و ابروی می برد دلبر ۱ قرار از جسم و خواب از چشم و هوش از عقل و عقل از سر

نباشد با لب لفظ و جمال و خال او ما را ۲ شکر در بار و مه در کار و سرو در وجه و شب با خود

سر زلف و رخ خوب و خط سبز و لب لعلش ۳ سمن سای مه آسای و گل آرای گهر پرور

عذار و خط و رخسار و لب و دندان و گفتارش ۴ بهار و سبزه و صبح و شراب و شاهد و شکر

نباشد خالی از فکر و خیال و ذکر نام او ۵ روان در تن خرد در سر سخن در لب نفس در بر

نثار خاک پایت را ز جسم و شخص و چشم و رخ ۶ بر آرم جان ببازم سر ببارم دُر بریزم زر

بود رنگ و زیب و فر چو تو کی روید تا باشد ۷ گل از گلشن سهی از باغ مه از گردون خور از خاور

مگر مالیدهٔ بر خاک نعل سم اسپ شه ۸ لب شیرین خط مشکین رخ نازک بر دلبر

فلک قدری ملک صدری امیر خسرو کامل ۹ سعادت بخش و دولت یار و ملک آرای و دین پرور

قدر قدرت قضا فرمان شهنشه شیخ حسن نویان ۱۰ جهانگیر و جهان بخش و جهاندار و جهان داور

بقدر و حشمت و تمکین و عدل و داد عالم را ۱۱ فریدون و جم و پرویز و نوشیروان و اسکندر

ز رای و طلعت و احسان و انصافش بود روشن ۱۲ چراغ مهر و چشم ماه و آب بحر و روی بر

ز فیض لفظ و کلک و دست و طبعش زله میبندد ۱۳ مگس شهد و قصب قند و صدف در و حجر گوهر

بامر و رای و تدبیر و مراد اوست گردون را ۱۴ ثبات و سیر و حل و عقد و امر و نهی و خیر و شر

ز عدل و داد و جودش آنچه دین دارد کجا دارد ۱۵ دماغ از عقل و دل از روح روح از طبع و طبع از نور

زهی آراسته تخت و سپاه و ملک و دین ذاتت ۱۶ چو دین عقل و روان جسم و حسب نفس و شرف گوهر

ز اقبال و جلال و عز و تمکین تو می بخشد ۱۷ سر بر افسر شرف مسند امان خاتم طرب ساغر

تدرو و تیهو و دراج و کبک از پشتی عدلت ۱۸ همایون فال و فارغبال و طفل صید و شاهین پر

ز خال و عم و جد و باب موروثی است ذاتت را ۱۹ کمال نفس و حسن خلق و عز و جاه و زیب و فر

بکید و مکر و تزویر و حیل نتوان جدا کردن ۲۰ نسیم از مشک و رنگ از لعل و تاب از نار و نور از خور

نمی بینم بدور عدل و داد و لطف طبعت جز ۲۱ قدح گریان و دف نالان و می آب و نی لاغر

دران ساعت که از پیکار و حرب دشمن تو کین گیرد ۲۲ اجل مالک روان هالکان دوزخ زمین محشر

ز سهم تیر و عکس تیغ و گرد و خاک و خون یابد ۲۳ وجوه اصفر جبال اخضر سپهر اسود زمین احمر

ز امواج گرد و موج خون آشوب فتن گردد ۲۴ زمین گردون جهان دریا فرس کشتی بلا لنگر

گهی گردد گهی لغزد گهی پیچد گهی لرزد ۲۵ سر مرد و سم اسپ و تن رمح و دل خنجر

تو بر قلب و صف خیل سپاه دشمنان تازی ۲۶ ظفر قائد قضا تابع وصی غالب عدو مضطر

روان سوی عدو تیغ و سنان و ناوک تیرت ۲۷ عدم در دم بلا در سر اجل در پی فنا در بر

ببینند از تو و بنهند و قهر و گیر بردارند ۲۸ یلان اسپر سران گردن مهان مغفر شهان افسر

بزیر تخت باد پا سپهر جهان پیمای آتش رو ۲۹ جوان دولت مبارک پی قوی طالع بلند اختر

بوقت صید و سبق و عزم و رزم از وی فزون باشد ۳۰ بسرعت وهم و جستن برق و رفتن سیل و تک صرصر

تو گوئی کز سکون و سیر و خوی و طبع او دارد ۳۱ تحمل خاک و رفتن آب و تندی باد و تاب آذر

بسیر و سرعت و رفتار و رفتن نگذرد چون او ۳۲ نسیم از بر و باد از بحر و ابر از کوه و سیل از در

امیر اخسرو اشاها نوشتن وصف تو نتوان ۳۳ بصد قرن و بصد دست و بصد کلک و بصد دفتر

کلامی گرچه مطبوع و روان و دلکش است الحق ۳۴ که دارد چون تو معشوقی نگار و چابک و دلبر

بفر و بخت و اقبال جوانت آنچنان چو آب نیک ۳۵ لطیف و روشن و پاک و خوش و عذب و روان و تر

لقای و فعل و تاثیر و مدار و سیر تا دارد ۳۶ نفوس و عنصر و ارواح و چرخ و گردش اختر

نفوس و عنصر و ارواح و چرخ و اختر تا دارد ۳۷ مطیع و تابع و محکوم و خدمتگار و فرمان بر

خداوندت مه و سال و شب و روز و گه و بیگه ۳۸ معین و ناصر و هادی و یار و حافظ و یاور

در مدح اویس

بدل رسید سحرگاه در مقام حضور ۱ ندای آیت استغفروا ربّ غفور
مجاوری ز زوایای عالم ملکوت ۲ که بود چون خرد از دیده ذات او مستور
خطاب کرد که ای کدخدای خانهٔ کن ۳ مکن اساس اقامت درین سرای غرور
روا بود که تجلّی حریم کعبهٔ دل ۴ بود خراب و خرابات آب و گل معمور
هوای حور و قصور از قصور همت تست ۵ دریغ نیست که هستی تو در مقام قصور
حکیم عقل که استاد کارگاه دل است ۶ روا مدار که در کار گل بود مزدور
مراد دل بتو نزدیک بلکه در دل تست ۷ ولی چه سود که هستی بغایت از دل دور
گرت ز آینه زنگار ریب بر خیزد ۸ هر آینه نظر لطف را شوی منظور
اگر خزینهٔ دل را بمهر مهر کنی ۹ شوی خزائن اسرار غیب را گنجور
وگر ز خویشتنت غیبتی شود روزی ۱۰ جهان چو صبح منور کنی به نور حضور
بصورتی که تو در خواب غفلتی ایندم ۱۱ عجب که در تو قیامت اثر کند دم صور
بجز خیال مزوّر نمی پزی که ترا ۱۲ شد از هوای مخالف مزاج دل محرور
عصیر وار برون آر پوست تا نکشد ۱۳ جفای عصر ترا پایمال چون انگور
گرفتم آنکه ز دیوان دولت ازلت ۱۴ نوشته اند بتوقیع لم یزل منشور
بسیط روی زمین در تصرف آمده گیر ۱۵ بس است تصرف آن ساز عقل را دستور

که جمع مظلمه و شرح عمر بی حاصل ۱۶ چو هست در ورق روزنامهات مذکور

بحضرت ملک باقی آن محاسبه را ۱۷ چه گونه عرض کنی در حسابگاه نشور

سعادت ازلی و شقاوت ابدی ۱۸ دو آیت اند بر اوراق آسمان مسطور

مقدر است نصیب ار هزار سعی کنی ۱۹ بهیچ وجه تغیر نمی شود مقدور

تو خود نمی کنی اندیشه کین بدائع صنع ۲۰ ز کتم غیب که می آورد بعرصهٔ ظهور

که می کشد بجناب جنوب صوب هوا ۲۱ عنان عزم شمال و زمام سیر دبور

که بافت آن قصب شکری بقامت نی ۲۲ که دوخت این عسلی خرقه بر قد زنبور

که آفرید و که پرورد در مشیمهٔ بحر ۲۳ ز آب پاک چو دری چو لولوی منثور

بدین حدیقه که آن بر دوازده چمن است ۲۴ که کرده است روان صد هزار چشمهٔ نور

ز مهرهای سیاه و سپید لیل و نهار ۲۵ که نظم داد عقود سنین و سلک شهور

که داده است قرار و نظام ملک و دول ۲۶ بهمین سایهٔ شاه مظفر و منصور

که برگزید مر این پادشاه عادل را ۲۷ ز کائنات برای مصالح جمهور

مدار مقصد و مقصود سلطنت دلشاد ۲۸ که باد دور فلک بر مراد او مقصور

صفات عصمت ذاتش که عین مردمی است ۲۹ سواد کرده ملک بر بیاض دیدهٔ حور

بخاک پایش اگر حور دسترس یابد ۳۰ بآب توبه بشوید لب از شراب طهور

مساعد ید بیضاش در مناهج دین ۳۱ تا ز پی موسی است در معارج طور

ز شام چیم او روز خصم او ماتم ۳۲ ز عدل شامل او مصر مملکت را سور

زہے بہ غبار سمند تو اعتبار گہر ۳۳ زہے نقود کلام ترا خواص غرور
توئی که بر صفحات فلک بخط غبار ۳۴ بود مآثر لطف مواکبت مسطور
زیک اشارت عزم تو عرض داده فلک ۳۵ ہزار کوکبه در دفع حادثات دہور
زیک عبارت رای تو فہم کرده خرد ۳۶ ہزار ضابطه در حل مشکلات امور
درون پرده سرای تو روز و شب شب و روز ۳۷ دو خادمند یکی عنبر و دگر کافور
بدان سبب که در آئینه ستم تانیث است ۳۸ بعهد عدل تو خواہد جدا شدن ز ذکور
زخوف صیت سخای تو می شود ظاہر ۳۹ علامت یرقان در عیون نیسابور
زخاک رقص کنان ہمچو باد برخیزند ۴۰ اگر روائح خلقت رسد براہل قبور
ز احتمال بیان تو عاجزند حروف ۴۱ ز امتداد صفات تو قاصر اند سطور
سحاب فضل تو آلودگان عصیان را ۴۲ بآب توبه فرو شست تن ز گرد فجور
بیک توجه مردانه آنچنان برکند ۴۳ دلت ز باغ جہان شاخ فسق و بیخ فجور
که در زمان تو آہنگ می کند به حجاز ۴۴ ز کوی مصطبه برسته ساز رہ طنبور
ز روی عدل تو چشم بنات سیه رو نیست ۴۵ ازان سبب که بمستی است در جہان مشہور
بہشت عدن سراپردهٔ جلالت تست ۴۶ شقی کسی که ز باب بہشت شد مہجور
ظہیر پرده سرایت ندیده چون میگفت ۴۷ سپیده دم که شدم محرم سرا سرور
مرا رسد که بدست تو تا بسم گفتن ۴۸ شنیده ام آیت تو لوا الی اقتدا از لب حور
محیط طبع من آن بحر کامل سخن است ۴۹ کزو پدید شد اندر بسیط ملک دہور

همیشه تا چمن حسن گلرخان را زیب ۵۰ بود ز سنبل سیراب و نرگس مخمور
جمال جاه تو چون لاله باد در نیسان ۵۱ دل حسود تو چون غنچه باد در باحور

کلیات قاآنی

در جشن میلاد حضرت ظل اللہی ناصر الدین شاہ غازی خلد اللہ ملکہ گوید

دوش بر گردون بسے تابان شہاب آمد پدید ۱ بس درخشان موج زن دریاے آب آمد پدید

تخت شاہنشاہ ایرانست گفتی آسمان ۲ بسکہ از انجم در و دُر خوشاب آمد پدید

سبز دریاے فلک از ہر کران شد موج زن ۳ بر سر از موجش بسے سیمین حباب آمد پدید

نسر طائر بیضۂ شہباز و شب ہمچون غراب ۴ بیضۂ شہباز بنگر کز غراب آمد پدید

تا شب زنگی سلب خرگاہ مشکی برفراشت ۵ کہکشان ہمچون یکے سیمین طناب آمد پدید

من نشستہ با نگارے کز لب میگون او ۶ در دو چشم من ہمی رشک شراب آمد پدید

خانہ گلشن شد چو چہرش از نقاب آمد برون ۷ حجرہ روشن شد چو رویش بے نقاب آمد پدید

لب کشود از تازہ ہستی از عدم گشت آشکار ۸ رخ نمود از زلف رحمت از عذاب آمد پدید

با سر انگشتان خود زلفین خود را تاب داد ۹ صد زرہ بر عارضش از مشک ناب آمد پدید

چین زلفش را گشودم ہمچو کار روزگار ۱۰ زیر ہر تارش ہزاران گیر و دار آمد پدید

زیر آن گیرنده مژگان چشم خواب آلود او ۱۱ چون غزالی خفته در چنگ عقاب آمد پدید

بر کفم جامی یاقوت گون کز عکس آن ۱۲ در سر انگشتان من رنگ خضاب آمد پدید

بر کنارم مطربی کز نالهٔ جانسوز او ۱۳ نالهٔ طنبور و آواز رباب آمد پدید

برق سان آمد بشیری رعد سان آواز داد ۱۴ گفت کز ایزد عنایت فتح باب آمد پدید

دست افشان پای کوبان صف نشینان شدند ۱۵ زانکه عیشی خوشتر از عیش شباب آمد پدید

داده امشب شاه را ایزد ازان یکی فرخ پسر ۱۶ ها شگفتی کین که در شب آفتاب آمد پدید

الله الله لب نیالوده هنوز از شیر مام ۱۷ در تن شیران ز هیبتش اضطراب آمد پدید

الله الله ناشده یکقطره آبش در جگر ۱۸ هفت دریا را ز هیبتش انقلاب آمد پدید

لیلة البدرین اگر خوانند امشب را رواست ۱۹ کز زمین و آسمان دو ماهتاب آمد پدید

عالمی دیگر فزود امشب در این عالم خدای ۲۰ این همه بیداریست یارب یا بخواب آمد پدید

جود را بخشنده دستی ز آستین آمد برون ۲۱ فتح را رخشنده تیغی از قراب آمد پدید

فیض قدسی از دم روح القدس گشت آشکار ۲۲ نقش فال رحمت از ام الکتاب آمد پدید

سنجری از دودهٔ الپ ارسلان شد حکمران ۲۳ شیده از تخمهٔ افراسیاب آمد پدید

یوسفی دیگر ز گلزار خلیل افروخت چهر ۲۴ شبّری دیگر ز صلب بوتراب آمد پدید

دادگر هوشنگ را قائم مقام آمد عیان ۲۵ ناموز جمشید را نائب مناب آمد پدید

طبع گیتی تازه شد کز نخل طرب گشت آشکار ۲۶ مغز دوران عطسه زد کز گل گلاب آمد پدید

ابر میبالد که فیض ابر رحمت شد عیان ۲۷ ملک میرقصد که شبل شیر غاب آمد پدید

دفع جور و هر را نوشیروان گشت آشکار ۲۸ رجم دیو ملک را سوزان شهاب آمد پدید
شهریارا تا چنین فرخ پسر دادت خدا ۲۹ هر بدت در غیب پنهان بیحجاب آمد پدید
تو سحاب فیض بودی منت ایزد را اکنون ۳۰ کآنچنان باران رحمت زین سحاب آمد پدید
خلد پاداش ثوابت دز بس کردی ثوا ۳۱ این بهشتی رو بپاداش ثواب آمد پدید
چون سلیمان خواستی ملکی ز حق بی منتها ۳۲ این کرامت زان دعای مستجاب آمد پدید
تا ازین پس خود چه کامی خواست خواهی از خدا ۳۳ کاینچنین پوریت میر و کامیاب آمد پدید
باد یارب در پناه دولتت فیروز روز ۳۴ تا نگوید کس که در شب آفتاب آمد پدید
سال عمرت باد تا روزیکه گوید روزگار ۳۵ اینک اینک شورش یوم الحساب آمد پدید

در ستایش شاهنشاه اسلام پناه ناصر الدین شاه غازی رحمه الله خلد الله ملکه گوید

فرو بگرفته گیتی را بباغ و راغ و کوه و در ۱ نم ابر و دم باد و تف برق و غو تندر
شنیع از نسرین هوا از سمن چمن از گل تل از سبزه ۲ حواصل بال و شاهین چشم و هدهد تاج و طوطی پر
ز ابر و انحوان و لاله و شاه اسپرم بینی ۳ هوا اسود زمین ابیض دمن احمر چمن اخضر
عقیق و کهربا و لبلاد و پیروزه را ماند ۴ شقیق و شنبلید و بوستان افروز و سیسنبر
ز صنع ایزدی محو ند و مات و نائم و حیران ۵ اگر بو شا اگر ارژنگ اگر مانی اگر آذر

کنون کز سنبل و شمشاد و باغ و بوستان دارد ٦ چمن تزئین و سمن تمکین زمین آئین زمان زیور

بصحن باغ و طرف راغ و زیر سرو و پای جو ٧ بزن کام و بجو کام و بخور جام و بکش ساغر

بویژه با بتی شنگول و شوخ و شنگ و بی‌پروا ٨ سخن پرداز و خوش آواز و افسونساز و حیلتگر

سمن خوی و سمن بوی و سمن روی و سمن سیما ٩ پری طبع و پری زاد و پری چهر و پری پیکر

برش دیبا فرش زیبا قدش طوبی خطش جنت ١٠ تنش روشن خطش جوشن رخش گلشن لبش شکر

ببالا کش بسیما خوش بمو دلکش بخو آتش ١١ بچشم آهو بقد نازو بخد مینو بخط عنبر

چو سیمین سرو من کش هست روی و موی و چهر و لب ١٢ مه روشن شب تاری گل سوری می احمر

کفش رنگین دلش سنگین خطش مشکین لبش شیرین ١٣ بخو توسن برد سوسن برخ گلشن بتن مرمر

دو هاروت و دو ماروت و دو گلبرگ و دو مرجانش ١٤ پر از خواب و پر از تاب و پر از آب و پر از شکر

جدا هست از غم و اندیشه و فکر و خیال او ١٥ بتا شکل تو پا در گل هوا در دل هوس در سر

ز عشقش چون انار و نار و مار و اژدها دارم ١٦ بری کفته و سری تفته تنی خفته قدی چنبر

ولیکن باز از و شادم که سال و ماه و روز و شب ١٧ بطوع و طبع و جان و دل ثنای شه کنم از بر

طراز تاج و تخت و دین و دولت ناصر الدین شه ١٨ که جوید نام و راند کام و پاشد سیم و بخشد زر

ملک اصل و ملک نسل و ملک اسم و ملک آئین ١٩ ملک طبع و ملک خوی و ملک روی و ملک منظر

عدو بند و ظفرمند و مهر چهر و سپهر پیشه ٢٠ عطا بخش و صبا رخش و سما قدر و سخا گستر

قوی حال و قوی یال و قوی بال و قوی بازو ٢١ جهانجوی و جهانگیر و جهاندار و جهان داور

شهنشاهی که هست او را بطوع و طبع جان و دل ٢٢ قضا تابع قدر طایع ملک خادم فلک چاکر

حقایق‌خوان قایق‌دان معارک‌جو یلار کزان ۲۳ فلک پایه گرانمایه هماسایه همایون فر

ز فیض فضل و فرط بذل و خلق خوب و خلق خوش ۲۴ دلش صافی کفش کافی دمش شافی رخش انور

برای فکرت و طبع و ضمیرش جاودان بینی ۲۵ خرد مفتون گهر مکنون شگفت مضمون شکر مضمر

زهی اسب برتن و اندام و چشم و جسم بدخواهت ۲۶ عصب زنجیر و رگ شمشیر و مژگان تیر و مو نشتر

حسام فرّ و فال و بخت و اقبال ترا زیبد ۲۷ سپهر آهن قضا قبضه شرف صیقل ظفر جوهر

در آن روزی که گوش و هوش و جان و دل از هم پاشد ۲۸ غو کوس و تک رخش و سر گرز و دم خنجر

ز سهم تیر و تیغ و گرز و گوپال گوان گردد ۲۹ قضا مانم قدر حیران زمان عاجز زمین مضطر

خراشد سنگ و پاشد گرد و ریزد خاک سم رنگ ۳۰ بسم اشهب به دم ابرش به تک ادهم به نعل اشقر

بلا کار و بدن آهن سنان آتش زمین کوره ۳۱ تبر پتک و سپر سندان نفس دم مرگ آهنگر

دلیران از پی جنگ و نبرد و فتنه و غوغا ۳۲ روان در صف کمان پر الف سنان بر کف سپر بر بر

تو چون ببر و پلنگ و پیل و ضرغام از کمین خیزی ۳۳ بکف تیغ و ببر خفتان بتن درع و بسر مغفر

بزیر ران او همی چالاک و چست و چابک و چیره ۳۴ شخ آشوب و زمین کوب و ره انجام و قوی پیکر

سر و سم و دم و ساق و سینه و کتف و میان او ۳۵ سطبر و سخت و باریک و فراخ و فربه و لاغر

دم و اندام و یال و بازو و زین و رکاب او ۳۶ شراع و زورق و بابط و ستون و عرشه و لنگر

چو پیش باد و سمش سندان تنش ابر تگش طوفان ۳۷ کفش برق و خویش باران و دمش برق و غوش تندر

بیک آهنگ و جنگ و عزم و جنبش در کینداری ۳۸ دو صد دیو و دو صد گیو و دو صد بیژن دو صد صفدر

بیک ناورد و رزم و حمله و جنبش زهم دری ۳۹ دو صد پیل و دو صد شیر و دو صد ببر و دو صد اژدر

بدشت از سهم تیر و تیغ و گرز تو و بیزرت انداز ۴۰ سنان قارن سپر بیژن کمان بهمن کمر نوذر

شها قاآنی از درد و غم و رنج و الم گشته ۴۱ قدش چنگ و تنش تار و دمش نای و دلش مزمر

سزد گر فیض و فضل و جود و بذلت زین سپس آرد ۴۲ نهالش بیخ و بیخش شاخ و شاخش برگ و برگش بر

بنا در حمد و مدح و شکر و توصیفت گرش باشد ۴۳ محیط آمه شجر خامه فلک نامه جهان دفتر

الا تا زاید و خیزد الا تا روید و ریزد ۴۴ نم از آب و تف از نار و گل از خاک و خس از صرصر

حسود و دشمن و بدگوی بدخواه ترا بادا ۴۵ بسر خاک و بچشم آب و بلب باد و بدل آذر

بسال و ماه و روز و شب بود بدخواهت را ۴۶ کجک بر سر تبنگ در دل خسک بالین حسک بستر

فی المدیحه

رود آموی گشت جیحون اشک جیحون زای من ۱ رشک سیحون شد زمین از چشم خون پالای من

اردی بهشتم خزان شد وین عجب کاندر خزان ۲ لاله میروید مدام از نرگس شهلای من

دیدهٔ من اشک ریز و سینهٔ من شعله خیز ۳ در میان آب و آتش لاجرم ماوای من

بر نخیزد خنده ام از دل شگفتی آنکه هست ۴ زعفران رنگ از حوادث نیلگون سیمای من

بر ندارم گامی از سستی عجب تر آنکه هم ۵ کهربا رنگست سقلابی صفت اعضای من

هر مژه خاریست در چشم عجب کاین خارها ۶ ساحل انداز موج اشک چشم طوفان زای من

مجمرم مانا بپا داشتی ازان افروخته است ۷ دوزخی از دل شرار آه بی پروای من

من همان دانای رسطالیس فکرم کامده است ۸ در تن معنی روان از منطق گویای من

تا چه شد یارب که ز و مهر خموشی بر دهن ۹ طوطی شیرین زبان طبع شکرخای من
من همان بقراط لقمان مان صافی گوهرم ۱۰ تا چرا بر هان رود اکنون بسو فسطای من
من همان پیغمبر ارباب نظمم کز غرور ۱۱ پشت پا میزد بچرخ سفله استغنای من
تا چرا یارب حواریین اعدا گشته اند ۱۲ چیره بر نفس سلیم عیسوی آسای من
چیره تر گشته است بزمم وین عجب کز سوز دل ۱۳ روز و شب چون شمع میسوزد ز سرتا پای من
لؤلؤ لالای نظمم آو خا کز کینه چرخ ۱۴ کم بها تر از خزف شد لؤلؤ لالای من
بهر جامی منت از ساقی چرا باید کشید ۱۵ چشم من جامست و اشک لعلگون صهبای من
طالع شورم بصد تلخی ترش کرده است روی ۱۶ تا مگر از جان شیرین بشکند صفرای من
این مثل نشنیدهٔ خود کرده را تدبیر نیست ۱۷ تا چها بر من رسد زین کردهٔ بیجای من
آبرویم ریخت دل از بس بهر سویم کشید ۱۸ ای دریغا برد دزد خانگی کالای من
دهر بر من دوزخ است از کلفت حرمان شاه ۱۹ وای گر بر من بدینسان بگذرد عقبای من
شاه شیراوژن حسن شه آنکه گوید نه سپهر ۲۰ خفته در ظل ظلیل رایت اعلای من
آنکه فرماید سنم آنکو فرستد زیر خاک ۲۱ آفرین بر آفرین چنگیز بر یاسای من
من همان هوشنگ طهمورث نژادم کامده است ۲۲ غرقه در خون اهرمن از خنجر برای من
روید از دشت وغا ئی لالهٔ احمر هنوز ۲۳ از شقایق رنگ خون بدکنش اعدای من
خاک کافر دژ بود تا گاو ماهی سرخ رنگ ۲۴ تا ابد از نشتر خون خصم بی پروای من
صورت مستقبل و ماضی نگار د بر سرین ۲۵ یکره از جولان زند خنگ جهان پیمای من

تا چه اعجاز است این یارب که ناهنجار خصم ۲۶ شکل جوزا کرد از تیغ هلال آسای من

هر که بیند خنجر را داند که جز بازیچه نیست ۲۷ شورش بازار او با شورش هیجای من

آسمان گفتا بر آمد زهره ام از بیم شاه ۲۸ نیست بی تقدیم علت گونهٔ خضرای من

بدر گفتا خویش را بارای شه کردم قرین ۲۹ هر مهی ناقص همیگیرد زانشود اجزای من

تیر گفتا خویش را خواندم دبیر شهریار ۳۰ محترق زان زد بپاداشش شود اجزای من

زهره گفتا مطرب خسرو شمردم خویش را ۳۱ زان نسبت رجعت مقرر شد بپادافرای من

مهر گفتا خویش را خواندم همال رای شاه ۳۲ منکسف گه زان شود چهر جهان آرای من

ترک گردون گفت خواندم خویش را ذرخیم شاه ۳۳ در نحوست شهره زانست کوکب رخشای من

مشتری گفتا خطیب شه سرودم خویش را ۳۴ زان ندارد هیچ وانا گوش بر انشای من

گفت کیوان خویش را خواندم براز دربان شاه ۳۵ نحس اکبر گشت زان زو وصف جانفرسای من

هر یکی ز آلات رزم و بزم شه گفتند دوش ۳۶ طرفه نظمی نغزتر زین گفتهٔ غرای من

تیغ شه گفتا نهنگی بحر موج آمده است ۳۷ عظم دریا طعمه و دست ملک دریای من

رمح شه گفتا منم آن افعی پیچان که هست ۳۸ اژدها پیچان ز زیش نیش جانفرسای من

کوس شه گفتا منم آن لعبت تندر خروش ۳۹ کآسمان در گوش دارد پنبه از آوای من

خنجر شه گفت من مستسقیم زانروی هست ۴۰ خون خصم شه علاج درد استسقای من

تیر شه گفتا عقابی تیز پر آمده است ۴۱ آشیان مرگ منقار شرنگ آلای من

گرز شه گفتا من آن کوه دماوندم که هست ۴۲ در بر البرز برپا دسته ماوای من

خود شه گفت ابلق من پر تسمر طائر است ۴۳ کآشیان فرموده اندر فرق فرقدسای من

درع خسرو گفت من شستم تن دارا نهنگ ۴۴ حلقه اندر حلقه باشد نیلگون سیمای من

خنگ خسرو گفت آن شبدیز صرصر جنبشم ۴۵ کز پی جولان سزد هفت آسمان صحرای من

رایت شه گفت من آن آیت فتحم که هست ۴۶ طرهٔ رخسار نصرت پرچم یلدای من

بزم شه گفتا منم فردوس و ساغر سلسبیل ۴۷ ساقیان غلمان حوری طلعتان جوزای من

دست شه گفتا منم آن ابر نیسانی که هست ۴۸ بحر را مخزن تهی از همت والای من

جام دارا گفت مانا کوثرم زانرو که هست ۴۹ بزم عشرت خیز خسرو جنت المأوای من

رای شه گفتا منم موسی خصم سامری ۵۰ تا چه گوید سحر او با معجز بیضای من

کلک شه گفتا منم اسکندر صاحبقران ۵۱ نقش من ظلمات و آب زندگی معنای من

خسروا گرچند روزی گشتم از درگاه دور ۵۲ در ازای این جسارت کرده چرخ ایذای من

گر بنادانی ز من دانی گناهی سر زده است ۵۳ این حیا بنوز تو و این فرق فرقدسای من

مهر هی با ناظر منظور بد منظور از آنک ۵۴ او بهر کاری نظر دارد باستر هنای من

ور گناهی در حقیقت نیست تشریفم فرست ۵۵ تا ز تشکیک بلا ایمن شود بالای من

ور بمانی داد را چند انکه گوید روزگار ۵۶ بر سر آمد مدت دوران تن فرسای من

در مدح شجاع السلطنه مغفور حسن علی میرزا فرماید

عید است و ساقی در قدح صهبا ز مینا ریخته ۱ در گوهر الماسگون لعل مصفا ریخته

کرده پی اکسیر جان در طلق زریخ روان	۲	در ساغر سیماب سان گوگرد احمر ریخته
آب از سراب انگیخته آتش ز آب انگیخته	۳	ز آتش حباب انگیخته در جرعه دریا ریخته
می موج زن در مشربه ز انبوه فوج غم تبه	۴	اندر هلال یکشبه عقد ثریا ریخته
پیمانه کاس من معین غلمان عذاران حورعین	۵	در بزم چون خلد برین طرح نثارا ریخته
مجلس بخوبی چون ارم زرین پیاله جام جم	۶	زنجیرها بر پای غم از موج صهبا ریخته
خم مریم تهمت زده دوشیزه آبستن شده	۷	وز طفل می در میکده آب مسیحا ریخته
دف در بشبیه دایره در چنبرش صد چنبره	۸	با هم بطرح مشوره طرح هوا سا ریخته
چنگ است زالی پشت خم در پی عصایی متهم	۹	هر دم ز بانگ زیر و بم بنیاد غوغا ریخته
صهبا بسیمین بابله بکری بشادی حامله	۱۰	از نقش زرین مشعله نیرنگ بیضا ریخته
خنیاگران بر بسته صف در چنگ چنگ و نای و دف	۱۱	طرح نشاط از هر طرف در بزم دارا ریخته
دارای اسکندر حشم هوشنگ طهمورث خدم	۱۲	کز ابر کف گاه کرم لؤلؤی لالا ریخته
صبح است و بر طرف افق خونست عمدا ریخته	۱۳	یا اطلس چینی فلک بر فرش دیبا ریخته
شنگرف بر قرطاس بین بیجاده بر الماس بین	۱۴	گرد زمرد طاس بین یاقوت حمرا ریخته
تیغ سحر پرتاب شد نجم از فلک پرتاب شد	۱۵	زان زهره شب آب شد وز زهره صفرا ریخته
افراخت فور زرین علم شد لشکر دی منهزم	۱۶	صبح از شفق آتش زده بر دفع سرما ریخته
یا خون شب را ناگهان کز دوی سوادش شد عیان	۱۷	از نشتر خور آسمان بر دفع سودا ریخته
یعنی شجاع السلطنه چون شیر دشت ارجنه	۱۸	خون دلیران یکتنه در دشت هیجا ریخته

آنکو ز تیغ جانستان وانکو ز قدر پیکران ۱۹ هم خون سلطان ارسلان هم آب بغرا ریخته

رمحش چو ماری جانگزا آتش فشان چون اژدها ۲۰ بر پیکر خصم و غازان زهر افعی ریخته

تیغش سمندر طینتی طوسی هندی فطرتی ۲۱ رومی زنگی هیئتی آتش ز اعضا ریخته

آتش دل و پولاد رگ وانگه بهیئت چون کجک ۲۲ در فرق پیلان یکبیک خون پیل بالا ریخته

اقبال و دولت شاه نقش تائید و نصرت عاشقش ۲۳ پیوسته اشک عاشقش بر روی عذرا ریخته

جرم کواکب نیست آن چون گوهر از هر سو عیان ۲۴ رشحی ز دست درفشان بر طلق خضرا ریخته

طبعش نهالی بارور جودش شکوفه لطف بر ۲۵ پیوسته در شاخش ثمر در باغ و بیدا ریخته

هم پایش از دانشوری بر فرق مهر و مشتری ۲۶ هم آب ابر آذری از طبع والا ریخته

رمحش بقتل دشمنان با زهر آلوده سنان ۲۷ لیکن بکام دوستان زان زهر حلوا ریخته

در قعر دریا شد صدف بر خجلت خود معترف ۲۸ باشد لآلی زابر کف شرقا و غربا ریخته

تیغش هلال آساستی از لمعه چون بیضاستی ۲۹ بر جیش تن اعداستی زان شکل جوزا ریخته

در عهد تش اصنام ستم افتاد بر خاک عدم ۳۰ چونانکه از طاق حرم شد لات و عزی ریخته

ای حرز جانها نام تو دور طرب ایام تو ۳۱ دست فلک در جام تو شهد مصفا ریخته

از سده ات نازان زمین بر صدرهٔ عرش برین ۳۲ بر فره ات جان آفرین فر موسی ریخته

تیغت بخون آبستنی وز خون کنارش گلشنی ۳۳ صد رود خون از هر تنی زو زی صحرا ریخته

کلکت کشیده است از رقم بر نقش انگلیون قلم ۳۴ در قالب موتی ز وهم روح مسیحا ریخته

زان سندسی دریا نشین تیز فلک عزلت گزین ۳۵ سر برده اندر آستین گوهر ز شهلا ریخته

ماری بود خوشخال و خط بر روی زهر رنگی لفظ ۳۶ در کام خصمان بی غلط زهر آشکارا ریخته

مشک آورند از ملک چین او رفته در مغرب زمین ۳۷ مشک ارمغان آورده بین در چین طغرا ریخته

گر رفته در هندوستان آلوده از عنبر دهان ۳۸ طوطی صفت در کام جان شکر ز آوا ریخته

روزی که از گرد سپه جلباب بندد مهر و مه ۳۹ گرد از زهر سو خاک ره در چشم بینا ریخته

هامون شود آمون خون صحرا شود جیحون خون ۴۰ وز هر جهت جیحون خون بر خاک خارا ریخته

اندر زمین دست فلک بر آتش افشاند نمک ۴۱ سیماب در گوش ملک بیتی ز هرا ریخته

پولاد سنجان در وغا بر پاره پولاد جا ۴۲ هر یک ز هندی اژدها چون پیل بالا ریخته

هنگام رزم از هر کران گردون ز تیغ خونفشان ۴۳ خون از تن قربانیان چون عید اضحی ریخته

هر صارم هندی نسب پوشد بتن چینی سلب ۴۴ ماری شود ذات لسب بر کشته جانها ریخته

چون تو برون آئی ز صف کف بر لب خنجر بکف ۴۵ بر چهره چون ماه تک لف از گرد غبرا ریخته

از خون خصم بوالهوس جاری کند رود ارس ۴۶ تیغت که اندر یک نفس صد خون به تنها ریخته

هر کس پی افزون بقا کالا فشاند در وغا ۴۷ از الی خصم و غا جان جای کالا ریخته

ای خنگ گردون مرکبت نصرت روان موکبت ۴۸ بر طور جانها کوکبت نور تجلی ریخته

مانا بمرگ ناگهان تیغت بود جان در میان ۴۹ کز بهر کشتن بگرفته جان خونش مفاجا ریخته

با همتت ای دادگر دریای اعظم در نظر ۵۰ آبیست اندر رهگذر از مشک سقا ریخته

پیرار فرور دین بر سه کردی چو جشن عید سطه ۵۱ ز سی ملک خوداندی بر سه طرح تماشا ریخته

هم پاره در آتشکده آراستی جشن سده ۵۲ از قهر نار موصده بر جان اعدا ریخته

درجشن طراز امسال هم وادی طراز جشن جم ۵۳ درکام جانها از کرم نقل مهنا ریخته

ساغر ز می اندوخته کندر بکند ر سوخته ۵۴ در مجمره افروخته عود و عطر ار ریخته

مانی بعشرت همچنین تا سال دیگر طرح دین ۵۵ از نصرت جان آفرین اندر بخار ار ریخته

اے شاه قاآنی منم خاقانی ثانی منم ۵۶ سے آب خاقانی منم زین نظم غرّا ریخته

اکنون منم در شاعری قائم مقام عنصری ۵۷ از نظم الفاظ دری نیرنگ معنی ریخته

تا هست از ین اشعار تر در صفحهٔ گیتی اثر ۵۸ هر دم از و گنج و گهر در سمع دانا ریخته

فرخنده باد اقبال تو پاینده ماه و سال تو ۵۹ نور هدی بر حال تو ز اسمای حسنی ریخته

کاخ ریاست منزلت بزم کیاست مخملت ۶۰ فیض کرامت بر دلت ایزد تعالی ریخته

[illegible]

کلیات امیر خسرو

غزلیات

اے ز خیال ما برون در تو خیال کے رسد ۱ با صفت تو عقل را لاف کمال کے رسد
گر همه مردم و ملک خاک شوند بر درت ۲ دامن عزت ترا گرد زوال کے رسد
کنگر کبریاے تو هست فراز لامکان ۳ طائر با دران هواے بے پر و بال کے رسد
بر در بے نیازیت همه چو حسین کربلا ۴ تشنه بماند بر گذر تا بزلال کے رسد
هست تجلیگاه دل جلوهٔ قرب روز و شب ۵ لیک بجلوهٔ نهان چشم خیال کے رسد
زان چمنے که باغبانش روح قدس نمے سزد ۶ گلخنیان خاک را بوے وصال کے رسد
توسن چابکان سبا عرصهٔ کو نیکوان ۷ آنکه فتاده در کمش بر سر حال کے رسد
حرف بدرد عاشقان بر سر جوش مے شود ۸ راهروان پاک را لوث بال کے رسد
آیت رحمت از حرم هست براے جهانیان ۹ خسرو بت پرست را جز خط و خال کے رسد

فقط

بشگفت گل در بوستان آن غنچه خندان کجا ۱ شد وقت عیش بوستان آن لاله پستان کجا
هر بار کو در خنده شد چون من هزارش بنده شد ۲ همکرده قربان اندهند و شد در درد درمان کجا
گویند ترک غم بگو تدبیر سامانے بجو ۳ درمانده را تدبیر کو دیوانه را سامان کجا
ان بخت و روزی با طرب خضر آبخورد و تشنه لب ۴ پویان سکندر در طلب تا چشمهٔ حیوان کجا
میگفت با من زبان گر جان دهی یابی امان ۵ من میکنم قربان بجان آن یار بیفرمان کجا
گفتم توئی این در تنم تا هست جان روشنم ۶ گفتی که آرے این منم گر این توئی پس جان کجا
گفتی صبوری پیش کن مسکینی از حد بیش کن ۷ اینم از آن خویش کن من کردم این آن کجا
پیدا اگرت بعد از صبے در کوے ما بنود رہے ۸ از نوک مژگان گه گہے آن پرسش پنهان کجا
۹ زین بیش با تو هر زمان من بودمے از عهد تمام
خسرو نه هست آخر همان آن عهد آن پیمان کجا

دلم در عاشقی آواره شد آواره تر بادا ۱ تنم از بیدلی بیچاره شد بیچاره تر بادا
بتاراج اسیران زلف تو عیار میدارد ۲ بخونریز غریبان چشم تو عیاره تر بادا
رخت تازه است بهر مردن خود تازه تر خواهم ۳ دلت خاره است بهر کشتن من خاره تر بادا
گر اے زاهد دعاے خیر میخواهی مرا این گو ۴ که آن آوارهٔ کوے بتان آواره تر بادا
دل من پاره گشت از غم نه زانگونه که به گردد ۵ اگر جانان بدین شادست یا رب پاره تر بادا
همه گویند کز خونخوار لیش خلقے بجان آمد ۶ من این گویم که بهر جان من خونخواره تر بادا
چو با تردامنی خو کرد خسرو با دو چشم تر ۷ بآب چشم مژگان دامنش همواره تر بادا

اثری نماند باقی ز من اندر آرزویت ۱ چکنم چو سیر دیدن نتوان رخ نکویت
همه روز گرد کویت همه شب بر آستانت ۲ غرضی جز این ندارم نظری کنم برویت
پس ازین بدیده خواهم بطواف کویت آید ۳ که بسود تا بزانو قدمم بجست و جویت
بود آنکه در پذیری که من از پی وفایت ۴ دل خون گرفته کردم خورش سگان کویت
خرد و شکیب و هوش و دل و جان و چشم من شد ۵ ز همه خیال خالی بجز از خیال رویت
من اگر نمیتوانم حق خدمتی زیادت ۶ کم از آنکه جان شیرین بدهم در آرزویت
ز نسیم جانفزایت دل مرده زنده گردد ۷ ز کدام باغی ای گل که چنین خوشست بویت
بتن چو تار مویم بنهی تو یک جهان غم ۸ ننهم بهیچ حالی دو جهان بتار مویت
۹ پس ازین چه سود از آنکه ز حال خود بگویی
که فسانه گشت خسرو بجهان ز گفتگویت

جان ز تن بردی و در جانی هنوز ۱ دردها دادی و درمانی هنوز
آشکارا سینه ام بشکافتی ۲ همچنان در سینه پنهانی هنوز
ملک دل کردی خراب از تیغ ناز ۳ وندرین ویرانه سلطانی هنوز
هر دو عالم قیمت خود گفته‌ای ۴ نرخ بالا کن که ارزانی هنوز
خون کس یارب نگیرد دامنت ۵ گرچه در خون تا پشیمانی هنوز
باز گریه چون نمک بگداختم ۶ تو ز خنده شکرستانی هنوز
جان ز بند کالبد آزاد گشت ۷ دل بگیسوی تو زندانی هنوز

پیری و شاہد پرستی ناخوش است
خسرو تا کے پریشانی ہنوز

زین پائے ادب نیست کہ در کوئے تو آیم ۱ سازم ز دو دیدہ قدم و سوئے تو آیم
اے کاش شوم زود ترے خاک کہ بارے ۲ با باد شوم ہمرہ و پہلوئے تو آیم
در کوئے تو گر ذرہ شوم از پئے تو باآنکہ ۳ آنجا ہم از آن ہمرہی بوئے تو آیم
خورشیدی و من ذرہ کنم بے سر و پا رقص ۴ آن لحظہ کہ در جلوہ گہ روئے تو آیم
گفتی کہ سیاست کنمت کے بود این تا ۵ گل بستہ و آراستہ در کوئے تو آیم
گوئی کہ برو جان ببر از من چہ دہم چون ۶ ہر جا کہ روم بستہ بہر موئے تو آیم
۷ پرسی غم خسرو زپئے شرح زبان کوے
چون پیش نمکدان سخن گوئے تو آیم

مسکنہ دور از دوستان از یار دور افتادہ ام ۱ مرغ نالانم کہ از گلزار دور افتادہ ام
چون نریم گر دل دہد ہم خلق دلداری کنند ۲ مسکینم از دل ہم از دلدار دور افتادہ ام
گر نخواہم یاری از جان و میرم در فراق ۳ حق بدست من بود کز یار دور افتادہ ام
پیش ہر سنگے ہمی ریزم ز دل خونابہ ۴ چون کنم چون ان ز رو دیوار دور افتادہ ام
گرچہ ہجرم کشت ہم شادم کہ بارے چند گاہ ۵ زین دل بدبخت بدکردار دور افتادہ ام
ایکہ سامان جوئی از من چہ کہ سامان گر زانکہ ۶ سالہا شد تا من از زین کار دور افتادہ ام
عیش من گو تلخ باش از آشنا یادم دہد ۷ زان لب شیرین کہ خسرو وار دور افتادہ ام

مده پندم که من در سینه سودای دگر دارم ۱ زبان با خلق در گفت و دل جای دگر دارم

خرامان هر طرف سیمبر خوبان من تنها ساید ۲ که من دل با نگار خار از سرو بالای دگر دارم

مرا این تشنگی از مهر آب دیگر است اینجا ۳ نمی بینی که در هر دیده دریای دگر دارم

طبیبا خویش را زحمت مده چون نیک میدانم ۴ که من یارانه سر شوریده سودای دگر دارم

ترا گر راستی خود زیر من نیکوست بسم الله ۵ چه پیچی گردن جانا که من رای دگر دارم

همه تا کی من در کار چشم و زلف او دیدم شد ۶ بهم جا [illegible] در هر یک تماشای دگر دارم

مرا آن سوی کشاند چون تن هم شد خاک در کو ۷ نماند آن سر که جز پای تو در پای دگر دارم

۸ نمی اندیشی از رسوایی سر من وی گوئی
که در هر کوچه خسرو با تماشای دگر دارم

آئین تو دل بردن است آشفته سوی تو ۱ خستی تو هر دم کشتن است آئین غلام روی تو

گر جان ببوسد میدهم گر دل بجوئی میدهم ۲ کاریست افتاده مرا با هر خم گیسوی تو

از بسکه کویت هیچگه خالی نباشد زآه کس ۳ هر لحظه بیم تازه در داغ سگان کوی تو

نزدیک عهد و دوری شود از لب [illegible] ۴ تا حال چون خواهد شدن [illegible] روی تو

گر من تمام تن میبرم به کوی تو در آن کشم ۵ بابا [illegible] کند خاک من اندر کوی تو

آیم بکویت هر شبی چون خواب بر چشمان کنم ۶ مشغول [illegible] هم تا سحر خود با گفت و گوی تو

گفتی که سوی باغ رو تا بگشاید دل [illegible] ۷ [illegible] یار [illegible] روی تو

امشب که جان مستی [illegible] ۸ [illegible] اندر روی تو

۹ دست زدنت بس بود گر تیغ بر من میزنی
پیکان خسرو چون نهم بر ساعد و بازوی تو

اے چهرهٔ زیباے تو رشک بتان آزری ۱ هرچند وصفت میکنم در حسن ازان زیباتری
تو از پری چابکتری وز برگ گل نازکتری ۲ وز هرچه گویم بهتری حقا عجائب دلبری
هرگز نیاید در نظر نقشے ز رویت خوبتر ۳ شمسی ندانم یا قمر یا زهرهٔ یا مشتری
من تو شدم تو من شدی من تن شدم تو جان شدی ۴ تا کس نگوید بعد ازین من دیگرم تو دیگری
آفاق را گردیده‌ام مهر بتان ورزیده‌ام ۵ بسیار خوبان دیده‌ام اما تو چیز دیگری
عالم همه یغماے تو خلقے همه شیداے تو ۶ آن نرگس شهلاے تو آورده رسم کافری
اے راحت آرام جان با قد چون سرو روان ۷ زینسان مرو دامنکشان کارام جانم میبری
عزم تماشا کرده‌ٔ آهنگ صحرا کرده‌ٔ ۸ جان و دل ما برده‌ٔ اینست رسم دلبری
۹ خسرو غریب است و گدا افتاده در شهر شما
باشد که از بهر خدا سوے غریبان بنگری

S. M. Zaidi

دیوان حافظ

غزلیات

بملازمان سلطان که رساند این دعا را ۱ که بشکر پادشاهی ز نظر مران گدا را

چه قیامتست جانان که بعاشقان نمودی ۲ رخ همچو ماه تابان دل همچو سنگ خارا

ز رقیب دیوسیرت بخدا همی پناهم ۳ مگر آن شهاب ثاقب مددی کند سها را

دل عالمی بسوزی چو عذار برفروزی ۴ تو ازین چه سود داری که نمیکنی مدارا

مژهٔ سیاهت ار کرد بخون ما اشارت ۵ ز فریب او بیندیش و غلط مکن نگارا

همه شب درین امیدم که نسیم صبحگاهی ۶ به پیام آشنائی بنوازد آشنا را

۷ بخدا که جرعهٔ ده تو به حافظ سحرخیز

که دعای صبحگاهی اثری کند شما را

دارم امید عاطفتی از جناب دوست ۱ کردم جنایتی و امیدم بعفو اوست

دانم که بگذرد ز سر جرم من که او ۲ گرچه پریوش است ولیکن فرشته خوست

بی گفتگوی زلف تو دل را همی برد ۳ با روی دلکش تو که را روی گفتگوست

عمریست تا ز زلف تو بوئی شنیده‌ام ۴ زان بوی در مشام دل ما هنوز بوست

هیچست آن دهان که ندیدم از و نشان ۵ موئیست آن میان و ندانم که آن چه موست

دارم عجب ز نقش خیالش که چون نرفت ۶ از دیده‌ام که دم بدمش کار شست و شوست

چندان گریستم که هر آنکس که برگذشت ۷ در دیده‌ام چو دید روان گفت این چه جوست

با سر چو گوی بر سر کوی تو تاختیم ۸ واقف نشد کسیکه چه گوئیست و این چه کوست

۹ حافظ بدست حال پریشانی تو ولی

بر بوی زلف یار پریشانیت نکوست

سینه ام ز آتش دل در غم جانانه بسوخت ۱ آتشی بود درین خانه که کاشانه بسوخت

تنم از واسطهٔ دوری دلبر بگداخت ۲ جانم از آتش مهر رخ جانانه بسوخت

هر که زنجیر سر زلف پریروی تو دید ۳ شد پریشان و دلش بر من دیوانه بسوخت

سوز دل بین که ز بس آتش اشکم دل شمع ۴ دوش بر من ز سر مهر چو پروانه بسوخت

چون پیاله دلم از توبه که کردم بشکست ۵ چون صراحی بی می و پیمانه بسوخت

ماجرا کم کن و باز آ که مرا مردم چشم ۶ خرقه از سر بدرآورد و بشکرانه بسوخت

آشنائی نه غریبست که دلسوز منست ۷ چون من از خویش برفتم دل بیگانه بسوخت

خرقهٔ زهد مرا آب خرابات ببرد ۸ خانهٔ عقل مرا آتش میخانه بسوخت

ترکِ افسانه بگو حافظ و مے نوش دمے
که نخفتیم شب و شمع بافسانه بسوخت

آن پیکِ نامور که رسید از دیارِ دوست ۱ آورد حرزِ جان ز خطِ مشکبارِ دوست
خوش میدهد نشانِ جلال و جمالِ یار ۲ خوش میکند حکایتِ عز و وقارِ دوست
جان دادمش بمژده و خجلت همی برم ۳ زین نقدِ کم عیار که کردم نثارِ دوست
سیرِ سپهر و دورِ قمر را چه اختیار ۴ در گردش اند بر حسبِ اعتبارِ دوست
شکرِ خدا که از مددِ بختِ کارساز ۵ بر حسبِ مدعاست همه کار و بارِ دوست
گر باد فتنه هر دو جهان را بهم زند ۶ ما و چراغِ چشم و رهِ انتظارِ دوست
کحل الجواهرے بمن آر اے نسیمِ صبح ۷ زان خاکِ نیکبخت که شد رهگذارِ دوست
ماییم و آستانهٔ عشق و سرِ نیاز ۸ تا خوابِ خوش کرا برد اندر کنارِ دوست

۹ دشمن بقصدِ حافظ اگر دم زند چه باک
منت خداے را که نیم شرمسارِ دوست

منم که گوشهٔ میخانه خانقاهِ من است ۱ دعاے پیرِ مغان وردِ صبحگاهِ من است
گرم ترانهٔ چنگ و صبوح نیست چه باک ۲ نواے من بسحر آهِ عذر خواهِ من است
ز پادشاه و گدا فارغم بحمد الله ۳ گداے خاکِ درِ دوست پادشاهِ من است
غرض ز مسجد و میخانه ام وصالِ شماست ۴ جز این خیال ندارم خدا گواهِ من است
مرا گداے تو بود از سلطنت خوشتر ۵ که ذلِ جور و جفاے تو عز و جاهِ من است

مگر به تیغ اجل خیمه برکنم ورنه ۶ رمیدن از در دولت نه رسم و راه من است

از آن زمان که بر آن آستان نهادم روی ۷ فراز مسند خورشید تکیه گاه من است

۸ گناه اگرچه نبود اختیار ما حافظ

تو در طریق ادب کوش و گو گناه من است

بنال بلبل اگر با منت سر یاریست ۱ که ما دو عاشق زاریم و کار ما زاریست

در آن چمن که نسیمی وزد ز طرهٔ دوست ۲ چه جای دم زدن نافه‌های تاتاریست

بیار باده که رنگین کنیم جامهٔ زرق ۳ که مست جام غروریم و نام هشیاریست

نه بسته‌اند در توبه حالیا برخیز ۴ که توبه وقت گل از عاشقی زبیکاریست

سحر کرشمهٔ وصلش بخواب میدیدم ۵ زهی مراتب خوابی که به ز بیداریست

خیال زلف تو پختن نه کار خامانست ۶ که زیر سلسله رفتن طریق عیاریست

لطیفه ایست نهانی که عشق از و خیزد ۷ که نام آن نه لب لعل و خط زنگاریست

جمال شخص نه چشم است و زلف و عارض و خال ۸ هزار نکته درین کار و بار دلداریست

بآستان تو مشکل توان رسید آری ۹ عروج بر فلک سروری بدشواریست

روندگان طریقت به نیم جو نخرند ۱۰ قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست

۱۱ دلش بناله میازار و ختم کن حافظ

که رستگاری جاوید در کم آزاریست

اگرچه عرض هنر پیش یار بی ادبیست ۱ زبان خموش ولیکن دهان پر از عربیست

پری نهفته رخ و دیو در کرشمه و ناز ۲ بسوخت عقل ز حیرت کاین چه بوالعجبیست

سبب مپرس که چرخ از چه سفله‌پرور شد ۳ که کام‌بخشی او را بهانه بی‌سببیست

ازین چمن گل بی‌خار کس نچید آری ۴ چراغ مصطفوی با شرار بولهبیست

حسن ز بصره بلال از حبش صهیب از شام ۵ ز خاک مکه ابوجهل این چه بوالعجبیست

جمال دختر رز نور چشم ماست مگر ۶ که در نقاب زجاجی و پردهٔ عنبیست

دوای درد خود اکنون از آن مفرح جوی ۷ که در صراحی چینی و شیشهٔ حلبیست

بنیم جو نخرم طاق خانقاه و رباط ۸ مرا که مصطبه ایوان و پای خم طنبیست

هزار عقل و ادب داشتم من ای خواجه ۹ کنون که مست و خرابم صلای بی‌ادبیست

۱۰ بیار می که چو حافظ مدام استغفار
بگریهٔ سحری و نیاز نیم‌شبیست

جز آستان توام در جهان پناهی نیست ۱ سر مرا بجز این در حواله‌گاهی نیست

عدو چو تیغ کشد من سپر بیندازم ۲ که تیر ما بجز از ناله و آهی نیست

چرا ز کوی خرابات روی برتابم ۳ کزین بهم بجهان هیچ رسم و راهی نیست

زمانه گر بزند آتشم بخرمن عمر ۴ بگو بسوز که بر من ببرگ کاهی نیست

غلام نرگس جماش آن سهی سروم ۵ که از شراب غرورش بکس نگاهی نیست

مباش در پی آزار و هرچه خواهی کن ۶ که در شریعت ما غیر ازین گناهی نیست

عنان کشیده رو ای پادشاه کشور حسن ۷ که نیست بر سر راهی که دادخواهی نیست

عقابِ جور کشاده است بال در همه شهر ۸ کمانِ گوشه نشینی و تیر آهے نیست

چنین که در همه سو دامِ راه می بینم ۹ به از حمایتِ زلفِ تو ام پناهے نیست

۱۰ خزینهٔ دلِ حافظ بزلف و خال مده

که کارهاے چنین حدِّ هر سیاهے نیست

ساقی بیار باده که ماهِ صیام رفت ۱ درده قدح که موسمِ ناموس و نام رفت

وقتِ عزیز رفت بیا تا قضا کنیم ۲ عمرے که بے حضورِ صراحی و جام رفت

در تابِ توبه چند توان سوخت همچو عود ۳ مے ده که عمر در سرِ سوداے خام رفت

مستم کن آنچنان که ندانم ز بے خودی ۴ در عرصهٔ خیال که آمد کدام رفت

بر بوے آنکه جرعهٔ جامے بما رسد ۵ در مصطبه دعاے تو هر صبح و شام رفت

دل را که مرده بود حیاتے ز نو رسید ۶ تا بوے از نسیمِ میش در مشام رفت

زاهد غرور داشت سلامت نبرد راه ۷ رند از رهِ نیاز بدار السلام رفت

زاهد تو دان و خلوتِ تنهائی و نیاز ۸ عشاق را حواله بعیشِ مدام رفت

نقدِ دلے که بود مرا صرفِ باده شد ۹ قلبِ سیاه بود و ازان در حرام رفت

۱۰ دیگر مکن نصیحتِ حافظ که ره نیافت

گم گشتهٔ که بادهٔ عشقش بکام رفت

بحریست بحرِ عشق که هیچش کناره نیست ۱ آنجا جز این که جان بسپارند چاره نیست

آندم که دل بعشق دهی خوش دمے بود ۲ در کارِ خیر حاجتِ هیچ استخاره نیست

ما را ز منع عقل مترسان و می بیار ۳ کان شحنه در ولایت ما هیچ کاره نیست

از چشم خود بپرس که ما را که می‌کشد ۴ جانا گناه طالع و جرم ستاره نیست

رویش به چشم پاک توان دید چون هلال ۵ هر دیده جای جلوهٔ آن ماه پاره نیست

فرصت شمر طریقهٔ رندی که این نشان ۶ چون راه گنج بر همه کس آشکاره نیست

نگرفت در تو گریهٔ حافظ بهیچ روی

حیران آن دلم که کم از سنگ خاره نیست

جان بی جمال جانان میل جهان ندارد ۱ هر کس که این ندارد حقا که آن ندارد

با هیچکس نشانی زان دلستان ندیدم ۲ یا من خبر ندارم یا او نشان ندارد

هر شبنمی درین ره صد موج آتشین است ۳ دردا که این معما شرح و بیان ندارد

سر منزل قناعت نتوان ز دست دادن ۴ ای ساربان فروکش کاین ره کران ندارد

چنگ خمیده قامت میخواندت بعشرت ۵ بشنو که پند پیران هیچت زیان ندارد

گر خود رقیب شمع است احوال از و بپوشان ۶ کان شوخ سر بریده بند زبان ندارد

ذوقی چنان ندارد بی دوست زندگانی ۷ بی دوست زندگانی ذوقی چنان ندارد

احوال گنج قارون کایام داد بر باد ۸ در گوش گل فروخوان تا زر نهان ندارد

آن را که خواندی استاد گر بنگری بتحقیق ۹ صنعتگر است اما طبع روان ندارد

ای دل طریق رندی از محتسب بیاموز ۱۰ مست است و در حق او این کس گمان ندارد

کس در جهان ندارد یک بنده چو حافظ ۱۱ زیرا که چون تو شاهی کس در جهان ندارد

یوسفِ گم گشته باز آید بکنعان غم مخور ۱ کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور

این دلِ غمدیده حالش به شود دل بد مکن ۲ وین سرِ شوریده باز آید بسامان غم مخور

دورِ گردون گر دو روزی بر مرادِ ما نگشت ۳ دائماً یکسان نماند کارِ دوران غم مخور

گر بهارِ عمر باشد باز بر طرفِ چمن ۴ چترِ گل بر سر کشی ای مرغِ خوشخوان غم مخور

هان مشو نومید چون واقف نهٔ از سرِّ غیب ۵ باشد اندر پرده بازیهای پنهان غم مخور

هر که سرگردان بعالم گشت و غمخواری نیافت ۶ آخر الامر او بغمخواری رسد هان غم مخور

در بیابان گر بشوقِ کعبه خواهی زد قدم ۷ سرزنشها گر کند خارِ مغیلان غم مخور

حالِ ما در فرقتِ جانان و ابرامِ رقیب ۸ جمله میداند خدای حال گردان غم مخور

ای دل ار سیلِ فنا بنیادِ هستی بر کند ۹ چون ترا نوح است کشتیبان ز طوفان غم مخور

گرچه منزل بس خطرناکست و مقصد ناپدید ۱۰ هیچ راهی نیست کو را نیست پایان غم مخور

۱۱ حافظا در کنجِ فقر و خلوتِ شبهای تار

تا بود وردت دعا و درسِ قرآن غم مخور

مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم ۱ هواداریِ کویش را چو جانِ خویشتن دارم

صفای خلوتِ خاطر از آن شمعِ چگل جویم ۲ فروغِ چشم و نورِ دل از آن ماهِ ختن دارم

بکام و آرزوی دل چو دارم خلوتی حاصل ۳ چه فکر از خبثِ بدگویان میانِ انجمن دارم

شرابِ خوشگوارم هست و یارِ مهربان ساقی ۴ ندارد هیچکس یاری چنین یاری که من دارم

مرا در خانه سروی هست کاندر سایهٔ قدش ۵ فراغ از سروِ بستانی و شمشادِ چمن دارم

سزد کز خاتم لعلش زنم لاف سلیمانی ۶ چو اسم اعظمم باشد چه باک از اهرمن دارم

خدا را ای رقیب امشب زمانی دیده بر هم نه ۷ که من با لعل خاموشش نهانی یک سخن دارم

گرم صد لشکر از خوبان بقصد دل کمین سازند ۸ بحمدالله والمنه بتی لشکرشکن دارم

الا ای پیر فرزانه مکن عیبم ز میخانه ۹ که من در ترک پیمانه دلی پیمان‌شکن دارم

چو در گلزار اقبالش خرامانم بحمدالله ۱۰ نه میل لاله و نسرین نه برگ یاسمن دارم

۱۱ به رندی شهره شد حافظ پس از چندین ورع اما

چه غم دارم چو در عالم امین الدین حسن دارم

مزن بر دل ز نوک غمزه تیرم ۱ که پیش چشم بیمارت بمیرم

نصاب حسن در حد کمال است ۲ زکاتم ده که مسکین و فقیرم

قدح پر کن که من از دولت عشق ۳ جوان بخت جهانم گرچه پیرم

چنان پر شد فضای سینه از دوست ۴ که فکر خویش گم شد از ضمیرم

مبادا جز حساب مطرب و می ۵ اگر نقشی کشد کلک دبیرم

دران غوغا که کس کس را نپرسد ۶ من از پیر مغان منت پذیرم

چو طفلان تا کی ای زاهد فریبی ۷ به سیب بوستان و شهد و شیرم

من آن مرغم که هر شام و سحرگاه ۸ ز بام عرش می‌آید صفیرم

قراری کرده‌ام با می‌فروشان ۹ که روز غم بجز ساغر نگیرم

خوشا آن دم که استغنای مستی ۱۰ فراغت بخشد از شاه و وزیرم

فراوان گنج غم در سینه دارم ۱۱ اگرچه مدعی بیند فقیرم

۱۲ من آنده‌ام برگشتم دل ز حافظ
که ساقی گشت یار ناگزیرم ۱۴۱۴

دلبر جانان من برد دل و جان من ۱ برد دل و جان من دلبر جانان من
از لب جانان من زنده شود جان من ۲ زنده شود جان من از لب جانان من
روضهٔ رضوان من خاک سر کوی دوست ۳ خاک سر کوی دوست روضهٔ رضوان من
این دل حیران من واله و شیدای تست ۴ واله و شیدای تست این دل حیران من
یوسف کنعان من مصر ملاحت تراست ۵ مصر ملاحت تراست یوسف کنعان من
سرو گلستان من قامت دلجوی تست ۶ قامت دلجوی تست سرو گلستان من

۷ حافظ خوشخوان من نقد کمال غیاث
نقد کمال غیاث حافظ خوش خوان من

ای پیک راستان خبر سرو ما بگو ۱ احوال گل به بلبل دستان سرا بگو
ما محرمان خلوت انسیم غم مخور ۲ با یار آشنا سخن آشنا بگو
دلها ز دام طره چو بر خاک می‌فشاند ۳ با آن غریب ما چه گذشت از هوا بگو
بر چین چو می‌شدی سر زلفین مشکبار ۴ با ما سر چه داشتهٔ ز بهر خدا بگو
گر دیگرت بران در دولت گذر فتد ۵ بعد از ادای خدمت و عرض دعا بگو
هر کس که گفت خاک در دوست توتیاست ۶ گو این سخن معاینه در چشم ما بگو
مرغ چمن بمویهٔ من دوش همگریست ۷ آخر تو واقفی که چه رفت ای صبا بگو

در راهِ عشق فرقِ غنی و فقیر نیست ۸ اے پادشاہِ حسن سخن با گدا بگو
آن مے کہ در سبو دلِ صوفی بعشوہ برد ۹ کے در قدح کرشمہ کند ساقیا بگو
آن کس کہ منع ما ز خرابات میکند ۱۰ گو در حضورِ پیرِ من این ماجرا بگو
جان پرورست قصۂ اربابِ معرفت ۱۱ رمزے برو بپرس و حدیثے بیا بگو
ہرچند ما بدیم تو ما را بدان مگیر ۱۲ شاہانہ ماجراے گناہِ گدا بگو
بر این فقیر نامۂ آن محتشم بخوان ۱۳ با این گدا حکایتِ آن پادشا بگو

۱۴ حافظ گرت بمجلسِ او راہ میدہند
مے نوش و ترکِ زرق براے خدا بگو

تابِ بنفشہ میدہد طرۂ مشکساے تو ۱ پردۂ غنچہ میدرد خندۂ دلگشاے تو
اے گلِ خوش نسیمِ من بلبلِ خویش را مسوز ۲ کز سرِ صدق میکند شب ہمہ شب دعاے تو
دشمن و دوست گو بگو ہر غرضے کہ ممکن است ۳ جورِ ہمہ جہانیان میکشم از براے تو
خرقۂ زہد و جامِ مے گرچہ نہ در خورِ منست ۴ این ہمہ نقش میزنم در طلبِ وفاے تو
شورِ شراب و سوزِ عشق آن نفسم رود ز یاد ۵ کاین سرِ پرہوس شود خاکِ درِ سراے تو
من کہ ملول گشتمے از نفسِ فرشتگان ۶ قال و مقالِ عالمے میکشم از براے تو
مہرِ رخت سرشتِ من خاکِ درت بہشتِ من ۷ عشقِ تو سرنوشتِ من راحتِ من رضاے تو
دلقِ گداے عشق را گنج بود در آستین ۸ زود بسلطنت رسد ہر کہ بود گداے تو
شاہ‌نشینِ چشمِ من تکیہ‌گہِ خیالِ تست ۹ جاے دعاست شاہِ من بے تو مباد جاے تو

۱۰ خوش چمنیست عارضت خاصه که در بهارِ حسن
حافظِ خوش کلام شد مرغِ سخن سرائے تو

اے که بر ماه از خطِ مشکین نقاب انداختی ۱ لطف کردی سایهٔ بر آفتاب انداختی
تا چه خواهد کرد بر ما تابِ زلف عارضت ۲ حالیا نیرنگِ رنگ خوش بر آب انداختی
گوے خوبی بردی از خوبانِ عالم شاد باش ۳ جامِ کیخسرو طلب کافراسیاب انداختی
گرچه از مستی خرابم طاعتِ من رد مکن ۴ کاندرین شغلم بامید ثواب انداختی
گنجِ عشق خود نهادی در دلِ ویرانِ من ۵ سایهٔ دولت برین کنجِ خراب انداختی
خوابِ بیداران ببستی آنگه از نقش خیال ۶ تهمتے بر شب روان خیلِ خواب انداختی
پرده از رخ بر فگندی یک نظر در جلوه گاه ۷ وز حیا حور و پری را در حجاب انداختی
از برائے صیدِ دل در گردنم زنجیر زلف ۸ چون کمندِ خسروِ مالک رقاب انداختی
نصرة الدین شاه یحیی اے که تاجِ آفتاب ۹ از سرِ تعظیم و قدرت در تراب انداختی
زینهار از آبِ شمشیرت که شیران را ازان ۱۰ تشنه میکردی دگر دان را در آب انداختی
باده نوش از جامِ عالم بین که بر اورنگِ جم ۱۱ شاهدِ مقصود را از رخ نقاب انداختی
هر کسے با شمعِ رخسارت بنوعے عشق داشت ۱۲ زین میان پروانه را در اضطراب انداختی

۱۳ از فریبِ نرگسِ مخمور و چشمِ مے پرست
حافظِ خلوت نشین را در شراب انداختی

بلبل ز شاخِ سرو بگلبانگِ پهلوی ۱ میخواند دوش درسِ مقاماتِ معنوی

یعنی بیا که آتش موسی نمود گل ۲۲ ۲ تا از درخت نکتهٔ تحقیق بشنوی
مرغان باغ قافیه سنجند و بذله گو ۳ تا خواجه می خورد بغزلهای پهلوی
جمشید جز حکایت جام از جهان نبرد ۴ زنهار دل مبند بر اسباب دنیوی
خوش فرش بوریا و گدائی و خواب امن ۵ کاین عیش نیست درخور اورنگ خسروی
درویشم و گدا و برابر نمی‌کنم ۶ پشمین کلاه خویش بصد تاج خسروی
این قصهٔ عجب شنو از بخت واژگون ۷ ما را بکشت یار بانفاس عیسوی
چشمت بغمزه خانهٔ مردم خراب کرد ۸ مخموریت مباد که خوش مست میروی
دهقان سالخورده چه خوش گفت با پسر ۹ کای نور چشم من بجز از کشته ندروی
می خور بشعر بنده که دلتنگیت مباد ۱۰ بعد از تو خاک بر سر اسباب دنیوی
۱۱ ساقی مگر وظیفهٔ حافظ زیاده داد
کاشفته گشت طرهٔ دستار مولوی

سلامی چو بوی خوش آشنائی ۱ بدان مردم دیدهٔ روشنائی
درودی چو نور دل پارسایان ۲ بدان شمع خلوتگه پارسائی
نمی‌بینم از همدمان هیچ بر جا ۳ دلم خون شد از غصه ساقی کجائی
ز کوی مغان رو مگردان که آنجا ۴ فروشند مفتاح مشکل‌گشائی
عروس جهان گرچه در حد حسن است ۵ ز حد می‌برد شیوهٔ بی‌وفائی
می صوفی افگن کجا می‌فروشند ۶ که در تابم از دست زهد ریائی

رفیقان چنان عهد صحبت شکستند ۷ که گوئی نبودست خود آشنائی

دل خستهٔ من گرش همتی نیست ۸ نخواهد ز سنگین دلان مومیائی

مرا گر تو بگذاری ای نفس طامع ۹ بسی پادشاهی کنم در گدائی

بیاموزمت کیمیای سعادت ۱۰ ز همصحبت بد جدائی جدائی

۱۱ مکن حافظ از جور گردون شکایت

چه دانی تو ای بنده کار خدائی

S. M. Zaidi

نیشنل پریس الہ آباد مین باہتمام پنڈت کالکا پرشاد بھٹ چھپا